

L

LAAGVEEN. Veen waarvan de ondergrond *ligt* beneden de grondwaterspiegel, zodat bij het vergraven plassen (petgaten) ontstaan (z Veenvorming). Het laagveengebied in Midden-Frl. blijkt botanisch van dezelfde samenstelling als de hoge venen. Dit *L.* is ontstaan toen de grondwaterspiegel zo laag was, dat de ondergrond hetzelfde milieu vormde als in de Fr. Wouden. Door bodemdaling* is de tegenwoordige situatie ontstaan. Het *L.* wordt daarom wel verdrongen hoogveen* genoemd.

LAAKSUM (Fr.: *Laeksum*, um*-naam). Buurschap in Hemelumer Oldeferd aan de IJselmeerdijk (54 inw.). Ha ventje voor vissersschepen. Vroeger bot-, nu meer palingvisserij. O. van *L. de Mokkebank**. Het dijkvak tussen Rode Klif en Wioldijk heet *L.er*-dijk
Zie: Reg. Leeuw. Cour, 51.

LAAN (Fr.: *leane*, *loane*). Weg, vooral in nieuwland* en droogmakerijen*, o.a. W.-Ferwerderadeel, Workumer Nieuwland, Z.W.-Blauwhuis, Z.W.-Folsgare. Plaatselijk meest zelfstandig (Fr.: *de Leane*), officieel in samenstellingen, bijv. Molenlaan.

LAAN, Anne van der, jurist (Heerenveen 1808—Lwd. 30.4.1875). Na studie te Groningen advocaat bij de arrondissementsrechtsbank te Heerenveen, secretaris van Schoterland, griffier der Staten van Frl. (1848-75). Vooraanstaand liberaal, kenner van het kerkrecht, schreef veel over de beheerskwestie.

Zie: N.B.W. X, 497; Reg. Leeuw. Cour., 17. LAAN, Petrus, theoloog (Hoorn 24.12.1696-Franeker 4.4.1743). Predikant te Pijnacker (1722), Vlaardingen (1723), Groningen (1725), Utrecht (1727), hoogl. te Franeker (1738). Gematigd antisociniaan.

Zie: Boeles I, 2de dl., 456-459.

LAATSTE OORDEEL, z Jongste Gericht.

LAATSTE SCHOOF. Deze werd nog in de 19de eeuw bij de bouwboer met enig ceremonieel ingehaald. De 'stûke' (schoof), als een man aangekleed, stond op de laatste oogstwagen; men zong een liedje, dat gewaagde van het komende feestmaal. Meestal danste men om de *L.s.*, terwijl vroeger een speciaal 'laismaal' werd gegeven (Het Bildt). Ook de laatste bonen en aardappelen werden feestelijk ingehaald.

LAATSTE WEIDE. Het laatste voer hooi of koren werd feestelijk naar huis gereden met een vlag, een witte schort of een groene tak (meiboom*)

op de wagen. Ook werden wel twee schoven tegen elkaar gezet. Op de hooiwagen zong de jeugd: 'Moer, moer, de panne to fjûr! De leste weide hea komt oer'. Dit liedje sloeg op het hooimaal* of fooien*. Vgl. canon van P. Folkertsma* op deze woorden.

L.A.B., z Leeuwarder Autobedrijf, Firma.

b. De piëtistische separatistische beweging, gesticht door Jean de Labadie (1610-1674), kwam na diens dood te Altona in 1675 naar Frl., waar de state van Cornelis van Aerssen* van Som-meldijk (Waltahuis of Thetingastate) te Wieuwerd een prot. klooster werd o.l.v. Pierre Yvon*. De zusters Anna, Maria en Lucia van Aerssen behoorden tot deze huisgemeente. Velen vonden hier een innig godsdienstig leven, een reactie op de kerkelijke orthodoxie.

Het doel was een kerk van beproefde gelovigen. Dit leidde tot separatisme en werd als zodanig door de Fr. kerk bestreden. Toch hadden de *L.* in Frl. vele vrienden, ook onder de predikanten (Herm. Witsius*, Wilh. à Brakel*). Overal werden sluipvergaderingen gehouden (o.a. Blija, Akkerwoude). Twee predikanten begaven zich naar Wieuwerd (J. Hesener*, B. Cohlerus*). Ook A. M. van Schurman*. H. van Deventer*, M. S. Meryan*. Door het optreden van de *L.* liep de kerkgang en de deelname aan het Avondmaal terug. Men beproefde de gemeenschap van goederen te handhaven, maar na een bloeiperiode (ca. 1680) verliep de kolonie. Kolonisatie naar N.-Amerika en Suriname mislukte. Ca. 1732 werd de gemeenschap ontbonden. De invloed der *L.* is vrij groot geweest, z Quakers, Penn, W.

Zie: W. Goeters, Die Vorbereitung des Pietismus.... (Leipzig 1911); B.W.P.G. V, 456-467; Onze Eeuw, VIII (1908), 424-456; Wumkes, Paden I, 339-346; III, 188-198; IV, 265-268, 289-292.

L.A.B.O. z Leeuwarder Autobus Onderneming.

LAEN, Van der. Haarlems, later Mechels r.k. geslacht, door huwelijk sedert 1616 in bezit van Liauckamastate te Sexbierum, waar het 1787 uitgestorven nageslacht nu en dan vertoefde.

Zie: Stb. I, 249; II, 169; Ned. Arch. van Genealogie en Heraldiek VII (1949), 101.

LAGE HERENWEG (Fr.: *Lege Hearvewei*). Planweg* Stiens-Hijum-Marrum, vrijwel parallel met Hoge* Herenweg. z Herenweg.

LAGE MIDDEN (Fr.: *de Lege Midden*). Uitgestrekt gebied verzonken hoogveen*, middenin Frl. Het hoogteverschil met de aangrenzende gebieden is nog geen m (z Landschap). Dikwijls wordt de streek aangeduid als 'het' *LM*. Dit is echter een klein onderdeel: het Zwettegebied (Fr.: *de Swette*), 800 ha N. van Oldeboorn.

De *L.M.*, ca. 100 000 ha land en water, beslaat bijna het derde deel van het vasteland van Frl. (ruim 330 000 ha land en water). De streek is laat tot ontwikkeling gekomen. Ook nu nog gaat dit langzaam. De *LM*. is dun bevolkt. Bij een opp. van bijna een derde. bedraagt de bevolking slechts een achtste van de Fr. De *LM*. strekt zich uit van iets Z, van Dokkum tot Lemmer en Staveren. Alle meren liggen erin. De westgrens loopt ongeveer

Z. van Akkerwoude en O. van Lwd., Wartena, Grouw, Oldeboorn, W. van Akkrum, O. van Sneek, IJlst en Workum naar Staveren. De oostgrens ligt W. van Wolvega, Heerenveen, Beetsterzwaag, Drachten, O. rond Bergumermeer en Leijen, W. van Bergum en Veenwouden. In het westen en langs grote waters is het veen bedekt met oen kleilaag. Naar het oosten wordt deze dunner en verdwijnt. Er zijn enkele zandhoogten in, de voornaamste om Joure. Ook liet Gaasterland behoort er niet toe.

Aanvankelijk was het land in de *L.M.* boezemland (Fr.: *bûtlân*). Geleidelijk werd het in polder gebracht. In 1825 100000 ha; 1873 36000 ha; 1972 22700 ha; 1940 2000 ha boezemland. De graszode bestond uit blauwgras* (Fr.: *blaugers*). De meeste gebruikers woonden ver weg. Er was veel vraag naar hooi uit de *L.M.*, vooral bij boeren van het zand en uit de Wouden. Een deel van het land was bij deze boeren vast in gebruik, van de rest werd ieder jaar de opbrengst aan de hoogste bieder verkocht. Hoog water in de zomer betekende een steeds toenemende schade voor de boeren, vooral omdat na 1900 veel van deze landen zeer waren verbeterd door bemesting met terpaarde*, maar de geleidelijke inpoldering vergrootte het waterbezwaar.

Toenemende klachten leidden tot plannen voor verbeterde afwatering. De Fr. Staten namen 1913 het besluit tot bemaling van de Fr. boezem*. Een classificatie, waarbij de lage landen meer zouden bijdragen, bleek alleen te voorkomen door een motie die hoger zomerpeil van de Fr. boezem in uitzicht stelde. De vrees hiervoor maakte dat veel boezemland in de dure tijd tijdens en vooral na W.O. I werd ingepolderd. Op dit land kwamen nu hoge lasten te rusten en het werd na de inpoldering veel slechter.

De zode van het boezemland was nl. aangepast aan het geregeld onder water komen. Bij inpoldering verandert het bestand. Waterminnende planten verdwijnen. Zullen goede grassen hiervoor in de plaats komen dan moet de voedingstoestand van de grond goed zijn. De landen waren voortdurend gemaaid maar weinig bemest. I.p.v. goede, vervingen slechte grassen de waterminnende planten. Eigenaars die vroeger goede inkomsten genoten van boezemland met lage lasten kregen nu lage inkomsten van ingepolderd land met hoge lasten. Ook was het gewas aanzienlijk slechter en de verkoopprijzen daalden. Boezemland, dat eerder was ingepolderd, lag dikwijls gunstiger. Het land is goed grasland geworden als het dichter bij de boerderijen lag en dus beter bemest kon worden, zo de Eysinga- of Koevorderpolder O. van Woudsend en de Rengers- of Brekkenpolder N.W. van de Lemmer. Hier zijn na de inpoldering boerderijen gebouwd en is het land verbeterd.

Kort voor W.O. II stelde het prov. bestuur een omvangrijk onderzoek naar de mogelijkheden tot verbetering met een graslandkartering in. Een derde deel van de graslanden bleek beneden het gemiddelde. Van 20 gebieden, samen 20 000 ha, had twee derden van de eigenaren nog geen ha. De enige mogelijkheid tot verbetering was aankoop van deze grond, aanleg van wegen en bouw van boerderijen. Twee gebieden zijn sedert door

Staatsdomeinen aangekocht: De Zwette* (800 ha ten noorden van Oldeboorn) en de Kleine* Geest (2000 ha Z.O. van Lwd.). Mogelijkheden tot gunstige ontwikkeling zijn hier geschapen. Bijna een derde van de *L.M.*, vnl. in het zuidoosten, ligt in Veenpolders*. De vervening* geschiedde oudtijds door droogmalen. Na 1751 (z. Gietersen) werd een nieuwe wijze van vervenen ingevoerd door uit het water baggeren. Het vervenen nam een grote vlucht. Het gaf landverlies en de ontstane watervlakten tastten land, wegen en huizen aan. Koning Willem I vaardigde 1823 Jhr. E. de la Coste* naar Frl. af. Zijn indeling in Veendistricten* en zijn voorschriften voor de vervening zijn ten slotte doorgevoerd tot zegen van Frl. De helft van de veen-polders is thans ontgonnen ondergrond (zandgrond) met veel kleine bedrijven. Er is nog 2000 ha uitgeveend gebied als waterplassen over (petgaten).

B., G. J. A.

Zie: Fr. Jierb. (1943), 17-31.

LAGE, VERVENING. Het tot turf verwerken van veen met een ondergrond lager dan drie dm boven het nulpunt van de prov. peilschaal te Lwd. of minder dan twee dm boven het kanaalpeil of zomerstuwpeil in de boezem waarop de gronden afwateren. z Vervening.

Zie: Reglement op de L.V. en buiten de veenpolders in Frl.; A. Schrijver, Overzicht prov. waterstaatswetgeving in Frl. (1944).

LAGE WOUDE (Fr.: *De Lege Walden, Neme Walden*). Deel van Utingeradeel met Terhorne, Terkaple en Akmarijp. Ook krite* bij Koudum.

LAKENS, Friese. Van 800-1000 uitvoerprodukt. Wrsch. eerst wollen, dan steeds meer linnen *L.* Ze heten in registers van Fulda* en Werden* 'pallia' of 'palliacana'. Ze werden niet alle in Frl. gemaakt, misschien de fijnere kwaliteiten in Engeland of Vlaanderen. Grote vierkante doeken, dubbelgevouwen gedragen. Karel de Grote heeft dergelijke 'pallia' aan Haroen al Rasjid geschonken.

Zie Compendium: Handel (geschiedenis).

Zie: Fr. Jierb. (1941), 77-89; Boeles II, 416-420.

LAKFILM. Geconserveerd bodemprofiel. Wordt in het veld vervaardigd met behulp van een speciale laksoort. Op hardboard geplakt en ingelijst leent *L.* zich goed voor demonstraties en onderwijsdoeleinden.

Zie: Boer en Spade vil.

LAMBERGEN, Tiberius, medicus (Reitsum 1717-Groningen 9.6.1763). Arts te Lwd. (1742), hoogl. Te Franeker (1750), te Groningen (1754). Bekend door zijn geschil met P. Camper*.

Zie: Boeles I, 2de dl., 520-522.

LAMBERT HENDRICKS, zilversmid (?-Dokkum 1636). Meester te Dokkum (1593).

Werk in Fr. Museum.

LAMBERT JACOBSZ, schilder en doopsgez.

predikant (Amsterdam ca. 1598-Lwd. 27.6.1636). In 1618 maakte hij een kunstreis naar Italië. Van ca. 1620-36 diende hij de gemeente van Lwd. In 1631 verbood de overheid hem het preken, omdat er zonder toestemming van de stadsmagistraat een nieuwe vermaning (kerk) was gebouwd.

Tot 1918 als schilder vrijwel onbekend. In 1936 een tentoonstelling in Lwd. en Amsterdam. Thans zijn er van hem 25 schilderijen bekend, waarvan de doopsgez. gemeente van Lwd, er drie bezit, vnl. bijbelse figuren.

L. J. was tweemaal getrouwd, in 1620 met Aeghtje Theunisdochter, wier vader vlaskoper en doopsgez. prediker te Lwd. was (Vondel schreef voor de bruiloft een gedicht), in 1633 met Hillegont Velius uit Hoorn. Hij stierf aan de pest.

Van moederszijde was hij een kleinzoon van de bekende doopsgez. leider Lubbert Gerritsz, oudste te Amsterdam. Zijn broer Anthony Jacobsz, bijgenaamd Roscius, was arts en doopsgez. prediker in Hoorn. De Hollandse schilder Abraham van den Tempel was een zoon van L. J. Werk in Rijksmuseum Amsterdam en Fr. Museum.

Zie: Vr.F. XXVIII (1925), 53-94; Oud Holl. 47 (1930), 145-157, en 51 (1934), 241-255; Cat. Herdenkingstentoonstelling Lwd. (1936); Menn. Encyclopedia III (Scottdale 1957), 66.

LAMBOOY, Theodorus Petrus Antonius, onderwijzer (Dronrijp 18.2.1901-). Tevens musicoloog en muziekrecensent. Publiceerde over Fr. muziekhistorie. Bekleedt functies in Fr. muziekleven.

Zie: Repert., 101; Reg. Leeuw. Cour., 18.

LAMSOOR (Fr.: *skieppe-ear*). Vooral in de kwelderflora* op de eilanden, soms aan zeedijken; wordt wel als groente gegeten.

LAND (in Latijnse bronnen: *districtus*). In de M.E. een rechtsdistrict met hoogste jurisdictie. Na splitsing van sommige sedert 1200 heten ze *ald deel* (*antiquus districtus*), in tegenstelling tot de nieuwe delen, de latere grietenijen*. Het land had een gerecht, *mena landis warf* of *hagera warf* (tegenover de lagere, latere deelswarf). z Werf.

Westergo kende drie landen: Franeker (waaruit de vijf delen: Franekeradeel, Baarderadeel, Barradeel, Hennaarderadeel en Menaldumadeel), Wildinge (later Wonseradeel) en Weinbregge (later Wymbritseradeel). Oostergo (z Go) stond gelijk met één land, identiek met Wininge (z Wynyma Wilkerren), met als hoogste beroepsinstantie de achtene*. Sedert ca. 1250 bestond Oostergo uit zesdelen: Dongeradeel (later Oost- en West-), Ferwerderadeel, Dantumadeel (waaruit Kollumerland), te zamen de noordelijke niogene*, terwijl Leeuwarderadeel, Idaarderadeel (waaruit Rauwerderhem) en Tietjerksteradeel (waaruit wrsch. Smallingerland) de zuidelijke niogene of Leppa* vormden.

Zie: Ph. Heek, Die altfriesische Gerichtsverfassung (Weimar

1894), 123 e.v.; B. VI (1944), 4-11; M. P. van Buijtenen, De Leppa (Dokkum 1944), 7-22.

LANDAANWINNING. Activiteit die land op water verovert. Zo het droogleggen van meren, het uitvoeren van bedijkingen tot afsluiting en drooglegging van zeeboezems (Zuiderzeewerken), het inpolderen

LANDBOUWCOÖPERATIE IX CIJFEN

		Aange sl. Ver.	Ledent al	Jaaron
Melk verwerking	Zuivelbond	71	17000	75000
Afzet van zuivelprodukten	Frico	50	13500	46 000
Kredietverlening coöperaties	Zuivel-Bank	111	-	f 1 130
Productie van gecondenseerde melk	Condensfabriek	72	17 500	220 000
Aankoop van grond- en hulpstoffen	Aankoop verenigingen	10	8 000	23000
Afzet van zaaizaad en pootgoed	Handelsvereniging voor zaaizaad en pootgoed		1 300	50 000
Veeafzet	Veeafzetvereniging		5 000	120 000
Kredietverlening boeren	Boerenleenbanken	97	26 000	f 760
Verzekering	Verzekeringsfonds Boerenverzekeringsfonds	777	20 300	f 290
Productie van stremsel en kleursel	Stremsel- en kleursel-fabriek	153	-	550
Landbouwboekhouding	Landbouwboekhouding	-	4 100	chloo
Afzet van eieren	Eierhandel	77	5 200	35 000
Exploitatie van werktuigen	Landbouwwerktuigencoöperaties	11	900	7 500
Afzet van wol	Wolfederatie	-	11 400	100 000
Drogen van gras	Grasdrogerijen	20	2 624	20 000
Kunstmatige inseminatie	Bond van K.I. Verenigingen	- 17	8 000	125 000
Productie van suiker	Fr.-Groningsche Beetwortelsuikerfabriek	-	3 300	380 000

van buitendijks land nadat dit voldoende is opgeslibd. Door droogmaking, zoals bijv. van de Grote Wargaastermeer, is in Frl. vrij veel grond gewonnen, bemaling is dan noodzakelijk. Afsluiting van zeeboezems vóór de bodem voldoende is opgeslibd zal in Frl. bij de inpoldering van de Lauwerszee* worden toegepast.

Verreweg de grootste betekenis voor Frl. had de inpoldering van buitendijks land. Na de aanleg van de eerste dijken bleven er nog slenken (Middelzee*, Marneslenk o.a.) en buitendijks gebieden in Barradeel, Het Bildt en Z. van de Lauwerszee, die langzaam opslibden en daarna konden worden ingepolderd. Meestal zal de mens wel hebben geholpen om de aanwas te bevorderen. Tegenwoordig gebeurt dit door rijdsdammen, die de stroomsnelheid van het zeewater beperken, zodat slibdeeltjes kunnen neerslaan. De dan optredende verhoging van het wad

wordt verder bevorderd door begreppeling, waarbij de uitgegraven grond op de tussenliggende bedden wordt gedeponerd. Zodra de wadbodem hoog genoeg is, komt de begroeiing met zeekraal en spartina helpen, terwijl op de rijpe kwelder* het kweldergras de vegetatie vormt. De kwelder kan dan worden bedijkt. *L*-werken zijn in uitvoering langs de hele Fr. noordkust.

Stichting Landaanwinningsbelangen Noord-Friesland, gevestigd te Metslawier. Bestudeert de gevolgen van *L*. en inpoldering van Lauwerszee* en Waddenzee; tracht bij voorbaat maatregelen te treffen en publieke belangstelling te wekken. Hierover heeft de stichting een rapport opgesteld. Er is overleg met gemeenten, prov., rijk enz. Aan de stichting nemen negen Noordfr. gemeenten en acht zeeverende* waterschappen deel, resp. omvattende 70000 personen en 34820 ha.

LANDARBEIDERSBONDEN.

Vakbonden van de arbeiders in landbouw, tuinbouw, veenbedrijf, cultuurtechnisch werk en zuivelbedrijf. De vakbeweging kwam in de landbouw laat tot ontwikkeling. Het eerst bij een zekere concentratie van arbeiders: In de bouwstreken, de zuivelfabrieken en de venen. Zo werd 1889 een socialistisch getinte vereniging, meest van landarbeiders, opgericht in Het Bildt, 'Broedertrouw*'. Broedertrouw streefde o.m. naar lotsverbetering van de arbeiders door loonsverhoging, afschaffing van arbeid van kinderen en gehuwde vrouwen, gedwongen winkelnering enz. Zij richtte in 1897 met een gelijksoortige vereniging te Enkhuizen een landelijke organisatie op, die zich aansloot bij het later sterk anarchistische Nationaal Arbeidssecretariaat (N.A.S.). De organisatie verzwakte door de felle strijd tussen de anarchistische en sociaal-democratische richting.

Sociaal-democratische vakbeweging. Op initiatief van Marten Kalsbeek*, zuivelbewerker te Warga, is 13.5.1900 te Lwd. een bond van zuivelfabrieksarbeiders opgericht. Deze organisatie wist zich langzaam maar zeker uit te breiden buiten Frl. In 1908 aansluiting bij het N.V.V. - en veel bedankjes van chr. leden. Inmiddels was in 1907 door een plaatselijke landarbeidersvereniging te Roordahuizum en een dergelijke te Westeremden (Gr.) een nieuwe • Nederlandse bond van landarbeiders opgericht tegenover de bij het N.A.S. aangesloten bond. Deze nieuwe bond sloot zich dadelijk aan bij het N.V.V.

In 1909 volgde een fusie met de bond van zuivelarbeiders, waardoor de Algemene Landarbeidersbond, later Alg. Ned. Agrarische Bedrijfsbond genoemd, ontstond. De A.N.A.B. telt thans ca. 42 500 leden, van wie ca. 6700 in Frl. De bond is betrokken geweest bij een aantal ernstige arbeidsconflicten (staking in 1929 in O. Groningen), ook in Frl. (vooral in Het Bildt en de venen). Het A.N.A.B.-orgaan heet 'Verenigt U'.

Protestants-christelijke vakbeweging. In 1901

werd in Utrecht een prot.-chr. bond van land- en tuinbouw- en veldarbeiders opgericht, in 1908 een chr. bond van zuivelarbeiders. Pas in 1914 is de Ned. Chr. Land-arbeidersbond te Ulrum opgericht. Het aantal leden is ca. 30000, van wie ca. 7500 in Frl. De N.C.L.B. strijdt voor samenwerking tussen werkgevers en werknemers in de landbouw. De P.B.O.-gedachte vond er veel weerklank. Het orgaan heet 'Samenwerking'.

Rooms-katholiekevakbeweging. De Ned. Kath. Bond van bloemist-, tuin-, land-, veen- en zuivelarbeiders 'Sint Deusdedit', is 1904 in de bollenstreek tussen Haarlem en Leiden opgericht. De naam werd later Ned. Kath. Landarbeidersbond 'Sint Deusdedit'. In Frl. de eerste afdelingen tussen 1910-20. De bond telt thans 25327 leden, van wie in Frl. 599.

LANDBOUWBLAD, Fries. Officieel orgaan (weekblad) van de Fr. Mij. van Landbouw en aangesloten verenigingen (Bond van Plattelandsvrouwen in Frl. en Jongereïn), sedert 1920 onder de 'huidige-naam.' Van 1860-1900 was er een maandblad '-Mededelingen' en Berichten', en een jaarboekje; van 1900-20 het 'Fr. Weekblad' (met andere agrarische organisaties). Oplage nu 11 200 exemplaren, z Pers.

LANDBOUWBOEKHOUDING, Coöperatieve Centrale (C.C.L.B.), te Lwd. Wil de boekhouding der deelnemende land- en tuinbouwers voeren en alle daarmee in verband staande werkzaamheden, bijv. belastingaangifte e.d., verrichten. De C.C.L.B. had 1956 4100 leden en verzorgt daarnaast voor 1100 personen (niet-leden) of instellingen belastingzaken of administratie. Er is een afzonderlijke bedrijfseconomische afdeling.

LANDBOUWCONSULENTEN, z
Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst.

LANDBOUWCOÖPERATIE. Samenwerking van land- en tuinbouwers ter bevordering van hun bedrijfsbelangen. Ze is in Frl. sterk ontwikkeld. Van de ca. 3000 *L.s* in Nederland zijn er ca. 250 in Frl.

In de jaren 80 kwam onder de drang der omstandigheden in de landbouw een streven naar coöperatie op, het eerst in de zuivel. Vooral nadat een staatscommissie in 1886 had gewezen op het gebrek aan samenwerking en organisatie gingen velen de noodzaak van *L*. inzien. Nog 1886 richtten enige boeren in Warga de eerste coöp. zuivelfabriek op, spoedig volgden vele andere, later verenigd in de Bond van Coöp. Zuivelfabrieken in Frl. (z Zuivelbond). In de zuivelsector ontstonden behalve de plaatselijke zuivelfabrieken een aantal gespecialiseerde zgn. topcoöperaties, nl. de Fr. Coöp. Zuivel Export Ver. (z Frico), de Coöp. Condensfabriek* 'Frl.', de Coöp. Zuivelbank* en de Coöp. Stremsel*- en Kleurselfabriek.

Ook voor de voorziening van landbouwbedrijfsbenodigdheden bleek *L*. nuttig. Uit de kleine plaatselijke bestelverenigingen ontwikkelden zich de aankoopverenigingen*. De omstandigheden waren niet steeds dezelfde. In de

zuivel dreigde de boer door de bederfelijke aard van de grondstof afhankelijk te raken van de fabrikant; bij de aankoop van bedrijfsbenodigdheden was de monopolievorming van de kunstmestimporteurs het gevaar. De afhankelijkheid bij de kredietverlening leidde tot de oprichting van boerenleenbanken*. De winsten der particuliere vleesfabrikanten leidden tot oprichting van de Fr. Coöp. Veeafzetver.* (F.C.E.). Ook het streven naar opvoering van de kwaliteit deed vaak *L.* ontstaan, zoals de Fr. Coöp. Handelsver.* voor zaaizaad en pootgoed (Z.P.C.) en de N.-Ned. Coöp. Eierhandel* (N.N.C.). Ook de Ned. Wolfederatie* (Afdeling Frl.) voor de afzet van wol en de veilingen voor de afzet van groenten en fruit.

De behoefte aan het gecentraliseerd voeren van de bedrijfsboekhouding e.d. leidde tot de oprichting van de Coöp. Centrale Landbouwboekhouding*. Door de voortschrijdende mechanisatie in de landbouw ontstonden werktuigencoöperaties*. Nieuwe voeder* methoden riepen coöp. grasdrogerijen* in aanzijn, terwijl de ontwikkeling van de kunstmatige inseminatie K.I.-verenigingen* bracht. Ook op het terrein van de verzekering bleek de *L.* een bruikbare bedrijfsvorm. Het Onderling Boerenverzekeringsfonds* ontstond, nadat er reeds voor het personeel van de *L.s* het Coöp. Verzekeringsfonds* was gekomen. Tot de *L.* kunnen ook worden gerekend de onderlinge maatschappijen, die de boer verzekeren tegen brand en stormschade, veeziekten e.d. (z. Onderling verzekeringswezen). Genoemde *L.s* werken samen in het Instituut* voor Landbouwcoöperatie in Frl. en het Landbouw- en Coöperatiecentrum 'Oranjewoud'*. T., K.

Zie: T. van der Zee, De Fr. boerencoöperaties in haar maatsch. verband (1933).

LANDBOUWCRISES. Langdurige economische depressie, leidend tot moeilijkheden in de agrarische sector. Geen typisch Fr. verschijnsel, maar Frl. heeft er zeer onder geleden. Van de drie eigenlijke crisissen had de eerste (1818-25) nog weinig te betekenen, maar de tweede (1878-95) sloeg diepe wonden evenals de derde (1929-40).

Dit is toe te schrijven aan de zich wijzigende oriëntatie van de Fr. landbouw. In 1820 was men slechts ten dele ingesteld op de wereldmarkt en nog ver van allerlei specialismen. In 1878 was men in contact met de wereldhandel, en, door de overheersende boterhandel*, tamelijk eenzijdig op Engeland georiënteerd, wat funest bleek. Zwaar getroffen waren vele boerenfamilies (vnl. op de klei), die bovenmate geïnvesteerd hadden en onderling borg waren; het ene faillissement bracht het andere mee. Rond 1930 was de Fr. export iets minder eenzijdig georiënteerd, maar de specialisatie voor de wereldmarkt was toegenomen en daardoor de kwetsbaarheid. De regering miste in de derde *L.* nog de apparatuur om direct afdoende in te grijpen; wel kwam men vrij spoedig tot steunmaatregelen voor bepaalde produkten (waardoor bijv. de bouw van tarwe tot op de zandgronden doorzette), maar diverse maatregelen (zoals de Crisispachtwet 1932 en het Hypotheekbesluit 1935) kwamen te laat om bepaalde categorieën van boeren te redden. Daar men in een *L.* meteen op personeel gaat bezuinigen, werd toegenomen werkloosheid* een

vast begeleidingsverschijnsel. In de tweede *L.*, kon men dit nog ten dele opvangen in de verveningen*, maar in de derde moest men naast de steun andere vormen van werkverschaffing vinden. Voor een deel bestonden ze in het 'aanmaken' van door de lage veenderij vergraven voormalige mieden*.

Economisch verarmden in de tweede en derde *L.* vele volkslagen; sociaal was er in de tweede *L.* voor de arbeiders een uitlaatklep in het toenemend socialisme; tijdens de derde bood de Nat. Bond Landb. en Mij. een toevlucht voor ontevreden elementen, liet aanzien van de boerenstand heeft door de vele steunmaatregelen in de derde *L.* meer geleden dan in de tweede. Ten aanzien van het boerenbedrijf, de landbouworganisaties en de houding van de overheid was de tweede *L.* eigenlijk belangrijker dan de derde. Sinds de laatste *L.* heeft de regering in alles op landbouwgebied de leiding; de tweede *L.* heeft dit in principe mogelijk gemaakt: uit die tijd stammen nl. talloze voorzieningen vanwege de regering (inzake landbouwkrediet, -onderwijs, -voorlichting, -keuringen en een departementale staf) en een omschakeling in de politiek van de Fr. Mij. van Landb. van de theorie naar de daad: de boeren werd geleerd de verouderde bedrijfstradities los te laten en het contact met de regering werd vruchtbaarder. Een speciaal stempel zette de tweede *L.* nog op de Fr. verhoudingen doordat men - vaak gedwongen - zijn toevlucht ging nemen bij de landbouwcoöperatie*.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I en II.

LANDBOUWGEBIED. Streken met bepaalde overheersende agrarische bedrijfsvorm zijn er vanouds in Frl. vier. Het zijn: de Greidhoek* in het westen en zuidwesten, de Bouwhoek* in het noorden, de Wouden* in het oosten en zuidoosten en de Waddeneilanden*, die als *L.* nog het dichtst bij de Wouden komen.

De verschillen tussen de *L.en* zijn ontstaan uit verschillen in bodem en in ligging ten opzichte van het handelsverkeer. Ze zijn lang in stand gehouden door tradities, maar niet altijd even groot geweest. Zo lagen vóór het ontstaan der akkerbouwgebieden* Greidhoek en Bouwhoek meer in één vlak dan later en in onze tijd zijn de Wouden dichter tot de Greidhoek genaderd. De omvang der *L.en* wijkt voor de statistiek, die rekent bij hele gemeenten, iets af van de werkelijkheid: zo werd Gaasterland vroeger ten onrechte tot de Greidhoek gerekend en thans kan bijv. heel Kollumerland moeilijk bij de Bouwhoek worden ondergebracht.

LANDBOUWJONGERENORGANISATIES.

Naast de drie boerenstandsorganisaties zijn in Frl. drie organisaties van jongeren ontstaan. Door vergaderingen, landdagen, wedstrijden, excursies e.d. trachten de *L.* elk naar hun inzicht de jonge boeren in maatschappelijk en landbouwkundig opzicht te ontwikkelen tot volwaardige leden van volks- en landbouwgemeenschap.

De oudste, de Bond van Verenigingen van Landbouwjongeren in Frl. 'de jongerein' is 1919 op initiatief van de Ver. van Oud-

leerlingen van de R.L.W.S. te Lwd. opgericht. Deze heeft thans ca. 1900 leden en twee lidvereniging en (oud-leerlingen van de R.L.W.S. te Lwd. en Drachten). De 'Jongerein' is aangesloten bij de Plattelandsjongeren Gemeenschap Nederland, interesseert zich voor het Volkshogeschoolwerk* en onderhoudt nauw contact met de Fr. Maatschappij* van Landb. De Chr. Fr. Landbouwjongeren Bond. opgericht 1930 op initiatief van het bestuur van de Fr. Chr.* Boeren- en Tuindersbond, neemt de bijbel als richtsnoer. Hij onderhoudt contact met de Fr. C.B.T.B. en is aangesloten bij de landelijke Chr. Jonge Boeren- en Tuindersorganisatie. Aantal leden ca. 800.

De prov. afdeling van de Jonge Boeren- en Tuindersbond van de Aartsdiocesane* Boeren- en Tuindersbond is een r.k. boerenjongerenorganisatie, opgericht 1932; ledental 344.

LANDBOUWMECHANISATIE. Na W.O. II en vooral na 1950 is de mechanisatie in de landbouw snel toegenomen. Vooral melkmachines, landbouwtrekkers en aardappelrooimachines deden hun intrede op de bedrijven, waar zij veel arbeidsuren uitsparen. Een melkmachine op een weidebedrijf van 20 ha bespaart ca. 1300 uur, een trekker op hetzelfde bedrijf ca. 500 uur en op een akkerbouwbedrijf ca. 1000 uur per jaar. In 1950 waren de aantallen melkmachines, landbouwtrekkers en aardappelrooimachines in Frl.

AANTALLEN LAND- EN TUINBOUWTREKKERS PER GEMEENTE IN MEI 1955			
Achtkarspelen	23	Leeuwarderadeel	55
Ameland	2	Lemsterland	37
Baarderadeel	32	Menaldumadeel	129
Barradeel	138	Oostdongeradeel	87
Het Bildt	221	Ooststellingwerf	150
Bolsward	3	Opsterland	73
Dantumadeel	26	Rauwerderhem	16
Dokkum	2	Schiermonnikoog	1
Doniawersta!	47	Sloten	—
Ferwerderadeel	96	Smallingerland	44
Franeker	30	Sneek	2
Franekeradeel	53	Staveren	1
Gaasterland	88	Terschelling	2
Harlingen	13	Tietjerksteradeel	82
Haskerland	72	Utingeradeel	34
Heerenveen	65	Vlieland	1
Hemelumer Oldeferd	31	Westdongeradeel	105
Hennaarderadeel	12	Weststellingwerf	88
Hindeloopen	2	Wonseradeel	163
Idaarderadeel	37	Workum	17
Kollumerland	78	Wymbritseradeel	64
Leeuwarden	40	IJlst	1

AANTALLEN MELKMACHINES PER GEMEENTE IN 1955		
	Absolute aantal	Per duizend melkkoaien
Achtkarspelen	62	6,6
Ameland	—	—
Baarderadeel	81	12,2
Barradeel	8	3,4
Het Bildt	14	6,3
Bolsward	9	—
Dantumadeel	48	5,9
Dokkum	—	—
Doniawersta!	111	12,3
Ferwerderadeel	67	11,3
Franeker	9	9
Franekeradeel	39	9,4
Gaasterland	44	6,3
Harlingen	1	—
Haskerland	81	9,5
Heerenveen	79	6,5
Hemelumer Oldeferd	50	7,7
Hennaarderadeel	56	9,9
Hindeloopen	2	—
Idaarderadeel	67	12,4
Kollumerland	72	10,2
Leeuwarden	58	11,3
Leeuwarderadeel	56	14,1
Lemsterland	71	12,2
Menaldumadeel	60	10,5

Oostdongeradeel	65	11,7
Ooststellingwerf	157	9,3
Opsterland	141	7,7
Rauwerderhem	34	10,7
Schiermonnikoog	—	—
Sloten	—	—
Smallingerland	110	10,8
Sneek	2	—
Staveren	7	—
Terschelling	—	—
Tietjerksteradeel	128	9,3
Utingeradeel	77	15,5
Vlieland	—	—
Westdongeradeel	59	12,8
Weststellingwerf	187	9,7
Wonseradeel	142	10,4
Workum	17	5,5
Wymbritseradeel	100	6,9
IJlst	4	—

resp. 1078, 1195 en 52; in 1955: 2340, 2241, 139. In mei 1957 bedroeg het aantal trekkers 3074 of 5 pct. van het Nederlandse aantal.

LANDBOUWONDERWIJS. Het *L.* is de laatste tijd sterk uitgebreid. Dagonderwijs staat hoger aangeschreven dan cursusonderwijs. In 1955 hadden van de Fr. bedrijfshoofden in land- en tuinbouw ouder dan 35 jaar resp. 37 en 55 pct. *L.* gevolgd; van de jongere bedrijfshoofden 70 pct. (meer dan 50 pct. dagonderwijs). Van de meewerkende zoons van 25 jaar en ouder 85 pct., 50 pct. zelfs dagonderwijs. Op de grote bedrijven was de belangstelling het grootst. Het aantal bedrijfshoofden met *L.* in Frl. per bedrijfsklasse van 0-5, 5-10, 10-20, 20-30, meer dan 30 ha was in 1955 resp. 18, 33, 48, 63 en 73 pct.

De Fr. Mij. van Landb. en de Fr. Chr. Boeren- en Tuindersbond geven algemene landbouw cursussen (twee winterhalfjaren met soms een voorbereidende en 'of aansluitende derde cursus). Daarnaast speciale landbouw cursussen: melkerscursussen (handmelken), opleiding vóórmelkers, machinaal melken, hand- en vakvaardigheid, motor- en tractor kennis, landbouw werktuigen, spuiten, pluimveeteelt, veeverlooskunde, veevoeding, paarden-, rundvee- en landbouwkennis. Begin 1957 hadden de 25 lag. landbouwscholen (3 r.k., 11 prot. chr. en 11 niet-confessionele) 1760 leerlingen. Leerlingen zijn vooral boerenzoons (nog geen 10 pct. landarbeiderszoon, 5 pct. buiten de landbouw staanden). Het aantal leerlingen der lag. land- en tuinbouwscholen en algemene land- en tuinbouw cursussen is in het noorden laag. De belangstelling voor tuinbouwonderwijs is naar verhouding groter dan die voor *L.* Er zijn vier landbouwwinterscholen (drie rijksscholen te Lwd., Sneek en Drachten, één prot. chr. te Dokkum) met 318 leerlingen (1956-57). Te Lwd. begon 1954 een bijzondere hogere landbouwschool (1957 elf gediplomeerden, 1958 68 leerlingen), z Nijverheidsonderwijs voor meisjes, Tuinbouwonderwijs, Zuivelschool.

LANDBOUWPERS. De meeste landbouwbladen in Frl. worden uitgegeven door de boerenstandsorganisaties*. Ze bevatten artikelen over de meest uiteenlopende landbouwvraagstukken, terwijl het orgaan van een vaktechnische organisatie zich in de regel slechts met één facet van het landbouwleven bemoeit.

De grootste twee boerenstandsorganisaties in Frl., de Fr. Mij. v. Landb. en de Fr. C.B.T.B. geven ieder een eigen orgaan uit, resp.

'Het Fr. Landbouwblad*' en 'Ons* Fr. Platteland'. Naast deze weekbladen verschijnen in Frl. een aantal maandbladen. Zo sedert 1948 • 'Bolwerk' (Maandbl. voor de Fr. boer), van het Instituut* van Landbouwcoöperatie (oplaag in 1957 30000 exemplaren). Van de zijde der particuliere zuivelindustrie en de Fr. Zuivelver.* verschijnen 'Inzicht' van de Lijempf* en sedert 1939 'Maandbl. voor melkveehouders' van de F.Z.V.. in 3200 exemplaren. Het maandblad 'De Fr. Veefokkerij' wordt uitgegeven door een uit fokkerskringen gevormde n.v., in samenwerking met het Fr. Rundvee*-Stamboek. Naast een binnenlandse editie van 3200 exemplaren staan vijf verschillende buitenlandse, elk van ca. 1200 exemplaren. Doelstelling is propaganda voor het Fr. fokvee.

LANDBOUWSCHAP. De Gewestelijke Raad voor Frl. van het L. is een prov. commissie van het Bedrijfschap voor de Landb., ingesteld bij bestuursbesluit van 19.1.1955. De gewestelijke raad telt 24 leden en evenveel vertegenwoordigers van ondernemers als van werknemers. De raad moet desgevraagd meewerken aan de uitvoering van verordeningen e.d. van het bedrijfschapsbestuur, moet adviezen uitbrengen aan dat bestuur en aan het prov. bestuur of de prov. instellingen van de centrale' overheid.

Op 2.1.1946 werd naar een plan uit de bezettingstijd een 'Kr. Lanbou Stifting' opgericht. Ruim 20000 boeren en arbeiders gaven zich op als 'stiper' (donateur). De organisatorische opbouw gaf moeilijkheden, die leidden tot opheffing van de stichting.

Op 19.10.1948 kwam het tot een nieuwe stichting, uit de drie boerenstandsorganisaties* en de drie landarbeidersbonden i.p.v. direct uit de bedrijfsgenoten. De prov. stichting sloot zich aan bij de Landelijke Stichting voor de Landb., die o.m. een publiekrechtelijke organisatie voor de landbouw wilde voorbereiden. Na het tot stand komen van deze P.R.O. voorde Landb. (ingesteld bij K.H. van 16.2.1954) werd de prov. stichting overbodig en vervangen door de gewestelijke raad. Deze verleent medewerking bij uitvoering van regeringsmaatregelen, als het bestuit op als aardappelmoetheid, ook aan maatregelen op het gebied der prijsgaranties van (ie centrale overheid. De raad houdt zich intensief bezig met sociale vraagstukken, voert het secretariaat van een scheidsgerecht voor de landbouw (rechtdoende in arbeidsgeschillen), heeft een taak bij de uitvoering sociale verzekering, behartigt de algemene belangen van de landbouw bij onteigeningen, voortvloeiend uit wegeaanleg, woningbouw e.d.

LANDBOUWZADEN. De zaadteelt van o.a. bieten (suiker*- en voederbieten*), stoppelknollen, klaver* en gras wordt die der L. genoemd. Die van witte klaver heeft in Frl. de grootste verbreiding gehad (1891-1901 459 ha; 1956 16 ha). De teelt van bieten en graszaad neemt toe (in 1956 87 ha suikerbieten, 17 ha voederbieten, 21 ha graszaad). Stoppelknollenzaad (raapjeszaad) wordt hier en daar nog geteeld, meest voor eigen gebruik.

LANDDAG. Vergadering van de volmachten van grietenijen en steden tijdens de Republiek. Na de reformatie niet langer een eigenlijke

statenvergadering; de geestelijkheid* was eruit verdwenen en de heerschappen* en eigenerfden* verschenen niet als vertegenwoordigers van hun stand, maar als volmachten van de grietenijen. De L. vergaderde meestal gedurende zeven weken in Lwd. in het Landschapshuis. z Landschap.

Landdagemmertje. Emmertje waarin de afgevaardigde van buiten zijn proviand meegenomen zou hebben ter Statenvergadering. Het Fr. Museum bezit er drie.

Landdagpenningen. Herinneringsmunten met het portret van de regerende stadhouder en de wapens der elf steden. Werden tegen 1700 en in de 18de eeuw op gezette tijden aan gedeputeerden van het kwartier* der steden uitgereikt.

Bekend zijn exemplaren met de portretten van Hendrik* Casimir II, Henriëtte* Amalia van Anhalt-Dessau, Johan* Willem Friso, Maria* Louise van Hessen-Kassel, Willem* IV, Anna* van Groot-Brittannië, Carolina* van Nassau en Willem* v.

LANDDROST. Hoogste prov. ambtenaar (1807-11), van 1811-15 prefect* geheten.

LANDERUM. Wegbuurt op Terschelling O. van Midsland (85 inw.). Het Staatsnatuurmonument (14 ha) in L. heeft een fraaie heidebegroeiing.

LANDGANG. Inval van de kust af het land in. Al in het Oudfr. Later vooral van de watergeuzen*, die 1568-72 herhaaldelijk onverwachte aanvallen op de Fr. kusten en ook in het binnenland deden (z Gauma, H.).

LANDHEER (Fr.: *lânhearre*). Eigenaar en verpachter van landerijen. Vóór het inlossen van het recht van afkoop* was in Frl. de L. minder machtig dan later. De Pachtwet 1937 is tegen deze macht een welkome bescherming, z Absenteïsme, Boer, Grondbezit, Grootgrondbezit, Pachtverhoudingen, Pachtwezen.

LANDMATEN. Oppervlaktematen (bunder, koegras*, lopenstal*, dagmat* of mansmat, morgen*, ponde-maat*, verstal*, vierkante roede*, schar*) en breedtematen (akker*, fal*, roede), z Maten en gewichten.

LANDMEETER, Korneles Harkes (Lippenhuizen 17.10.1790-Gorredijk ?). Schreef na 1813 *Vr. en Hall. versjes van den schippersveint of Kees uit de Woedkant*, tot in deze eeuw meer dan tienmaal herdrukt.

Zie: Nieuws Adv. bl. (13, 20, 25.12.1893).

LANDMETER. Van overheidswege toegelaten vrije ambtenaar. Men kon te Franeker ook voor L. studeren. Zo heeft B. Fullenius* velen 'geometriae candidatus' gemaakt. Een commissaris van het Hof examineerde mee. De admissies van alle 190 L.s 1616-1810 zijn bewaard. Er kwamen er te veel. Zo zien wij hen optreden als notaris, procureur,

hardhouwer, plattelandssecretaris of -ontvanger, schoolmeester, meestertimmerman enz. Als mathematicus berekenden ze almanakken*. Verschillende *L.s.* worden met ere genoemd. Zo Joh. Sems*, S. Gravius*, S. H. Haacma*.

Zie: A. v. Nispen, De beknopte landmeetkunst (1662); J. L. Berns, De archieven van het Hof Prov — (1919, '22).

LANDPACHTERS

EN

HYPOTHEEKBOEREN, **Bond van**. Opgericht 7.9.1922 in Sexbierum om de belangen van pachters en hypotheekboeren te behartigen. Heeft zich ontwikkeld tot landelijke organisatie met prov. afdelingen. Aanleiding tot het oprichten van de bond waren wantoestanden die volgens een aantal boeren en gardeniers in N.-Frl. zouden bestaan op het gebied van de pacht. De Fr. afdeling heeft ca. 3500 leden, z Houten, H. E. van, Pachtverhoudingen.

LANDREBEN, **Arnoldus**, theoloog (Steinfurt ?-Franeker 1.12.1721). Predikant in Frl., o.a. te Franeker (1696-1721). Vooraanstaande figuur. Gaf bijbelcommentaren en met A. Saagmans* (Franeker 1705-39) catechisatieboekjes.

Zie: N.B.W. IX, 574.

LANDRECHTEN. Vierentwintig *L.*, een Oudfr. rechtsboek, wellicht van voor 1100, maar wrsch. jonger dan de 17 Keuren*. De *L.* golden voor het Fr. gebied van Vlie tot Weser; ze zijn steeds overgeleverd met de 17 Keuren en, evenals deze, door de sage ten onrechte op naam van Karel* de Grote gesteld. z Magnussage.

Men krijgt de indruk dat de *L.* de hoofdzaken van het Fr. materiële gewoonterecht (grondbezit, huwelijksgoederen- en erfrecht, strafrecht) bevatten. Er zijn Latijnse, Oudfr. en Nederduitse teksten overgeleverd. De taal der *L.* is zeer poëtisch. Teksten: M. Hetteema, Oudfr. Wetten II (1847), 82-96; K. von Richt-hofen, Fr. Rechtsquellen (Berlin 1940), 40-81; Fivelingoër en Old-ampster Landrecht, 22-37.

LANDRIUCHTDRIJKKERIJ, Freeska. Reeds ca. 1485-90 moet er een boekdrukkerij in Frl. zijn geweest. Wrsch. hangt dit samen met de sterke liefde voor de Fr. vrijheid*. Er zijn nl. zes incunabelen van hetzelfde type, waarvan ten minste drie met Frl. of Friezen in verband staan, en één over het Fr. recht handelt. Het boekje heeft 91 blz. Als auctor intellectualis (en geldschietter?) wordt Hidde van Cam-mingha*, parochiaan te Anjum, genoemd, en (met meer reden) Hildebrand Goffridus van Doengieterp*, ook wel Claes Leeu. Waar de drukkerij was, is ook onbekend; men heeft aan Keulen gedacht.

Zie: Het Boek XXIX (1948), 213-237; Huldeboek Kruitwagen (1949), 73-88.

LANDSCHAP, *a. gewest*. In de tijd dat de prov. Frl. een zelfstandig, soeverein bestanddeel van de Republiek der Verenigde Nederlanden was, werd vaak van 'de Landschap' of 'het Land' gesproken (z Landschapshuis). Verschillende gewestelijke ambtenaren werden *L.s.*-dienaren genoemd.

Zo had men bijv. *L.s.*-bouwmeesters, -drukkers, -stempelsnijders, -schilders, -deurwaarders, -muntmeesters, -steen- en beeldhouwers, -antiek-snijders, -landmeters, -ammunitiemeesters enz. De meeste van deze functies verdwenen na 1795. De functie was soms een sinecure, ook bediende de *L.* zich wel van anderen.

b. **landstreek** (Fr.: *gea*).

Zie Compendium, Landschap; z Bodem; Landbouwgebieden; Waddeneilanden.

Landschapsbescherming,

z

Landschapsverzorging, Natuurbescherming.

Landschapshuis, ook Landhuis. Het huis waar de landdag* samenkwam, stond te Lwd. naast de kanselarij op de Heeregracht of Tweebaksmarkt. Vroeger een deel van het minderbroedersklooster, daarna woning van de president van het Hof van Frl., na 1594 *L.*-huis, van 1811-38 zetel van een rechtbank. In 1849 is het afgebroken en kwam het Ritske Boelema Gasthuis op deze plaats. De poort is naar Martenastate te Kornjum vervoerd. De gedenksteen van de Vrede van Munster kwam in de Grote Kerk te Lwd.

Zie: Eekhoff, Gesch. beschr. I (1840), 251, 257; II (1846), 14-16, 192; R. Visscher, Lwd. van 1846-1906 (Den Haag 1908), 17, 99, 106.

LANDSCHAPS- EN PROVINCIALE

DRUKKERS. De Staten van Frl. hadden voor de vele plakaten* een eigen 'ordinaris landschapsdrukker'. Na 1815 werd dat de prov. drukker.

De namen van deze drukkers, soms tevens academiëdrukker*, zijn na ca. 1600 bekend. Het zijn: Gilles van den Rade (-1611), Rommert Doy(c)ma (1611-16), Abraham van den Rade (1616-25), Ulricus Dominicus Balck (1625-29), Claude Fonteyne (1629-55), Idsardus Balck (1648-55), Jan van den Rade (1655-56), Sydtse Rinnerts (1656-69), Rinnert Sydses Arumsma (1669-1709), François Halma (1709-18), Jacobus Halma (1718-19), Hendrik Halma (1719-27), Tobias Tjeerds van Dessel (1727-42), Willem Coulon (1742-81), wed. Willem Coulon (1781-95), Dirk van der Sluis (1795-1816), Menno van den Bosch (1816-42), Hubertus de Groot (1842-90), Hubert de Groot (1890-1949), N.V. de Coöp. Handelsdrukkerij van 1874 (1949-).

LANDSCHAPS- STEEN- EN

BEELDHOEWERS. Verzorgden tijdens de Republiek het steenwerk aan de prov. gebouwen en bouwwerken (sluizen, bruggen enz.).

Stonden onder de landschapsbouwmeester. Naast hen landschapsantiek-snijders, die het houtwerk moesten bewerken. De volgende namen zijn bekend: Jacob Dionisius (ca. 1621), Tiepcke Douwes (1648-53), Sjoerdt Ates Haacma* (1653-78), ook landmeter, Frans Tjeerds (1678-91), Jan Thomas Nauta (1696?-1714), Berent Storm (1714-48), Nicolaas Storm (1748-63), Dirk Embderveld* (1763-99).

LANDSCHAPSVERZORGING. Beplanting van het landschap in de ruimste zin van het woord:

erf-* en wegbeplanting*, zeer in het bijzonder de beplanting van nieuwgewonnen land (bijv. Noordoostpolder en straks Lauwerszeepolder) en ruilverkavelingsgebieden. Voor zulke gebieden gaat tegenwoordig een zgn. landschapsplan' aan het werk vooraf.

LANDSHEER. 'Bezitter van een heerlijkheid, niet onderworpen aan hoger landrechtelijk gezag'. De landsheerlijkheid heeft zich sedert 1200 om de Fr. streken heen ontwikkeld, in de tijd dat deze zich van de heerschappij der graven* losmaakten. In Oostfrl. lukt het de Cirksena's in de 15de eeuw hun gezag van hoofdeling* tot een wat late landsheerlijkheid uit *te* breiden. Op Westerlauwers Frl. houden sedert het Condominium* de Hollandse graven hun aanspraken. Ca. 1400 krijgt Albrecht* van Beieren bij enkele expedities tijdelijk voet aan de grond en begint het land in schoutambachten landsheerlijk te organiseren, maar pas 1498 komt het einde van de Fr. vrijheid* door de benoeming van Albrecht* van Saksen tot gubernator* vanwege het Duitse rijk. Daarmee begint een tachtigjarige landsheerlijkheid van Saksen (tot 1515, resp. 1523) en Habsburgers (tot 1580).

Zie: J. S. Theissen, Centraal Gezag en Fr. Vrijheid (Groningen 1907).

LANDSKNECHTEN. Vrije soldeniers (voetvolk) uit Duitsland, die door keizer Maximiliaan en Albrecht* van Saksen hier kwamen en van 1500-15 huishielden. Gewapend met lange speer, hellebaard, kort zwaard ('Katzbalger'), soms ook lang tweehandszwaard ('Bidenhander'). Gekleed in 'Pluderhosen'. Eigen moraal en erecode. Zij heetten wellicht *L.* omdat ze uit een bepaald land kwamen. In de kronieken van Peter en Worp van Thabor* ('Duytsche') Knechten'. De Zwarte* Hoop is een *L.*-troep.

Zie: B. XV (1953), 129-137.

LANDSORDONNANTIE. ('Statuten, Ordonnantien ende Costumen van Frieslandt'). Codificatie van het Fr. recht, vastgesteld door de Staten 4.11.1602 naar ontwerp van een commissie uit gedeputeerden, Hof (B. Idsaerda*, G. Hillama en J. Saeckma*) en advocaten (Jac Bouricius en Theod. Tiara). De eerste drie boeken behandelen civiel-, straf- en procesrecht, het vierde o.a. leen-, jacht-, vis-, dijk- en warenrecht. Behoudens novellen geldig gebleven tot de invoering der code (z. Statuten). Uitgaven: 1602, '08, '38, '50, '52, '64, '93, '99, 1723 en 1770. Commentaren: D. Hamerster* en Ulr. Huber* (1741-83); S. Binckes* (1785-86).

LANDSZIJL(TJE). Duikersluis tussen Zoutsloot en buitenhaven te Harlingen. Gemaakt 1584 door 'het Land' (de prov.). Doet nog dienst voor de doorstroming van het grachtwater. Na 1580 heet de door het Land overgenomen Achlumer(klooster)zijl

te Makkum lange tijd *L.*

LANDWEER. *a.* Verdediging van het land tegen een buitenlandse vijand. Van oudsher rustte de *L.* in Frl. op alle inw., waarbij onderscheid bestond tussen de wapens van hogere en lagere standen. Het verzaken van de *L.* werd gestraft met verlies van alle bezittingen en standsvoorrechten. In de late M.E. vervangt meer en meer beroepsmilitie de *L.* Ingezetenen werden slechts in bijzondere gevallen tot de *L.* geroepen: tijdens de Republiek is ze geheel aan huurtroepen overgelaten, *b.* pok naam van een verdedigingswerk uit twee evenwijdige wallen aan de Drentse weg bij Allardsoog* (eigendom van It Fr. Gea*).

LANGAARDERWEG. Voormalige verkeersweg Scharnegoutum-Bozumerdijk (naar Bozum). Naam ontleend aan de O. gelegen vaart, het Lang Aard. *L.* was ca. 1427 waterscheiding in het nieuwland*.

LANGDEEL. Prov. vaarwater van Wartenaasterwijd tot Woudmansdiep, diep 1,7 m.

LANGEBAAAN, z. Hardrijden.

LANGEDIJKE. Boerenstreek Z. van Oosterwolde (224 inw.). Geen kerk, openb. school. Taal overwegend Stellingwerfs.

LANG EIND (Fr.: *It Lang Ein*). Een in 1574 aangelegde inlaagdijk tussen Kromhorne O. van Wierum en W. van Moddergat.

LANGELILLEWEG. Planweg* O. van de Tjonger tussen Schoterzijl en Lemsterweg. Waterkering van de Grote Veenpolder in Weststellingwerf. Wrsch. oude zeedijk (rivierdijk).

LANGEMEER. Grootscheepsvaarwater (deel van het Van Harinxmakanaal*) van het Langdeel oostwaarts naar het Prinses*-Margrietkanaal.

LANGEN, Otto van, gezant naar Frl. van keizer Frederik ui (1493). Moest de klachten der Schieringers* over Groningen onderzoeken, bewoog de Friezen een potestaat* (Juw Dekema*) te kiezen (1494). Bereidde de komst van Albrecht* van Saksen voor.

Zie: N.B.W. II, 761-763.

LANGESLEATTEMER MAN (Man van de Lange sloten). Titel van een vers van E. Halbertsma* (1849) over een spooksel uit schippersverhalen (De Lange-sleatten, Lange sloten, tussen Eernewoude en Wartena). Halbertsma tekent de *L.m.* als een harteloze smid. In de tientallen varianten uit de volksoverlevering is dit motief niet bekend.

Zie: Leeuw. Cour. (15.5.1952).

LANGENZWAAG (Fr.: *Langsweagen*, z. Zwaag). Dorp in Opsterland, aan de weg Heeren veen—Gorredijk (1188 inw.). De dorpskom bij de kerk heet It Hou (Het Hof). Onder *L.* horen: de Sing-Sang en Jonkersland, buurschappen ontstaan door de hoogveenvergraving en de Wyngaerde. In *L.* en in Jonkersland een openb. lag. school, aan de Nieuwe vaart een coöp. zuivelfabriek. Een

grenswijziging in 1957 maakte een einde aan een merkwaardig, uit de vervening* daterend grensbeloop.

LANGHOOFD. Sedert de oorlogsjaren in verval verkerend hoofd* bij Zwarte* Haan (Het Bildt).

LANGHOUT, Jenne, theoloog (Schraard 29.8.1848-Drogeham 23.3.1908). Ging als herv. predikant te Anjum (1879-87) met de Doleantie* mee. Hoort met Ploos* van Amstel, Van Kasteel*, Sikkels* en L. Wagenaar* tot de pioniers dier beweging in Frl.

Zie: B.W.P.G. V, 547-549

LANGSTRAAT. Bebouwd deel van de planweg* op de armdijk* van de Beetgumer Hogedijk.

LANGWEER (Fr.: *Langwar*, naar de vorm der landerijen waarop het dorp ontstaan is. z Waar). Hoofdplaats van Doniawerstal, aan de Langweerder Wielen (769 inw.). Herv. kerk uit 1777, neutrale kleuterschool, openb. lagere school. Gemeentehuis ca. 1940 gebouwd ter plaatse van en gelijkend op de 18de-eeuwse Osinga-State. Oliefabriek; de zuivelfabriek is opgeheven. De betekenis van *L.* voor de recreatie neemt toe: hotelschip, plannen voor bungalowpark en vakantieverblijf voor sociaal toerisme. Typisch dicht beplante kom. De dorpsdichter was Auke Piers Grondsma*. Voor wapen → Dorps wapen.

Zie: Hepkema Memories, 395; Reg. Leeuw. Cour., 51; Repert., 195.

LANGWEER, Pieter Johannes, goudsmid en graveur (Lwd. ca. 1600-na 1665).

Zie: N.B.W. X, 510.

LANKHORST TOUWFABRIEKEN N.V. Op een na grootste touwfabriek in Nederland (400 werknemers). Sinds oprichting (1803 door N. J. Lankhorst) gevestigd te Sneek.

Vervaardigt van natuurlijke en synthetische vezels alle soorten touw en garens voor scheepvaart, visserij, handel en industrie, o.a. scheepstrossen, garens voor de tapijtindustrie, bindertwine voor de landbouw. Belangrijke export naar de Ver. Staten en Canada.

LANKUM. Buurschap W. van Franeker. Op de plaats van de voormalige state Groot-*L.* een psychiatrische inrichting (1930). Op Klein-*L.* woonde Petrus Camper*.

LANTING, Kleis, zilversmid en medailleur (Harlingen 17.11.1783-Amsterdam 15.6.1827). Vervaardigde gedreven plaquettepenningen met portretten van historische personen.

Zie: J. de Vries en J.C. de Jonge, Ned. Gedenkpenningen verklaard I (Den Haag 1829), 129-132.

LANTINGA, Simon, kastelein-paardenfokker (Menkeweer 1801-Knijpe 1866). Werd door goochelkunsten en buikspreken het middelpunt van talrijke verhalen, meest spelend in Heerenveen en omgeving en herinnerend aan dr. Faustus*, Klaas* Kunst e.d.

Zie: Heerenveense Koerier (I, 8, 15, 22.3; 12.4.1947).

LAP, Popke, timmerman (Oldeholtwolde 12.7.1866-Heerenveen 14.7.1956). 'Nifelder' (knutselaar). Maakte, vooral in hout, allerlei dat volkskunst* mag heten. Woonde in Scherpenzeel.

Zie: Fr. Koerier (17.7.1956).

LAPEKOER (lappenkorf). Onder de titel *De Lapekoer jen Gabe Skroar* gaf J. H. Halbertsma* in 1822 bij wed. J. H. de Lange en Zoon te Deventer een boekje van 36 blz. uit. Hieruit groeide het volksboek Rimen* en Teltsjes. F. Buitenrust Hetteema* gaf de *L.* in 1899 nog eens uit met een korte inleiding, z Tjien Sangstikjes.

LAPKEPOEPEN. Marskramers in textiel, evenals de andere poepen van Duitse herkomst. Bezochten nog in de 19de eeuw met een grote mand op de rug de klanten, z Fyndoekspoep, Hannekemaaijer, Vreemde bevolkingselementen.

LAPPENBANK (Fr.: *laepbank, lappebank*). Kist in de vorm van een bank voor twee, drie personen, met openslaand deksel. De *L.* tussen de ramen, vaak onder de spiegel, aan de smalle kant van de tafel. Plaats van de jongsten. In de bank werden verstellappen, stop- en naaigerei, kinderspeelgoed bewaard. Op het platteland nog wel in gebruik.

LARIKS. Sedert 1930 wordt bij heidebebossing ook in Frl. veel gebruik gemaakt van de Japanse *L.* Deze snelgroeiende naaldhoutsoort doet ook dienst bij de hervorming van hakhout tot opgaand bos.

LASONDER, Egbert Heimerik, theoloog (Groenlo 4.8.1831-Utrecht 18.8.1886). Predikant te Lwd. (1867-78), kerkelijk hoogl. te Utrecht. IJverde voor de zending, richtte het evangelische orgaan 'Geloof en Vrijheid' mee op.

Zie: B.W.P.G. V, 615-618.

LAST, Josephus Carel Franciscus (Jef), Nederlands dichter en prozaïst (Den Haag 2.5.1898-). In verschillende romans Fr. motieven, zo bijv. *Zuiderzee* (1934), *Elfstedentocht* (1941). *Het eerste schip op de Nawa* (1946) vertelt van de Hindeloper Auke Wybes (ca. 1703).

LATANÉ, Petrus, medicus (Mussidan, in Frankrijk, 2.2.1658-Franeker 16.7.1726). Vriend van de Zwitser Lavater, genas met het toen bekende 'pulvis sympatheticum'. Refugié van 1685, medicus in Lwd. (1685), lector (1689) en hoogl. (1691) te Franeker. Na 1701 ook in de kruidkunde. Trad ook op als chirurgijn.

Zie: Ned. Ts. v. Geneesk., 82 (1938), 5759.

LATHYRUS (Fr.: *skuontsjes*). Plant. Moeras-*L.* vrij algemeen in het veen van het hafdistrict*. Veld-*L.* veel langs wegen. Aardaker op Schiermonnikoog in de duinen, soms langs spoorwegen. Naakte *L.* nu en dan adventief*.

LATIJNSE SCHOLEN. Voortzetting van de triviale scholen der M.E., waar oorspronkelijk drie van de zeven vrije kunsten werden gedoceerd (Latijn, logica en retorica). Ook in Frl. kwamen in de 16de eeuw overal *L.s.* onder kerkelijk toezicht

en met een kerkelijk doel (o.a. koorzang). Lwd. kreeg er een in 1525 (in de stins 'Aed Lewerd'). Leerlingen van de school te Sneek waren J. Hopper* en K. Roorda*. Ook die uit Franeker is bekend. Er is een band met de kerk, ook al behoren de magistraten tot de scholarchen (schoolopzieners). Op den duur in elke Fr. stad (ook in Kollum, Joure) zo'n school voor de hogere standen (ernaast en eraan verbonden de 'Duytsche scholen'). Eerst bestonden ook allerlei private instellingen, maar de magistraat ijverde voor concentratie. De geschiedenis van de L.K. in Frl. moet nog geschreven worden. Uit verschillende; 'Leges Scholae' (Schoolwetten) van 17de en 18de eeuw is de gang van het onderwijs te volgen. De rectoren speelden in het stadsleven een rol (Val. Slothouwer* te Lwd., J. H. Muller te Dokkum). De openbare promoties (in de kerk of op het stadhuis) waren feestdagen. Vele theologen zijn als corrector of praeceptor begonnen (bijv. B. Bekker*). Ook dokters zijn rector geweest. Verschillenden van hen zijn later prof. te Franeker geworden (o.a. A. Auletius*, Th. Leontius*, P. Moll*, J. A. Nodell*, J. W. de Crane*, J. Rhenferd*, Joh. Rungius*, M. Wybinga*). In de 19de eeuw zijn de scholen, in kleine plaatsen, meestal door de predikanten geleid, na een kwijnend bestaan verdwenen. Zo die te Franeker, waaraan de namen van J.H. Behrns en E. Verwijs zijn verbonden, in 1866.

Zie: J. C. G. Boot, De historia gymnasii Leovardiensis... (1854, 21890); B. XI (1949), 203-232; Fr. Stud. Alm. (1950), 94-108; Leeuw. Cour. (21.8.1953); B. XVI (1954), 183-186; Dokkum 12 eeuwen (1954), 35-37; I. H. XXXIII (1955), 48-50; E. J. Kuiper, De Holl. 'schoolordre' van 1625. Een studie over het onderwijs op de L,s. in Ned. in de 17de en 18de eeuw (Groningen 1958).

LAURENTIUS FRISIUS, Medicus. Misschien eind 15de eeuw te Dokkum geboren. Studeerde in het buitenland. Werkte o.a. in Kolmar en Metz, waar hij ca. 1532 stierf.

Wrk.: Spiegel der Artzney... (1518, herdrukt 1532).

Zie: J. Banga, Gesch. Geneeskunde (1868), 19-30.

LAURMAN. Fr. predikantengeslacht, dat drie en een halve eeuw de herv. kerk, vooral in Baarderadeel, heeft gediend.

De stamvader kwam 1580 uit het Munsterse naar Frl. waar hij predikant werd. De laatste predikant van die naam, Martinus Theodorus L., stond te Finkum c.a. (1907-28) en overleed dec. 1930 kinderloos te Olterterp.

Zie: B.W.P.G. V, 644-645.

—, **Martinus**, predikant (Oosterlittens 13.5.1708-18.10.1789). Stond 1733-85 te Jorwerd. Vooraanstaand man in de kerk.

Wrk.: Naamlijst van Predikanten uit de Classis Lwd. (1751).

Zie: B.W.P.G. V, 644-645.

—, **Martinus Theodorus**, theoloog (Oosterlittens 21.7. 1788-11.7.1868). Studeerde te Franeker, leerling van E. Wassenbergh*. Kenner van

verschillende talen en dialecten. Studerend dominee, keerde zich tegen de 'fijnen* '.

Wrk.: o.a. (pseud. Dialectophilus) De Postwagen van Groningen op Lwd. (1823); (pseud. Marten Durks) Sliucht en Riucht (1825).

Zie: B.W.P.G. V, 645-647; Wumkes, Bidders, 421-427.

LAUSWOLT, z Beetsterzwaag.

LAUSWOLT, Hidsert Jans, zilversmid. (?-Sneek na 1715). Meester te Sneek (1682). Werk in Fr. Scheepvaart Museum en Fr. Museum.

Zie: Voet, 522.

LAUTA VAN AYSMA. Berlikums hoofdelingengeslacht, tot ca. 1700 Van Aysma geheten.

De in de 18de eeuw uitgestorven tak noemde zich laatstelijk Van Aysma van Laut, toen (ca. 1730) een andere tak, waarvan de afstamming uit het oude geslacht dubieus - hoewel mogelijk - was, zich L.v.A. was gaan noemen. Hieruit een 1825 geadelde, 1898 uitgestorven tak en een nog in nederige omstandigheden bloeiende groep.

Zie: Stb. I, 243; II, 164; Ned. Adelsboek (1943), 48, 264.

LAUTENBACH, Henricus, predikant (Hempens 1625-Jelsum 1665). Stond 1651-65 te Jelsum, schreef enige stichtelijke werken.

Zie: B.W.P.G. V, 647-648.

LAUTERBEC(K) (Lautenbach), **Michael**. Soldaat uit Fr. Verdugo* 's leger. Trachtte 1587 in opdracht van Verdugo Willem* Lodewijk te vermoorden. Werd gegrepen en gevonnist (6.7.1587).

LAUWERS. Grensriviertje tussen Frl. en Groningen. Ontsprong in de hoge venen Z. van Surhuisterveen. De bovenloop (ten zuiden van de spoorbaan Lwd.-Groningen) heeft zijn functie van waterafvoer verloren en is grotendeels verdwenen. De L. (diep 1,7 m) thans van de spoorbaan tot de Fr. sluis bij Zoutkamp. In beheer bij de prov.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 51; Repert., 195.

LAUWERSZEE. Deel van de Waddenzee tussen Frl. en Groningen, opp. ruim 7000 ha. Historische gegevens omtrent het ontstaan ontbreken; uit liet bodemprofiel is af te leiden dat hier ca. 2000 jaar geleden een laagveenmoeras lag, bedekt met moerasbos. Daardoor stroomden de Ee en de Lauwers, die aan weerszijden van Schiermonnikoog in de Noordzee uitmondde. Door deze monden drong later de zee binnen, ruimde een groot deel van het veen op en zette op rustige plaatsen klei af tot de lijn Dokkum-Kollum-Buitenpost-Augustinusga. Van verdwenen nederzettingen in de L. is alleen Esonstad* of Waarden met name bekend.

Bij laag water valt de L. droog, behalve de smalle geul van het Dokkumer Diep langs de Fr. kust en die van Zoutkamp. Deze verenigen zich in de brede Slenk, ten oosten van Ezumazijl en voor de Fr. kust bij Oostmahorn. Ten zuiden van de Slenk ligt de Blikplaat, ten noorden ervan de Ballastplaat, waarvan de bodem uit wadzand bestaat. De Blikplaat heeft een zavelbodem en langs

de zuidkust een brede jonge kwelder; de aanslibbing is hier door uitgestrekte landaanwinningswerken bevorderd. Bij Dokkumer Nieuwe Zijlen liggen resten van een hoge, oude, nu sterk geërodeerde kwelder*. Kwelders, vooral de hoge, oude, zijn broedplaatsen van kluten en sterns. Een tiental vissersschepen uit Zoutkamp vangt op de *L. garnalen**.

LAUWERSZEEGEBIED. Streek O. van de hoge gronden tussen Kollum en Eestrum en N. van de voormalige veengronden van Surhuisterveen tot de grens.

De afwatering geschiedde langs slenken en beekjes, zoals de Lauwers, de Ried en het Oude Diep (het latere Kolonelsdiep). De streek was in de terpentijd reeds bewoond. De oudste dijk was wrsch. die van Kollum over Scharnehuizen en Lutkepost naar Buitenpost, daarna volgde bedijking van de Twizelermaden door de dijk Lutkepost-Koten. Vervolgens: de zuidwaarts lopende dijk naar Buweklooster, de dijk Lutkepost-Surhuizum en de waterkering langs de Z. oever van de Oude Ried en de W. oever van de Lauwers. Deze bedijkingen werden vermoedelijk aangelegd vóór de stichting van het Gerkesklooster* in 1240. Na de stichting van dit klooster kwam vóór 1249 de dijk Scharnehuizen-Visvliet tot stand en ca. 1315 de dijk Pieterzijl-Kollumerpomp, aansluitend op de reeds bestaande Zandwielsterdijk. Op de kruisingen met de Lauwers, bij Visvliet en Pieterzijl bouwde het klooster uitwateringssluizen. Het Oech werd ingepolderd door de dijk Waristermolen-Monnikezijl-De Leegte; in Groningen werd de Ruigewaard ingedijkt. Ca. 1476 kwam de afsluitdijk Monnikezijl-Quatrebras, waarbij in de Lauwers het Gerkesklooster een nieuwe zijl - de Monnikezijl — stichtte, sedert de reformatie met de kloostergoederen in bezit van de prov. (het Land).

De inpoldering van het Nieuw Kruisland viel tussen 1500-50. In de oudere inpolderingen kwamen ingrijpende wijzigingen tot stand: de kanalisatie van het Oldediep (Kolonelsdiep) en van de Oude Vaart, aanleg van de vaart Gerben* Allesverlaat-Kollum, die het stroomgebied van de Kollumerzijl belangrijk vergrootte, en van de trekvaart Dokkum-Strobos. Door afsluiting van het Dokkumer Grootdiep (1729) werd een deel van de dijk Terluine-Monnikezijl Slaperdijk*. De laatste inpoldering in het *L.* kwam 1877 tot stand door de afsluiting van het Reitdiep tussen Nittershoek en Zoutkamp. Thans is voor de algehele afsluiting en gedeeltelijke inpoldering van de Lauwerszee een afsluitdijk ontworpen van het Westerstek op de zeedijk van de Anjumer*- en Lioessenserpolder in N.O. richting tot O. van het vaarwater naar Oostmahorn, dan langs de Z. oever van Oort- en Vierhuizer Gat naar de Groningse kust bij Midhuizen. z Waddenzee.

Zie: Leeuw. Cour. (2.6.1854); A. J. Andreae, De Lauwerszee (1881); M. P. van Buijtenen, De Fr.-Groningse grens in Lauwerszee en Wadden (1954); Repert., 195-196.

LAUWERSZIJL. Oude spuisluis (1754) in een buitendijks gegraven afwateringskanaal tussen Monnikezijl en Reitdiep. XII vaste brug.

LAVABO, z Piscina.

LAVENDELHEIDE (Fr.: *feanheide*). Plant. Alleen in het zuidoosten; het mooist bij Fochtelo.

LAVERMAN, Jacob, boekdrukker (Drachten 10.10.1875-Beetsterzwaag 28.11.1955). Directeur van een in 1872 opgerichte drukkerij te Drachten (1908-36, 1942-44). Uitgever van de 'Drachtster* Courant' (1909), drukker van de 'Blauwe* Vaan' (1919).

Zie: Routsjinst (1.12.1955); Drachtster Courant (29.31..2.12.1955).

LAWEI. Hoge paal in vervening* of ontginning, waar bovenaan een lange stok zo is bevestigd, dat hij op en neer gezwaaid kan worden. Aan het ene uiteinde is een korf of zak bevestigd.

Het toestel geeft, door op- of neerzwaaien, begin en einde der werkzaamheden aan. De *L.* (van Frans: *levée*) komt op kaarten voor 1700 al voor en heeft soms de naam Laweiswyk (wel verbasterd tot Lawaeiswyk) doen ontstaan. In de Zuidoosthoek is de *L.* onder de naam 'koer' nog bij ontginningsarbeid in gebruik. Verhindert regen het werk, dan wordt de korf of zak horizontaal geplaatst.

Laweiscontract. In de 19de eeuw overeenkomst tussen verveners in Ooststellingwerf omtrent de arbeidsvoorwaarden van hun werkkrachten, maatregelen bij brandgevaar, onderlinge steun bij tegenwerking door de arbeiders, aannemen van andere arbeiders, e.d. Een *L.s*-contract uit Haulerwijk (1830) is bewaard; ook Appelscha had zijn *L.s*-contract.

Zie: Leeuw. Cour. (7.7.1956).

L.E., z Engelberts, F. J. G. W. C.

LEAFFROUWEDEI (Onze-Lieve-Vrouwedag, 26 sept.), Mariafeest in de late M.E., vooral nationale gedenkdag voor heel Frl. van de slag bij Warns* (26.9.1345), vrijwel onafgebroken jaarlijks gevierd tot ca. 1500.

Sinds 1933 heeft het Rooms* Fr. Boun de Katholike Friezen (Gaesterlanden) op 15 aug. ingevoerd. Sedert 1945 is ook de *L.* hersteld door een bedevaart het dichtst bij 26 sept. naar Onze Lieve Vrouw van Zevenwouden te Bolsward, met Fr. preek, gezangen en gebeden. z Wonderdoend beeld.

Zie: P. Winsemius, Chronique (Franeker 1622), fol. 203; S. de Vries, De Fr. Leaf Frouwe, oerset fan S. de Haan (1947); Th. P. A. Lambooj, Onze Lieve Vrouw van Lwd. (1951).

LEAVER DEA AS SLAEF (Liever dood dan slaaf, Noordfr. 'Lewer duad üs slaw'). Opschrift van het monument op het Rode Klif. Bij Enea Silvio Piccolomini* (ca. 1450) staat 'Phriso pro libertate mortem appetit', bij Adr. Westerman* in *Beschrijvinge van Stavoren* (1653) 'Liever doot dan onvrij', vandaar in de *Nordfriesische Chronik* van Anton Heimreich (1666); K. J. Clement* gaf de spreuk in 1844 in Bredstedt de tegenwoordige vorm.

Zie: Jahrb. des Vereins für Niederd. Sprachforschung LXXIV (Neu-münster 1951), 99-126.

LEDER-, WASDOEK-, RUBBERBEDRIJVEN. In Frl. niet sterk

ontwikkeld: schoenenfabrieken bijv. ontbreken. Van de 393 bedrijven met 1098 personen in 1950 (stijging sinds 1930 5 pct., Nederland 12000 bedrijven met 59000 personen, stijging 49,2 pct.) waren 335 schoenreparatie-inrichtingen met 620 werkers.

Verder moet worden genoemd een leerlooierij (o.a. zeemleer) te Harlingen en de lederwarenindustrie (35 bedrijven, 211 personen), waarvan vier met meer dan tien personen, het grootste bedrijf in Buitenpost (o.a. kettingkasten).

Rubberverwerkende industrie met totaal 118 personen (Nederland 7061) vooral in Drachten en Harlingen; vulcaniseerinrichtingen, o.a. in Lwd.

LEECHLANSWEI, De, Boezemwaterschap* in Idaarderadeel en Lwd. (2220 ha). Opgericht 1950. Doel: aanleg van een weg met zijtakken door het alleen per vaartuig te bereiken gebied tussen de lijn Grouw-Roordahuizum-Warga-Wartena en het Prinses*-Margrietkanaal.

De aanleg van deze wegen met afdamming van verschillende vaarten betekende een ommekeer voor dit gebied. Het waterschap omvat een aantal kleinere (Grote Kryte, It Âld Skroet, Grouwster Laagland, Friesma, het Hofland, Hoflandstra). Deze behielden aanvankelijk hun taak i.v.m. de waterstand. In 1954-55 hebben Prov. Staten wijziging gebracht; de waterschappen de Grote Kryte en het Grouwster Laagland zijn opgeheven, hun taak is door de *L.* overgenomen. Bij de toen geconcentreerde bemaling en bedijking is ook opgenomen de particuliere Auke Hinnemeerpolder. Op den duur zullen ook de andere kleine waterschappen wel verdwijnen.

LEED. Tot in de 19de eeuw naam voor begrafenis. Er hoorde een *L.* of *deamiel* (*L.*, of dodenmaal) bij met o.a. *L.-bôllen* (*L.*-brood). Men werd op een *L.* genodigd, z Begrafenis.

LEEF TIJDSOPBOUW. De *L.* toont verschillende factoren van de bevolkingsgroei: levensduur, geboortecijfer*, migratie* enz.

Wanneer men de percentages der verschillende leeftijdsgroepen in de totale bevolking van Frl. vergelijkt met overeenkomstige percentages voor Nederland (alle cijfers zijn over 1955), vindt men voor de groepen van 0-4 jaar weinig verschil: Frl. 10,4 pct., Nederland 10,3. Ook van 5-19 jaar blijft het verschil gering: Frl. 27,6, Nederland 27,3. Wrsch, is het aandeel van deze groepen in Frl. wat groter door het vertrek juist in de laatste jaren van de iets ouderen. Hier vindt men: 20-34 jaar Frl. 19,2, Nederland 21,5 pct. Bij volgende leef tijdsgroepen wordt het verschil geringe r: het feit dat de migratie uit Frl. tientallen jaren plaatsvindt, geeft een zekere; nivellering. Wij noemen 45-54 jaar: Frl. 11,25, Nederland 11,32 pct. In de groep 55-64 jaar vinden wij al de invloed van het relatief grote aantal bejaarden dat Frl. telt: Frl. 0,19, Nederland 8,65 pct. Nog sterker in de groep 65 t 'm ;g jaar: in Nederland 7,2 pct. van de bevolking, in Frl. 5,7 De cijfers van Zeeland (9,1) en Groningen (8,5 pct.) liggen voor deze groep het dichtst bij Frl., van N.-Brabant (5,65) en Limburg (5,5 pct.) het verst er van af. Zo ook boven 80 jaar: Frl. (1,7), Nederland (1,2 pct.).

Het hoge percentage ouderen wordt enigszins verklaard door de migratie van jongeren: hierdoor

stijgt het aandeel der ouderen in de bevolking. Ook is de terugkeer van ouderen en wrsch. een iets langere levensduur van invloed. Vergelijkt men de cijfers van 1955 met die van vroeger jaren, dan treft vooral de - ook landelijk waarneembare — veroudering van de bevolking door de betere gezondheidstoestand. De groep 65 en ouder was in Frl. in 1830 4,2, 1880 5,7, 1920 7,7 en 1955 9,5 pct. van de bevolking. Zo steeg het aandeel van de groep 80 jaar en ouder van 1920-55 van 1,15 pct. tot 1,77 pct.* Bejaardenzorg.

LEEG. Laag gelegen land in de kleistreek, dat vóór de inpoldering last van hoge boezemstanden ondervond, bijv. Schillaarderleeg in Baarderadeel. Ook in Noorder-L. Een 'leechje' is bijv. ook een na terpafgraving diep gelegen stuk greide.

LEEK. Natuurlijke waterloop. Houdt verband met werkwoord 'leken': druppelen, doorsijpelen, lekken. *L.*-namen komen o.a. voor in N.-Holland. Vgl. De Leek (Gr.). De Fr. vorm is *Hts, luis* (bij Lekkum*, Rottevalle, in Gaasterland, vgl. ook Lekkerterp). Laaknamen zijn verwant; laak: meer, poel, ook grenswater (z Niftarlake). Weinig in Frl.

Zie: Fr. Plaknamen I, 62-66; Schönfeld, Waternamen, 181-188.

LEEKSTER TAKJE (Fr.: *likeblom*). Takje met bloemen van gekleurd papier, in Leek (Gr.) door oude vrouwen vervaardigd en door Fr. schaatsenrijders als trofee mee naar huis genomen. Reeds begin 19de eeuw gewoon, vgl. E. Halbertsma* : *De Likeblommen*. Naam van plaatselijke autobusonderneming.

LEEN. Fr. benaming voor studiebeurs (vicarium). Reeds de Brusselse ordonnantie van 2.11.1539 (Chtb. II, 776) liet toe, dat vrije prebenden* (d.w.z. geestelijke beneficiën*, vrij van zielszorg, en alleen bezwaard met mislezen) mochten 'beseten ende gehouden worden bij personen, mindere van jaeren, ende die egheen priester en zijn om daerop ter scholen geleyt te wordene', mits anderen hun missen zouden lezen en zij zelf, als zij 25 werden, hun priesterlijke functies ter plaatse zouden vervullen, of voor het beneficium bedanken.

Na de hervorming wordt de materie geregeld door de Statenordonnantie van 31.3.1580, art. 22, met onderscheiding van prebenden, waarvan de collatie* (d.w.z. het benoemingsrecht) in het bezit was van (kerkelijke) gemeenten en van particuliere personen. Bij de eerste was geen verplichting de inkomsten als studiebeurs te gebruiken, zodat ze ten slotte met andere fondsen van kerkvoogdij of diaconie versmolten. De particuliere collatoren werden, na gebleken misbruik, 14.4.1584 verplicht leerlingen van 7-25 jaar te benoemen.

Dat dezen theologie moesten studeren sprak vanzelf. Maar afwijkingen slopen spoedig in, werden zelfs door Ged. Staten bekrachtigd. Twee gegadigden voor het 1480 gestichte Sint-Anna- of Christophorileen te Oldehove procedeerden hierover voor Ged. Staten, die de beperking niet noodzakelijk achtten. Na advies der Franeker juridische faculteit

werd 1773 op grond der ordonnantiën van 1580 en 1584 anders beslist. Tegen de voortgaande verduistering der *L.en* is 1679 een, onvolledig gebleven, register ingevoerd. De nog bestaande *L.en* worden jaarlijks in de Prov. Almanak vermeld. Van voor 1580 zijn er nog 12 of 15, o.a. vijf te Bolsward en drie te Lwd. Uit 1664-1788 vier, van na 1788 12 *L.en*. De verplichting adspirant-theologen te kiezen, wordt niet meer nagekomen, is bij vijf nieuwere zelfs verboden, z Sint-Jobsleen.

Zie: W. Wiersma, Verhandeling over de Fr. *L.en* (Leiden 1894); L. J. van Apeldoorn, De kerkelijke goederen in Frl. II (1915), 153-177.

LEENAERTBOUWENS, doopsgez. oudste (Sommels-dijk 1515-Hoorn 1582). Door Menno* Simons gewijd (1551). Heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt. Van 1551-82 is hij met weinig onderbreking de gemeenten rondgereisd van Dantzig in Pruisen tot diep in Vlaanderen; hij heeft vaak met levensgevaar doop en avondmaal bediend.

Hij doopte in die jaren ruim 10000 personen, van wie 6223 in Frl. (in Franeker alleen 832, in Harlingen 1180). Gestreng man, die streefde naar de 'gemeente zonder vlek of rimpel', zo nodig door de ban. Hij was de eerste die (1556 te Einden) verdedigde dat de vrouw van een gebannene haar huwelijk moest verbreken en hij drong met zijn medeoudste Dirk* Philips Menno Simons tot strenge banpraktijk en echtmijding. In zijn strijd met Dirk Philips (1566) koos *L.B.* (destijds te Harlingen) de zijde der Fr. doopsgezinden; Dirk stond aan de kant der Vlaamsen. *L.B.*' aantekeningen van zijn doopreizen zijn bewaard en uitgegeven.

Zie: Bijdr. en Med. v. h. Hist. Gen. Utrecht (1915); Menn. Encyclopedia ui (Scottdale 1957), 305.

LEENDERTSZ Wzn., Pieter, theoloog (Amsterdam 7.11.1817-Dortmund 10.9.1880). Doopgez. Predikant te Woudsend (1840-45). Belangstelling voor taal- en letterkunde. Kende Fr., bestudeerde Fr. eigennamen, gaf de gedichten van Gysbert Japicx in Hollandse vertaling.

Zie: N.B.W. VI, 914-918.

LEENMANS Jr., Hendrik Arie, theoloog (Schiedam 13.9.1844-Harlingen 21.11.1937). Herv. predikant te Workum (1880-87) en Harlingen (1887-1928). Goed pastor, jarenlang voorzitter prov. kerkbestuur, president van de Alg. Synode (1908-17).

Zie: B.W.P.G. V, 686-687.

LEENWEZEN. In de M.E. het belonen van ambtenaren en krijgslieden met het vruchtgebruik van een stuk grond; later gold ook het ambt (graafschap!) als leen. Een leenman of vazal was door een eed van trouw gebonden.

Het *L.* kon opkomen, doordat Karel* Martel en zijn opvolgers niet voldoende geld hadden. In het Noordzeegebied was echter in de 11de eeuw vrij veelgeld in omloop, zodat de meeste verplichtingen daarin konden worden voldaan. Ook de onvrijheid verdween hier. Albrecht* van Beieren heeft vele lenen uitgegeven, Albrecht* van Saksen enkele kleine, zodat het *L.* ook later in Frl. niet tot ontwikkeling kwam en het woord 'leen' alleen kerkelijke betekenis had. z Boerenvrijheid, Feodaliteit, Jongema, Vrijheid.

Zie: B. H. Slicher van Bath, Boerenvrijheid (Groningen 1948).

LEESZALEN, z Bibliotheekwezen.

LEEUWARDEN (Fr.: *Ljouwert*, Onverklaarde werd*-naam). Te onderscheiden in stad en gem.

De stad. *L.* omvatte vroeger het middelste trimdel* van Leeuwarderadeel, dat *L.* in het noorden en zuiden begrensd. In het westen grensd de stad aan Menaldumadeel, in het oosten aan Tietjerksteradeel. De stad lag in Oostergo en was tijdens de Republiek de eerste der steden.

WAPEN. Een schild van blauw: beladen met een klimmende leeuw van goud en gedekt met een vijfbladige gouden kroon. De pluim van de staart is naar binnen gekruld (→ Stadswapens). Over de herkomst is men in twijfel: sprekend wapen (Leeuw, Leeuwarden) of gewijzigd wapen der Minnema's? De vlag bestaat uit vier horizontale banen, van boven naar beneden: blauw, geel, blauw, geel (twee maal doorsneden van blauw en goud).

BEVOLKING. *L.* telde in 1714 15686 inw., in 1830 20938, in 1890 werd de 30000 gepasseerd, in 1920 waren er 43127 inw., in 1934 50534, in 1939 54537. In de sedert verlopen jaren is dit aantal vrij aanzienlijk gestegen, en wel tot 81934 op 1.1.1958. Hierbij is inbegrepen een stijging van ca. 15000 zielen als gevolg van de annexatie in 1944 van Huizum en de andere dorpen in Z.-Leeuwarderadeel. De laatste jaren is de groei gering (1957 6). De oude binnenstad (binnen de grachten) telt slechts 7180 inw. (met inbegrip van 855 personen in woonwagens en -schepen). De dichtst bevolkte delen zijn het noordoosten van *L.* (24 800 inw.), het noordwesten (20078), Huizum (17270). Het landelijk deel (z Leeuwarden, gemeente) telt 3097 inw. In *L.* vestigen zich voortdurend velen uit de omgeving, maar tegelijkertijd is het vertrek naar buiten de prov. groot. Van 1947-55 was er een binnenlands vertrekoverschot van 1013 en een emigratiesaldo van 3007 personen. *L.* is (evenals Groningen) in sterke mate 'doorgangstation'.

TAAL. In 1955 sprak 69 pct. der schooljeugd het plaatselijke dialect (Stadsfr.), 30 pct. Hollands en 17 pct. Fr. Op straat neemt het dialect nog een overheersende positie in. In de dorpen sprak 96 pct. Fr., 6 pct. Hollands en 5 pct. dialect.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. In 1955 was 31,5 pct. Ned. herv., 16,3 geref., 11,8 r.k., 2,2 doopsgez. en 33,8 pct. buitenkerkelijk. In 1947 waren deze percentages resp. 28,8, 15,6, 11,6, 2,5 en 37. Van 1947-55 is de buitenkerkelijkheid dus gedaald. In 1930 bedroeg het percentage 38,8. Hoger is het nimmer geweest. Eerst aan het eind der 19de eeuw begon deze buitenkerkelijkheid een rol te spelen: 1899 4,25 pct., in 1920 echter al 22,1. Ter vergelijking nog enkele percentages uit 1860: Ned. herv. 70,3; r.k. 17,4; joods 4,77. In 1930 was dit

laatste percentage al gedaald tot 1,46. W.O. II heeft het gedecimeerd. Bij de tweedekamerverkiezingen in 1956 kreeg de P.v.d.A. 50.4 pct. (absolute meerderheid), A.R.P. 16, K.V.P. 10,1, V.V.D. 9,7, C.H.U. 8,9, C.P.N. 3,5 pct. *L.* is allang een 'linkse' stad, zoals de cijfers uit 1927 (gemeenteraad) aantonen: S.D.A.P. 38,4, A.R.P. 11,5, K.S.P. 10,6, Vrijheids Bond 13,8, C.H.U. 5,7, Vrijz. Dem. 4,92 pct. De gemeenteraad telt 37 zetels, waarvan 17 P.v.d.A., 6 A.R.P., 5 V.V.D., 3 C.H.U., 4 K.V.P., 1 C.P.N., 1 P.S.P. Er waren voor 1958 3 wethouders voor de P.v.d.A. en 1 voor de A.R.P.

ONDERWIJS. Kleuterscholen: 13 gem., 8 chr., 3 r.k., 1 particulier. Lagere scholen: 22 openb., 12 Ned. herv., chr. en scholen met de bijbel, 5 r.k., 1 bijz. neutrale, 1 openb. en 1 chr. school voor schipperskinderen. Buitengewoon lager onderwijs: 2 gem. (debielen, imbecielen), 2 chr., 1 zgn. buitenschool (Ver. Lwd. Parkherstellingsoord). Uloscholen: 3 gem., 3 chr., 2 r.k. Middelbaar: R.H.B.S., gem. H.B.S. A, middelbare school en H.B.S. voor meisjes, chr. H.B.S., gem. en geref. gymnasium, rijks- en herv. kweekschool. Landbouw: rijksmiddelbare landbouwschool, bijz. hogere landbouwschool. Nijverheidsonderwijs: M.T.S., ambachtsschool, chr. Lagere Techn. School, openb. en chr. industrie- en huishoudschool, r.k. huishoudschool, bakkersvakschool. In oprichting: Uitgebreid techn. schooien middelbare kunstnijverheidsschool.

KERKEN. Zes Ned. herv. (Grote, Wester-, Goede Herder-, Waalse kerk, Galileeër kapel, dorpskerk Huizum), zes geref. (Noorder-, Ooster-, Koepel-, Pelikaankerk, twee in Huizum), chr. geref. kerk, geref. onderh. art. 31 K.O., vrij-evangelische, doopsgez., lutherse, baptistenkerk, drie r.k. (Bonifatius- en Dominicuskerk, St.-Johannes de Doper te Huizum), hersteld-apostolische zendingsgemeente, vrije kath. kerk (Waaggebouw), kerk van Jezus Christus van de heiligen der laatste dagen.

MUSEUMS. Fr. Museum, Princessehof, Pier Pander Museum, Fr. Schoolmuseum, Fr. Natuurhist. Museum.

BESTAANSMIDDELEN. De industrie is van veel belang. In 1955 was er reeds 27 pct. van de Fr. industrie geconcentreerd; 13 bedrijven hebben meer dan 100 man personeel, waarvan zes meer dan 300. In 1957 werkten 5426 personen in industriële bedrijven met meer dan tien man. Sinds 1947 nam het aantal werknemers met ca. 30 pct. toe. Bij de vestiging van bedrijven was soms de centrale ligging, in andere gevallen de vraag van de agrarische bedrijven of de verzorging van de stad een belangrijke factor. Vaak gingen deze samen. Andere ondernemingen ontstonden als typische toeleveringsbedrijven voor de industrie (bijv. emballagefabrieken). Terwijl de industrie van bouwmaterialen vrij beperkt is, zijn de grafische bedrijven vrij talrijk. De chemische sector is zeer bescheiden. Van de houtindustrie noemen wij een kisten- en twee meubelfabrieken. Behalve enige confectie heeft *L.* een uitgebreide metaalindustrie (blik, rijwielen, zuivelwerktuigen, carrosserieën, landbouwwerktuigen). Talrijke fabrieken van voedings- en genotmiddelen: condens, zuivel, melk-

produkten, veevoeder, margarine, meel, suikerwerken, beschuit. Verder een papierwarenfabriek en het complex van het P.E.B. *L.* is een belangrijk verzorgingscentrum voor geheel Frl. In 1950 telde de kleinhandel 794 bedrijven met 2469 personen, de groothandel 374 met 3061. De agrarische groothandel bestaat uit vele exportbedrijven van zuivelprodukten. De beurs en de veemarkt (derde van Nederland, met jaarlijks een aanvoer van ca. 150000 runderen) zijn van grote betekenis. Een nieuw veemarktterrein komt in de komende jaren gereed. In 1950 waren werkzaam: in handel 6335 personen, industrie en ambacht 11037, verkeer en Horeca 2926, landbouw 1517. Van het totale inkomen in 1950 werd verkregen uit nijverheid 31,7 pct. (hiervan uit voedings- en genotmiddelen 9), handel 20,9, landbouw 4,8, verkeer 8,6, overheidsdiensten, vrije beroepen enz. 15,7 pct).

VERKEER. Er zijn vijf toegangswegen, waarvan drie (Groninger, Overijsselse en Harlingerstraatweg) de drukste zijn die Frl. kent. Relatief heeft *L.* weinig doorgaand verkeer (20 pct.); het verkeer uit de hele prov. stroomt er samen. De betekenis van de vrijdag als marktdag blijkt uit de toeneming met 91 pct. van het verkeer. Binnen Frl. heeft *L.* veel contacten over de weg met de aangrenzende plaatsen en met de steden in een ring met straal van 25 km, buiten de prov. vooral met de stad Groningen en Amsterdam. Belangrijke contactgebieden zijn: Kop van N.-Holland, N. O.-Overijssel, prov. Groningen. Door de modernisering van de waterwegen is *L.* met een vervoer via de binnenvaart van 850000 t per jaar na Groningen het tweede binnenvaartcentrum van N.-Nederland geworden.

INSTELLINGEN. Het merendeel van de prov. instellingen op het gebied van bestuur, economie, maatschappelijk leven, cultuur, sport, vak- en standsorganisatie en wetenschap, heeft in *L.* zijn zetel. Daarnaast bezit *L.* nog een aantal instituten ten dienste van zijn inw., zoals: stedelijk archief, stedelijke kunstverzameling, stedelijke bibliotheek, openb. leeszaal en bibliotheek, stadsziekenhuis, paviljoen voor besmettelijke ziekten, diaconessenhuis, r.k. ziekenhuis St.-Bonifatius-hospitaal, kraamkliniek, sportpark Cambuur, ijsbaan, overdekte baden zweminrichting, zwembad Huizum, badhuizen, rust- en verzorgingshuizen, instellingen op sociaal-cultureel en -maatschappelijk gebied (Het Bakken, De Stins, weeshuizen, debielenhuis Tjallinga Hiem, consultatiebureaus), muziekschool. Voorts zijn in *L.* gevestigd: rijksdienst voor het wegverkeer, rijksgebouwendienst, rijksconsulenten voor landbouw, middenstand, nijverheid, veeteelt, zuivel; rijksverkeersinspectie, rijks verzekeringsbank, rijkswaterstaat, directie landaanwinning Lauwerszeewerken, rijkswerkplaats voor vakontwikkeling. Ten slotte noemen wij nog de arrondissementsrechtbank, het gerechtshof, het kantongerecht, de straf gevangenis. Al deze instellingen onderstrepen de centrale betekenis van *L.*

GESCHIEDENIS. Een schenkingsakte van Fulda* uit de 8ste eeuw spreekt van de 'villa Lintarwde'. Dit

Lintarwde is de oudst bekende naam van het terpdorp aan de Middellzee, waaruit het latere *L.* voortkwam. De terpen zijn nog aanwezig: Grote en Kleine Hoogstraat, Minnemastraat, Grote Kerkstraat en Oldehoofster kerkhof. In de 11 de eeuw werden in *L.* reeds munten met 'Liunvert' geslagen. In 1149 wordt de kerk van 'Lienward', de St. Vitus van Oldehove, vermeld. Door het groeiend handelsverkeer werd 'Lewart' onder de Hanzesteden genoemd (1286). Toen bestond het tegenwoordige *L.* nog niet. Alen moet in die tijd onderscheiden: de kern Nijehove, de ten westen daarvan gelegen nederzetting Oldehove en het aan de noordoostkant ontstane Hoek. Oldehove en Hoek hoorden toen nog onder Leeuwarderadeel, al was de kerk van St.-Vitus (Oldehove) in 1386 al duidelijk kerk van *L.* Nijehove had een parochiekerk gewijd aan Maria, Sater als de Lieve-Vrouwekerk bekend, in 1785 gesloopt. Hoek bezat (ongeveer aan het einde van de Voorstreek) een St.-Catharinakerk, waarvan de laatste resten in 1834 verdwenen.

Door het dichtslibben en inpolderen van de Middellzee werd *L.* van zee-landstad. Door zijn centrale ligging en de betere verbinding tussen Oostergo en Westergo nam liet in 15de eeuw zodanig in betekenis toe, dat de rest van Frl. *L.* in 1426 de hoge rechtspraak over Oldehove en Hoek toekende (oudste oorkonde in het stadsarchief). In 1432 bepaalden landen in steden van Oostergo en Westergo, i.v.m. verzet van Leeuwarderadeel, dat Oldehove en Hoek met *L.* onder één stadsrecht werden gesteld, waarna 21.1.1435 de ratificatie volgde.

Groot-*L.* was ontstaan en er zou stellig onmiddellijk een voorspoedige ontwikkeling gevolgd zijn, als *L.*, het bolwerk der Vetkopers*, niet in de burgeroorlog was betrokken geraakt. In 1392 en 1421 legden de Schieringers* al delen van de stad in de as, terwijl het bieroproer* van 1487 een nieuwe geslaagde aanval tot gevolg had (z. Auckama, P. S.). In 1392 was ook het oudste jakobijnenklooster in vlammen opgegaan. *L.* telde in de M.E. vijf kloosters.

a. *Dominicanen* of *jakobijnen* (St.-Dominicus), gesticht 1245, ook gebruikt als pesthuis. Na veel weerstand in 1476 de kloosterhervorming*. Ca. 1560 verkeerde het weer in materieel en zedelijk verval. Het klooster herbergde meermalen de Landdag*, ook nog na de opheffing in 1580 (tot 1594). De kerk werd al sinds 1578 door de her vormden gebruikt.

b. *Begijnen*, vermeld in 1285.

c. *Franciscanen*, observanten (Galilea), gesticht in 1457 buiten de stad, in 1498 afgebroken en binnen de gracht herbouwd. Na de beelden storm* is de kerk opnieuw beschilderd. Bij de verrassing van het blokhuis* in 1580 dienden de monniken als schild; 8.2.1580 werden ze verdreven.

d. *Fiswerd* (St.-Anna), eerst zusters van het gemene leven, gesticht ca. 1470 buiten de stad. De zusters werden later tertiariissen en kwamen in 1510 binnen de stad

(begijnenkerk). Opgeheven in 1580.

e. *Dominicanessen* (Twaalf Apostelen), gesticht in 1509, In 1523 gingen de zusters van de eenvoudige derde regel over op de beschouwende tweede. In 1544 waren er 30 zusters, ze hadden een uitstekende naam. Na de opheffing in 1580 bleven zij in een deel van het klooster wonen; daar werden ook clandestiene godsdienstoefeningen gehouden. Toen Albrecht* van Saksen door de Schieringers werd ingehaald, bood *L.* weerstand, maar op 7.7.1498 gaf het zich over. Het greep echter weer naar de wapens, toen zekere voorwaarden niet voldaan werden en stadhouder W. v. Schaumburg* verraad pleegde. Een tweede beleg eindigde met de volledige overgave en op 24.7.1499 liet Albrecht zich inhuldigen, waarna hij ter plaatse van het huidige Huis van Bewaring een blokhuis liet bouwen. Toch nam *L.* in 1500 deel aan de opstand tegen Albrechts zoon en opvolger Hendrik* en moest na de slag bij Bomsterzijl* daarvoor zwaar boeten.

In 1504 vestigde George* van Saksen in *L.* de twee voornamelijk colleges van bestuur (regenten en hof), waarvoor een kanselarij (voorganger der nog bestaande) werd gebouwd. *L.* was hoofdstad van Frl. geworden.

De stad telde in 1511 4000 tot 5000 inw., in 600 huizen en ca. 250 eenkamerwoningen. Van 1529-33 werd *L.*, dat in 1515 dadelijk de partij van Karel V had gekozen, verrijkt met een nieuwe toren, de Oldehove en van 1566-71 met een nieuwe kanselarij. *L.* werd een belangrijke marktplaats. Een goede waterweg naar zee kwam echter niet tot stand. In 1561 werd *L.* het centrum van een bisdom*, maar pas in 1570 kon Alva de stad dwingen Cunerus* Petri plechtig te ontvangen. *L.* had reeds in 1566 besloten het edict tot verbod van de gereformeerde godsdienst niet af te kondigen. Toch bleef de stad in 1572 Spaans: het blokhuis was de operatie basis van Caspar de Robles*, Eerst na diens gevangenneming koos *L.* de Staatse zijde, Het werd in de 80-jarige oorlog meermalen bedreigd en daarom door Willem* Lodewijk na 1586 (slag bij Boksum) versterkt, terwijl in 1618 een meer omvangrijke versterking volgde, naar ontwerp van de stadhouder. Deze woonde na 1603 aan het einde van de Eewal in het stadhouderlijk hof (thans ambtswoning van de commissaris der Koningin), in welk paleis de Fr. Nassaus tot 1748 geresideerd hebben. In en even voor de 17de eeuw beleefde *L.* een periode van grote voorspoed: de stad werd vergroot, kreeg een nieuwe Waag (1595-98) en een nieuw stadhuis, in 1715 vervangen door het tegenwoordige. Toen Willem Lodewijk in 1620 overleed, werd hij bijgezet in de Grote Kerk, waar het mausoleum der Fr. Nassaus in 1795 ten offer viel aan de vernielzucht der patriotten (in 1948 hersteld).

In de gouden eeuw kreeg *L.* voor de komende 250 jaar zijn vorm en grootte. Het inwonertal nam toe en de stad was naast residentie der Fr. stadhouders in staatkundig, economisch en cultureel opzicht een centrum. In de 18de eeuw veranderde het stadsbeeld lang niet in die mate. De bevolking nam slechts langzaam toe en de bebouwing langs de Ee, het Vliet en op Oldegalileën was vnl. het gevolg van vestiging van industrieën, die in de stad geweerd werden, of van fiscale overwegingen der eigenaars.

Wel betrok Maria Louise in 1731 het Prinsessehof en liet zij Achter de Hoven het voorname buiten Mariënborg bouwen, maar met haar overlijden in 1765 verloor *L.* de stadhoudelijke hofhouding geheel. In 1748 waren reeds vele aanzienlijken Willem IV naar Den Haag gevolgd.

Eerst na de Franse tijd vonden grote veranderingen plaats. Tussen 1820-40 werden de poorten afgebroken, de wallen geslecht, de dwingers* afgegraven, terwijl in 1846 de oude gracht door het Zaailand gedempt werd, in 1850 gevolgd door de Stadsgracht langs de Noorderweg. Van 1863-70 werd de vroegere stadsgracht van Nijehove gedempt, in 1885 Ee en Herenwiltje, in 1894 het stuk van Tuinen tot Weaze. In 1884 werd de Nieuwetoren afgebroken. Moderne voorzieningen deden intussen ook hun intrede: gas (1845), aansluiting op het spoorwegnet (1863-68), waterleiding (1888). De stadsgracht tussen Wirdumerpoort en Verlaatsbrug werd rechtgetrokken en er verrezen nieuwe gebouwen: her paleis van justitie (1846), de kazerne (1866), de beurs (1880), terwijl in 1872 een nieuwe veemarkt werd aangelegd. Buiten de grachten ontstonden nieuwe wijken. In 1842 kwam er een stadsziekenhuis, in 1880 het diaconessenhuis. De ontwikkeling van het onderwijs weerspiegelde zich in de bouw (tot 1900) van 11 gemeentescholen, terwijl in 1866 de eerste chr. school werd geopend, in 1882 een r.k. jongensschool (in 1852 was reeds een dito meisjesschool opgericht). In 1864 kreeg *L.*, een R.H.B.S., terwijl in 1880 een nieuw gymnasium werd gebouwd. In 1881 volgde een ambachtsschool, in 1897 een landbouwwinterschool. De zaal Harmonie (1881) werd het centrum van het amusements- en kunstleven.

Tot de crisis der jaren 30 beleefde *L.* een tijd van bloei en groei. Van 1902-34 steeg het aantal inw. met bijna de helft (van 33176 tot 50598). De betekenis als marktplaats en centrum van handel nam snel toe en er vestigden zich talrijke industriële bedrijven aan de Harlinger trekvaart en het in 1895 geopende Nieuwe Kanaal, welke beide waterwegen echter reeds vóór W.O. II niet meer voldoende bleken. Het nieuwe Van Harinxmakanaal* betekent een snellere verbinding met Harlingen en het kanaal Groningen-Lemmer. De binnenscheepvaart* is toegenomen, z Coasterbouw. Kustvaart.

Na 1920 werd *L.* het centrum van autobuslijnen, terwijl het ook de heilzame gevolgen van de Afsluitdijk ondervond. De sterk gegroeide betekenis van het gemotoriseerde verkeer had een modernisering van de toegangswegen tot de stad tot gevolg. Zelfs werd *L.*, in 1938 door de aanleg van een vliegveld* in het burgerluchtverkeer opgenomen, maar het door de Duitsers belangrijk uitgebreide terrein werd in 1950 voor de K.L.M. gesloten en is thans alleen militaire vliegbasis.

De Duitse bezetting eindigde op 15.4.1945. Oorlogsschade van betekenis had *L.* niet opgelopen. Wel kwam *L.* met een groter gebied en een aanwas van bevolking van ca. 15000 zielen uit de bewegende jaren te voorschijn (1944). *L.* kon zich toen ook in Z. richting uitbreiden, waar de Schrans allang een soort voorstad vormde en zich uitgestrekte nieuwe

wijken hadden gevormd, waarvan de bewoners veelal in *L.* hun werk vonden en vinden.

Een barrière vormt nog steeds de spoorwegovergang in de Schrans. Trouwens, na W.O. II is de verkeerssituatie in *L.* bijzonder moeilijk geworden, waarbij vooral het parkeerprobleem het gemeentebestuur, met sinds 1946 aan het hoofd A. A. M. van der Meulen*, voor grote moeilijkheden plaatst. De bebouwing breidde zich na 1945 sterk uit, met name in het noordwesten en noordoosten, maar het gemeentebestuur waakt zorgvuldig voor het behoud van het historisch karakter van de overigens meer en meer tot city geworden binnenstad, z Dempingen.

NAAMLIJST VAN BURGEMEESTERS (drost, maire, president-burgemeester) van 1802-heden:

1802-1807 Pier Zeper

1808-1812 Julius van Burmania

1813-1815 Bernhardus Buma

1816-1820 Reinder Busing

1821-1840 Thijs Feenstra

1840-1851 Mr. Jan Hendrik van Boelens

1851-1865 Mr. Johan Hendrik Beucker Andreae

1865-1871 Dirk Zeper

1871-1877 Mr. Jan Bieruma Oosting

1877-1883 Mr. Wilco J. van Weideren baron Rengers

1883-1891 Petrus Lycklama à Nijeholt 1892-1898

Mr. Johan Sippo baron van Harinxma thoe Slooten

1898-1904 Jhr. Mr. Antonie Röell

1904-1911 August Eduard Zimmerman

1911-1918 Mr. Jacob Adriaan Nicolaas Patijn

1918-1943 Jhr. Mr. Julius Matthijs van Beyma 1943-1945 Mr. Wilhelm G. Schönhard

1945-1946 Mr. Jacob Algera (waarnemend)

1940-heden Mr. Adriaan Arme Marie van der Meulen

Zie: S. A. Gabbema, Verhaal van de stad *L.* (1701); Eekhoff, Gesch. beschr. I, II (1846); R. Visscher, *L.* van 1846-1906 (Den Haag 1908); J. Algera, *L.* door de eeuwen heen (1935); *L.* 1435-1935 (Gedenkbl. 1935); Fr. Tinkboek Ljouwert 1435-1935 (1935); Rondom de Oldehove (1938, ²1952); C. H. Lambermond, De Dominicanen te *L.* (1946); Rapport *L.* van het 'E.T.I.F.' (1948); M. P. van Buijtenen, St.-Vitus van Oldehove (Utrecht 1950); B. Verbeek, Oud en nieuw Galilea (1951); T. Marseille, *L.* als centrum van wegverkeer (rapport 'E.T.I.F.' en openb. werken *L.*) (1955); Tien jaar Fr. welvaart ('E.T.I.F.') (1956); H. M. Mensonides, Hist. wandeling door *L.* (1957); Hepkema Memoires, 2, 37, 40-41, 43, 46-47, 49-53; Reg. Leeuw. Cour., 51-54; Repert., 196-200; De Leeuw. Gemeenschap (1951 e.v.).

GEBOUWEN, OUDHEDEN. In de residentie van de Fr. stadhouders volgden adel en patriciaat vnl. de Haagse bouwwijze (vele brede pilastergevels, verder enkele fraaie halsgevels). De gevels uit de

rode eeuw en vroegere eeuwen zijn vrijwel verdwenen of gemoderniseerd.

Zie: Voorlopige lijst der Ned. monumenten van gesch. en kunst IX (1930), 169-216; F. A. J. Vermeulen, *Gesch. der Ned. Bouwkunst II* (Den Haag 1941), 303-306 en passim; *Kunstreisboek voor Ned. II* (1942), 163-169.

Wereldlijke gebouwen. *Provinciehuis* (Tweebaksmarkt 52). Abtshuis van het Bergumer klooster, 1570 bisschoppelijk paleis van Cunerus* Petri, 1580 ingericht voor het 'Collegie' (Ged. Staten), sedert herhaaldelijk verbouwd.

Het heeft een bakstenen voorgevel (1784) met rechte kroonlijst, fronton met prov. wapen. Hoofdingang (1710) versierd met Ionische halfzuilen, geflankeerd door Dorische pilasters over de drie (1784) verdiepingen. De zijgevel langs de Korfmakersstraat bevat gevelfragmenten van afgebroken panden. Inwendig vrij veel 18de-eeuwse betimmering. Stenzaal (1891-95) in neogotiek van J. van Lokhorst, rijksbouwkundige. In de hal een gedenkplaat (1909) van de Fr. erkenning van de onafhankelijkheid der Ver. Staten van N.-Amerika in 1782. z Adams, J.

Zie: *Frl.-album* (1952), 66-73; B. XIX (1957), 97-108. *Kanselarij* (Turfmarkt 13). Na geldelijke moeilijkheden 1566-71 gebouwd, wrsch. op kosten van de koning, als zetel van het Hof van Frl.

In 1811 werden het daarvoor in de plaats gekomen Hof van Assisen en de Rechtbank van den eersten Aanleg overgebracht naar het belendende Landschapshuis* (1849 afgebroken): de Kanselarij is toen ingericht als hospitaal, 1814-24 als kazerne, 1824-92 als huis van burgerlijke en militaire verzekering, 1892-97 gerestaureerd door de rijksbouwkundige J. van Lokhorst. Wijzigingen: balustrade op de kroonlijst, dakkapellen. Sedert beneden de Rijksarchiefbewaarpplaats (z Archief wezen), en boven de Prov. Bibliotheek*. Een langgestrekt rechthoekig voorgebouw van bak- en bergsteen met N. vleugel en tegen de noordoosthoek een teruggelegen nevengebouw met traptoren, aangekocht door de Staten (1646), geheel vernieuwd in 1892. De gevel van het hoofdgebouw geeft een duidelijk beeld van de vroege renaissancebouw in Frl. Rechts van het midden ligt de hoofdingang met zandstenen bekroning, waarin opschrift (1571), en bordes met schildhoudende leeuwen (1621); deze ingangspartij heeft een trapgevel met allegorische beelden op de trappen en een beeld, zgn. van Karel V, als bekroning op de driedelige toppilaster. De brandgevel aan de zuidzijde wijst op het plan, het gebouw daar te verlengen. Inwendig kunstig gemetselde wenteltrap met gewrongen spil welks brede eiken treden rusten op sierlijke netgewelfjes. Kelders gedekt met vlakke kruisgewelven, steunend in de muur en op zandstenen zuilen, z *Bouwkunst*.

Zie: *Leeuw. Cour.* (27.3., 3.4.1870; 16, 23.3.1882; 14.9.1896).

Paleis van Justitie (Wilhelminaplein I). Gebouwd 1846-52 naar plannen van de stadsarchitect Th. Romein* als zetel van Gerechtshof en Rechtbank, tevoren ondergebracht in Landschapshuis* (tot 1838) en Infirmierie (tot 1850).

Van 1849-95 vonden hier ook de zittingen van Prov.

Staten plaats en borgen de zolders de Prov. Bibliotheek. Vrijwel vierkant gebouw in neoclassicistische stijl van bak- en hardsteen met middenportiek op acht hoge Corinthische zuilen. Vestibule en zittingszalen met stucversiering in classicistische trant.

Hof (Hofplein 29). Sedert 1881 ambtswoning van de commissaris* des Konings. Samengesteld uit Rolkama- en Dekemahuis, resp. 1587 en 1603 aangekocht door de Staten voor de stadhouder; ingrijpend verbouwd, vooral in 1734.

Na 1747 stond het gebouw meest leeg, 1804 verkocht aan enkele particulieren, 1816 aan koning Willem I. In 1880 in beheer en onderhoud bij het rijk. Door belangrijke wijzigingen kreeg het zijn tegenwoordig uiterlijk: middendeel met hoofdingang, twee vooruitspringende zijvleugels, alles gepleisterd. In de Oranjezaal 18de-eeuwse betimmering met portretten van Oranje vorsten. Het tongewelf van de 1804 gesloopte danszaal, beschilderd met gouden grotesken, in het Rijksmuseum Amsterdam.

Stadhuis (Raadhuisplein 36). Gebouwd 1715 door stadstimmerman Claas Bockes Balck* op de kelders van de Auckarnastins (na 1617 stadhuis).

Classicistische barok. Drie verdiepingen met vooruitspringende middenpartij, waarop fronton met beeldhouwwerk van Pieter Nauta* en Gerbrand van der Haven*. Boven de pilasters, die de dubbele toegangsdeur flankeren, twee beelden, Vrede en Gerechtigheid. Op liet wolf dak een achtkantig koepeltorentje, waaruit het carillon (32 klokken, het enige volledig bewaarde spel van Claude Frémy* te Amsterdam, gegoten 1687 voor de nieuwe toren) in W.O. II verdween (thans opgeslagen in de kelder). De stoep met gegoten ijzeren lantaarnpalen is van 1847, De Louis-XV-zijvleugel, 1760 gebouwd naar plannen van hofarchitect Pieter de Swart, verbindt het hoofdgebouw met de voormalige hoofdwacht (Hofplein 38), 1688 gezet door de prov. voor de vorstelijke garde en de garnizoenswacht (i.p.v. het 1633 daar gebouwde Corps de garde), 1845 in huidige vorm verbouwd door Thomas Romein* als politiebureau (tot 1935) en kantongerecht (tot 1880). In het hoofdgebouw o.a. vestibule met stucplafond (1724) en 16de- en 17de-eeuwse familieportretten, eiken bordestrap met gesneden trappalen en balustrade, burgemeesterskamer met gobelins (de vier werelddelen) van Alexander Baart (1718), 'vertrekkamer' met wandschildering van H. W. Beekkerk* (1787) en 'nieuwe zaal' (1845, empire) door Th. Romein. In de zijvleugel de raadzaal (1760, Louis XV) met fraaie betimmering, portretten van het koninklijk huis door W. B. van der Kooi*, J. J. G. van Wicheren*, Chr. Bisschop*, J. H. Jurres* en P. van der Hem*, grauwtjes van R. Kevert*, sopra-portes van R. Jelgerhuis* en modern meubilair (1950).

Zie: *Gedenkb. L.* 1435-1935, 139-178; *Leeuw. Cour.* (30.8.1950). *Waag* (Nieuwestad 148). Gebouwd 1396-98 i.p.v. ouder gebouw, iets meer O. Beneden was de stads- (boter- en zout-)waag, boven (1610-1841) de lokaliteiten

van burger- en ratelwacht*, waarin (sedert 1643) 's morgens de kooplieden ook beurs hielden. De reeds enkele malen verbrede hanglufiel werd 1786 vervangen door een luifel op 20 houten Toscaanse zuilen, wegens de zich uitbreidende boter- en kaashandel. Na het vertrek van de kooplieden naar het nieuwe beursgebouw werd 1884-90 de Waag gerestaureerd en weer een hanglufiel aangebracht. Thans zijn beneden een transformatorstation en openbare toiletten en boven de St.-Albanuskapel van de vrij*-kath. gemeente (daarvoor beneden o.m. brandspuitstalling en volksbadhuis en boven o.m. stedelijke muziekschool en Fr. Natuurhist.* Museum). Vrijstaand rechthoekig gebouw van bak- en bergsteen met hoog tentdak. Tussen de verdiepingen een omlopend gebeeldhouwd fries met versieringsmotieven als aan het Franeker stadhuis. Voorbeeld van Fr. renaissancebouw. → Bouwkunst.

Beurs (Wirdumerdijk 34). Gebouwd 1878-80 (ontwerp Th. Romein*) op de afgegraven Wirdumerpoortsdwinger als beurs- en waaggebouw voor graan- en boterhandel.

Van de beurszaal (boven) wordt thans gebruik gemaakt voor meetings, tentoonstellingen en concerten. Vrijstaand rechthoekig gebouw in renaissancestijl, van bak- en bergsteen. Voor het uitspringend middendeel met drie bronzen deuren (ontwerp Lion Cachet, 1931) een bordes met bronzen lantaarns (J. J. M. Vegter*, 1952).

Zie: Gedenk. Beurs- en Waaggebouw te L., 1880-1930.

Kerkelijke gebouwen. Oldehove (Oldehoofster kerkhof 1). Ter plaatse van de oude St.-Vituskerk (waarvan overblijfsels gesloopt, 1595) begon in 1529 onder bouwmeester Jacob van Aken* de bouw van een nieuwe kerk.

Alleen de toren, is (gedeeltelijk) uitgevoerd, na 1532 onder Cornelis Frederiks. Wegens verzakking naar het noordwesten niet voltooid en herhaaldelijk gerestaureerd, het laatst 1909-11. De torenromp, 38,85 m, is uit rode en gele bak- en Bentheimer zandsteen, drie geledingen met dubbele hoekberen en diepe spaarnissen. In de onderste geleding aan oost- en westzijde doorgangen met Tudor-bogen. dichtgemetseld 1599. Tegen de N.W. steunbeereen traptoren. De Oldehove behoort naar type tot de torens die van de Utrechtse domtoren afstammen; in de uitvoering (beren met overhoekse pinakels) werken Brabantse invloeden. In de voet van de Z. buitenmuur is een gebeeldhouwde grafzerk van Pieter van Dekema († 1568) en Catharina van Loo († 1581) gemetseld, opgegraven uit het oude kerkhof (1866).

Zie: W. C. A. Hofkamp, De toren 'De Oldehove' te L. (1911); M. P. van Buijtenen, St.-Vitus van Oldehove (Utrecht 1950).

Grote of Jacobijner kerk (Jacobijner kerkhof 95). De kerk van het oude dominicanenklooster, 1245 gesticht door het geslacht Cammingha*, na 1480 opnieuw opgetrokken, ontruimd 1580.

Midden- en smalle N. beuk (toen traditioneel bij de

dominicanen) uit de 14de eeuw; brede 16de-eeuwse Z. Beuk met gevel toppen op de vier traveeën. $\frac{5}{12}$ gesloten koor, waarin stadhoudelijke grafkelder (1588); met grafmonument van 1948 i.p.v. het 1795 verwoeste. Gebrandschilderde ramen van Cor Reisma* en Dirk Osinga*, aangebracht 1957-58. In de Z.O. koormuur het Oranjepoortje (1663) met gewrongen zuilen en driehoekig fronton, bekroond door koperen Oranjeboompje. Tegen Z. koormuur zijkapel met Broodpoortje (1664) (z. Armenzorg). Binnen een 17de-eeuwse galerij (Koningskraak) en orgel van Chr. Muller (1727). De kosterij (Achter de Grote kerk 17) bevat overblijfsels van de oude kloostergang met 15de-eeuwse kruisribgewelven. Zie: C. H. Lambermond, *DU Dominicanen te L.* (1945).

Westerkerk (Bagijnestraat 59). Kerk van het St. Annaklooster der grauwe begijnen.

Gesticht ca. 1460 op Fiswerd* buiten L., 1519 binnen de stad gebracht, 1580 verlaten, in gebruik als pakhuis en brouwerij. In 1598 stads-, 1609-14 landschapstuchthuis. Tot 1619 speelde hier de rederijkerskamer van Jan Starter*. 1637-43 ingericht als herv. kerk, • 1681-84 vergroot. Eenvoudig gebouw, Z. beuk met $\frac{3}{8}$ gesloten koor (1510) en even hoge N. beuk (1684).

Waalse kerk (Grote Kerkstraat 34). Kerk van het dominicanessenklooster der H. Apostelen, 1530 gewijd, 1580 ontruimd.

Aanvankelijk o.m. als school gebruikt, 1659 ingericht als kerk voor de Waalse gemeente. Het door een muur afgescheiden koor, in het laatst turfschuur van het r.k. armhuis, werd 1839 gesloopt. Na de opheffing der Waalse gemeente (1888) aan de Ned. herv. gemeente. Puntgevel met classicistische ingang (1659). Inwendig galerijen met gesneden panelen, preekstoel, doophek en overhuidde herenbank, alles uit de 17de eeuw. Orgel van J. M. Swartsburg, 1735 geschonken door prinses Maria* Louise.

Evangelisch-Lutherse kerk (Nieuwe Oosterstraat 30). Na strubbelingen met de magistraat in 1681 met toestemming van de Staten gebouwd op kosten van Jhr. Andreas Möller.

1774 vernieuwd en uitgebreid. Eenvoudig gebouw, herinnerend aan de evang. luth. kerk op het Spui te Amsterdam. Bakstenen puntgevel met gedenksteen (1774).

Zie: Sola Fide (1956), 76-77.

Doopsgezinde kerk (Wirdumerdijk 16). Gesticht 1760 op de plaats van de oude Waterlandse vermaning, achter 1832 afgebroken huis aan de Wirdumerdijk.

Herhaaldelijk verbouwd en vergroot. Vierkant gebouw met classicistische zuilenportiek (1832). Orgel (1786) en preekstoel, geplaatst 1813, zijn afkomstig uit de kerk der Zonse gemeente te Amsterdam. Twee gebrandschilderde ramen van Joep Nicolas.

Zie: Leeuw. Cour. (2.10.1931).

Nederlandse Israëlitische synagoge (Sacramentsstraat 19).

I.p.v. de kleine sjoel aldaar, werd 1805 dit gebouw met koepeltoren gezet, 1865 vergroot; na W.O. II gewone bijeenkomsten in afgescheiden deel van de grote zaal.

Zie: Leeuw. Cour. (22.2.1930; 8.12.1956).

R.K. kerk van de H. Bonifacius en gezellen (Voorstreek 72).

Kerk en 78 m hoge toren zijn 1882-84 gebouwd in neogotiek (architect P. J. H. Cuypers) in de hof van het Amelandshuis, i.p.v. St.-Bonifaciuskerk aan de Vleesmarkt (1805, thans bioscoop). (Zie: Leeuw. Cour. (20.11.1884).

R.K. St.-Dominicuskerk (Harlingerstraat 26).

Gebouwd 1935-37 i.p.v. St.-Dominicuskerk in de Speelmansstraat (1850-67, architect Th. Molkenboer). De kerk, met breed schip, is gebouwd onder architectuur van H. C. B. Beers en Arjen Witteveen* ; beeldhouwwerk van Huib Luns; toren 65 m hoog.

Zie: C. H. Lambermond, De Dominicanen te L. (1945).

Instellingen van weldadigheid. *Nieuw Stads-Weeshuis* (Jacobijner kerkhof 1). Gebouwd 1674-75 door de stad wegens moeilijkheden met voogden van Old Burger Weeshuis (1534).

Door erfenis van Jacobus Martinus Baljee* († Batavia 1823) werd dreigende opheffing voorkomen. Belangrijke, uitbreidingen (1869, 1888). In 1953 werden de weinige wezen bij particulieren ondergebracht en het gebouw aan de gem. L. overgedragen, die het 1956 inrichtte als vergaderruimte en bejaardensociëteit. Vierkant gebouw met binnenplaats; voorgevel met classicistisch zandstenen poortje, geflankeerd door Ionische pilasters (1675).

Zie: M. Braaksma, Het Nieuw Stads Weeshuis te L. (1926).

Boshuisen gasthuis (Jacobijner kerkhof 7).

Gesticht 1652 door Anna van Eysinga (1655), weduwe van Philip van Boshuisen, grietman van Het Bildt. Negentien eenvoudige huisjes om binnenhof, in 2 groepen (Lycklama- en Haersolte-kant) beheerd; de bewoonders genieten een uitkering. Twee 17de-eeuwse poortjes. → Gasthuis.

Zie: A. Lycklama à Nijeholt, Beschr. van het Boshuisen gasthuis te L. (1897).

St.-Anthony gasthuis (Grote Kerkstraat 26).

Reeds vermeld in 1425. Het oude hofje met aparte huisjes voor de proveniers werd 1877-80 vervangen door het tegenwoordige gebouw, met 48 enkele en 19 dubbele kamers. Zandstenen poortje met beeldhouwd fronton van 1682 is overgebracht naar Julianavleugel (1910, langs Schoenmakersperk) van het Nieuw St.-Anthony Gasthuis (1862-64).

Zie: R. Visscher, De archieven van het St.-Anthony Gasthuis te L. (1921); Gedenk. (1925).

Particuliere gebouwen. Gladde gevel (Ossekop 1).

Pui (wrsch. ca. 1500). Opgetrokken uit geelgeglazuurde steen, om de twee lagen afgewisseld met een laag groene steen. Laatgotische boog boven ingang deur. Sedert 1924 eigendom der gem. L.

Zie: Leeuw.

Nieuwsblad (25.9.1934). Nieuwestad 103.

Verminkte gevel (begin 17de eeuw) in de trant van Hans

Vredeman de Vries* met beeldhouwde vullingen in de boogtrommels.

Zie: Fr. Tinkboek Ljouwert (1935), 49.

St. Jacobsstraat 13.

Gebouwd in de trant van Hendrik de Keyser (1635) voor boekdrukker Dirk* Alberts. Top met twee grote trappen, waartegen klauwstukken. Gekoppelde pilasters. Boogtrommels met schelpen en cartouche-vormige vullingen. Gebeeldhouwd fries met voorstellingen uit het drukkersbedrijf. Aangekocht door de vereniging Hendrick de Keyser (1928).

Zie: Leeuw. Cour. (17.9.1928).

Princessehof (Grote Kerkstraat II). Bewoond (1731-65) door Maria* Louise van Hessen Kassei (Marijke Meu) als weduwe, in combinatie met de aangrenzende panden (nr. 9, voorhuis uit eind 18de eeuw, en nr. 13, de oude Papingastins).

Patricisch woonhuis van twee verdiepingen (ca. 1660) met pilasterordonnanties in de trant van Pieter Post en (1731, wrsch. door Anthonius Coulon*) daarop aangebrachte lage zolderverdieping. In 1916 aangekocht door de gem. L., sedert ingericht als museum- en tentoonstellingsgebouw.

Zie: Het huis oud en nieuw (1917), nr. 5; Vr. F. XXVI (1918), 37-62.

Amelandshuis (Voorstreek 62). Reeds 1450 in bezit van de Cammingha's*. Nieuwe gevel (1678).

Geheel afgebroken en herbouwd (1869); gevel in oude stijl, met de 1795 weggenomen wapens. Door de familie Schwartzberg verkocht (1881), ingericht als r.k. St.-Bonifacius-ziekenhuis (1905), St.-Josephpension (1937). Gepleisterde gevel van drie verdiepingen, afgedekt door rechte gootlijst. Boven de benedenverdieping vier (vóór 1869 drie) Corinthische pilasters. Bloemslingers boven enige vensters. In het fries onder de gootlijst de 32 kwartierwapens van Frans Doeke van Cammingha, heer van Ameland († 1680); daartussen steen met de gecombineerde wapens van Cammingha en Donia (anno 1678)

Zie: Ned. Heraut (1885), -17-21; Leeuw. Cour. (20.2.1937)

Coulonhuis (Doelestraat 8). Gebouwd ca. 1713 door en voor Anthonius Coulon*, bouwmeester van Zijne Hoogheid.

Tot 1914 in particuliere handen, daarna achtereenvolgens in bezit van de gem. L., de Ottema*-Kingma-stichting en de Fr. Akademy*, die er thans zetelt. Eenvoudige bakstenen gevel met rechte kroonlijst. Hoge stoep met dubbele deur, geflankeerd door Dorische pilasters en bekroond door hoofdgestel, waarop omlijst raam. Inwendig vestibule met stucwerk (→ Beeldhouwkunst) en in stijl gemeubileerde kamers.

Zie: Het huis oud en nieuw (1917), nr. 5 ; lepening fen de Fr. Akademy (1938), 27-41.

Schone gevel (Nieuwestad 156).

Het pand, wrsch. van kort na 1500, bezit thans zijn derde gevel (1756). Ingezwonken halsgevel; beeldhouwd fronton met siervaas.

Zie: Leeuw. Cour. (12.10.1953).

Nieuwestad 49.

Herenhuis, gebouwd 1806-10 onder architectuur van Jan Maaskamp te Amsterdam (aannemer G. van der Wielen*), ingericht als politiebureau (1935). Gevel van drie verdiepingen op kelderverdieping, afgedekt door rechte kroonlijst. Classicistische ingang met hoge stoep.

Zie: Vr. F. XXXVIII (1946), 60-68.

Kiosk (Voorstreek, hoek Koningsstraat).

Goed voorbeeld van glas- en ijzerstijl (Crystal palace, Paleis voor Volksvlucht), gebouwd 1898. Hardstenen onderpui, gietijzeren kolommen met versieringen, brede spiegelruiten, houten dak en torentje. met leien gedekt.

Voorstreek 58.

Als apotheek gebouwd 1904-05 door architect G. B. Broekema (te Kampen) in Jugendstil. Gevels van gele verblendsteen met hardstenen banden. Tegeltabelau met vrouwenfiguur.

Gevelstenen. Aed Levwerd (Grote Kerkstraat 43).

Afbeelding van stins*, waaraan wapenschild met leeuw hangt; onderschrift: 'Aed Levwerd 1171 vernieuwt 1762'. Op deze plaats stond tot ca. 1594 een oude stins, in het bezit van de Cammingha's*, residentie van Willem* Lodewijk na 1584.

Zie: Vr. Fr. XXXII (1934), 71-73.

Plus Oultre (Ayttasteeg, hoek Weaze).

Afgehakt wapen, guldenvliesketen en devies. Duidt op Viglius van Ayttta*. wiens familie het huis lange tijd bezat.

Corpus Multifarium Vulnerum (St. Jacobsstraat 4).

Zgn. wondemannetje, reeds in 1517 afgebeeld door H. van Gersdorf in zijn *Feldbuch der Wundartzney*. In de 17de eeuw bewoond door enkele chirurgijns.

De yser man (Korenmarkt 9, zijgevel).

Herinnert aan bewoning sedert ca. 1600 door de familie Iserman, later Siderius.

De gulde kat (Groentemarkt 1).

Uithangteken aangebracht in een verminckte pilastergevel (1697). Het ook aan een uithangteken kenbare voorafgaande huis werd in de 16de en 17de eeuw bewoond door de apothekers- en magistrataatsfamilie Cathius*.

Door afbraak en modernisering van gevels vermindert jaarlijks het nog aanzienlijk getal gevelstenen. Enige stenen, die niet herplaatst konden worden, zijn 1929 ingemetseld in gevel langs de Pijlsteeg van het St.-Anthony-gasthuis; o.a. *De Dockumer Trekschuit* (1638), uit de Dokkumer stal, Eebuurt, *Krom en regt* (1751), uit Amsterdam afkomstig en *De jonge Fenix* (1752), uit de gelijknamige molen van Pieter Luitjes van der Meulen op Pietersburen aan het Z.-Vliet.

Gemeente. Nadat op 1.1.1944 door annexatie het Z. deel van Leeuwarderadeel bij L. kwam is de oorspr. stedelijke gem. uit een stedelijk en een plattelandsgebied komen te bestaan. L. ligt in het centrum van Frl. en wordt begrensd, ten westen door de Zwette, ten noorden door de Jelsumer vaart en de Dokkumer Ee, ten oosten door het Ouddeel en het Langdeel, ten zuiden door de Ringsloot van de Wargaaster-meerpolder en de Alde Jokse, waarna in

het Nieuwland de aansluiting met de Zwette volgt. Dorpen in de gem. L. zijn: Goutum, Hempens, Lekkum, Miedum, Swichum, Teerns, Wirdum, Wytgaard. Huizum, dat ook overging, bestaat niet meer als administratieve eenheid. Voor gemeentekaart → Leeuwarderadeel.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. De nullijn komt in het noordoosten (bij Miedum) L. binnen, slingert zich om Lekkum, buigt bij het Oud Tolhuis naar de stad L., passeert ten oosten van Huizum en Goutum, verlaat bij Lyts Hemrikein de gem. om bij Swichum met een lus weer noordwaarts te gaan, waarna de lijn in Z.W. richting langs Wirdum en Wytgaard loopt, om ten slotte het Nieuwland* van de Middellzee* te bereiken. L. watert af in N.O. richting (Dokkumer Nieuwe Zijlen). De voornaamste waterschappen zijn: Leeuwarder Oud- en Nieuwland (530 ha), Huizumer- en Goutumer Nieuwland (401 ha).

GRONDSOORTEN. Het Nieuwland van de Middellzee bestaat uit jonge zware zeeklei. Het ten oosten daarvan gelegen Oudland uit knippige gronden, terwijl zich ten N. van L. tussen beide grondsoorten wigvormig een tong van oude lichte klei en zavel uitstrekt.

GRONDGEBRUIK. De opp. van de gem. L. bedraagt 62,74 km², waarvan het landelijk deel door de stadsuitbreiding inkrimpt. Dit is geheel in cultuur gebracht, waarvan 96,6 pct. grasland. De voornaamste bestaansbron is dus de veeteelt. In en om de stad L. vindt men nogal tuinbouw.

In 1956 was er in deze gem. 4642 ha grasland, 118 ha met tuinbouw in de volle grond, plus 9 ha onder glas, en 31 ha bouwland. Er werden in het geheel 9472 runderen, 336 paarden, 2240 schapen, 591 varkens en 9450 hoenders gehouden. M., S. J. v. D. ; D., v., W

LEEWARDERADEEL

(Fr.:

Ljouwerteradiel). Gem. N. van Lwd., vroeger de eerste grietenij van Oostergo. In L. liggen de dorpen Stiens (hoofdplaats), Hijum, Finkum, Britsum, Kornjum, Jelsum. **WAPEN:** 'Zijnde gevierendeeld: het eerste van zilver, beladen met drie groene klaverbladen, staande een en twee; het tweede, derde en vierde van lazuur, beladen met een klimmende leeuw van goud, getongd van keel, het schild gedekt met een goude kroon'. (→ Grietenij wapens). Omschrijving van de gemeentevlag: Fr. vlag met in de linkerbovenhoek het gemeentewapen.

BEVOLKING. In 1714 3372 inw.; 1880 9441; 1940 20702; 1958 5168 (vgl. onder geschiedenis). De beroepsstructuur (1947) geeft de volgende cijfers: landbouw 1062 personen, nijverheid 356, handel en verkeer 295, huiselijke diensten 152, overige beroepen 137. Er zijn twee zuivelfabrieken (Stiens en Jelsum). De laatste verdwijnt eerstdaags.

TAAL. In 1955 werden 587 van de 598 lag. schoolkinderen onderzocht: 98 pct. was Fr.-talig.

KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE. Ned. herv. 2726, geref. 1301, doopsgez. 121, r.k. 38, andere gezindten 127, buitenkerkelijk 958 (cijfers 31.5.1947). Bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1956 kreeg de K.V.P. 1 pct., P.v.d.A. 55, A.R.P. 22,8, C.H.U. 5,9, V.V.D. 13,4, C.P.N. 1,5 pct., rest verdeeld over kleinere partijen. De gemeenteraad telt 11 leden: 5 P.v.d.A., 3 A.R.P., 2 V.V.D., 1 C.H.U. (1958).

VORM EN LIGGING. De gem. wordt in het zuiden begrensd door het stedelijke gebied van Lwd. (Tjessingaweg en Jelsumervaart), in het oosten door de Dokkumer Ee, in het noorden door Ferwerderadeel (Finkumer- en Hijzumervaart vormen hier vrijwel de grens), in het westen door Het Bildt en Menaldumadeel (de Zwette). *L.* heeft grootste breedte in noorden en westen (ca. 8 km) en beslaat thans een opp. van 42,35 km². In 1944 werd bij het Tichelwerk onder Stiens een klein gebied van Tietjerksteradeel, ten westen van de Ee, bij *L.* gevoegd.

HOOGTE VAN DE BODEM. De hoogte varieert van — 0,4 tot + 1,5 N.A.P. Er zijn enkele hoge punten. Het gebied *W.* van Stiens-Hijum ligt het hoogst. Waterschappen: Jelsum, Jelsumer Oudland, Jousen-polder, Oudlandsweg, Poelensterpolder, Slagdijksterpolder.

GRONDSOORTEN. *L.* behoort tot het zeekeleigebied van Frl., voor het overgrote deel tot het kleiweidegebied.

GEbruik VAN DE BODEM. Het grasland beslaat een opp. van 77,2 pct., bouwland 21,6 pct. (1956). Voornaamste landbouwgewassen: aardappelen (273 ha), suikerbieten (209 ha), tarwe (117 ha), vlas (64 ha), peulvruchten (35 ha), haver (35 ha), gerst (22 ha), koolzaad (19 ha) (cijfers 1956). De veestapel omvat: 7010 koeien, 325 paarden, 1994 schapen, 202 varkens, 3327 hoenders (cijfers 1956). Het wegennet werd in 1956-57 belangrijk verbeterd. De busondernemingen *L.A.B.O.* en *N.O.F.* verzorgen het personenvervoer, spoor en transportbedrijf het goederenvervoer.

GESCHIEDENIS. Deze grietenij was vroeger verdeeld in drie trimdelen*, nl. het *N.* trimdeel, met de dorpen Hijum, Finkum, Stiens, Britsum, Kornjum, Jelsum, Lekkum en Miedum, het Middeltrimdeel (rechtsgebied van Lwd., en thans tot die gem. behorend), en het *Z.* trimdeel, met de dorpen Huizum (annex de buurt de Schrans), Goutum, Teerns, Hempens, Swichum, Wirdum (met de buurt Wytgaard). In 1944 is het *Z.* trimdeel bij Lwd. gevoegd; van het *N.* alleen de dorpen Lekkum en Miedum. Het gemeentehuis bleef gevestigd te Huizum, dus buiten de gem. *L.* had eertijds zeer veel adellijke staten* en Stinsen* (Juckema, Hayema of Burmania, Lettinga, Kamminga, Wiarda, Aytta, Unia e.a.)

Zie: Repert-, 200. Over de gem. als geheel is weinig geschreven, wel over de dorpen.

LEEUWARDER AUTO BEDRIJF, Firma (*L.A.B.*). Op 1.4.1923 reden de heren Kimp en De Waard al een autobusdienst. In 1930 is hieruit de vennootschap onder firma, met de huidige naam, gevormd. Door samenvoeging en overneming van autobusdiensten* is het tegenwoordige ontstaan.

Haar oorspronkelijke diensten van Lwd. naar Sneek via de Rijksweg en van Lwd. naar Holwerd (aansluiting naar Ameland) moest *L.A.B.* verliezen. Het streekvervoer gebied van *L.A.B.*, omvat sinds 1949 het *W.* deel van Frl., begrensd door Lwd., Sneek, Bolsward, Makkum en Harlingen. Een personeel van 68 personen reed met 27 autobussen in 1956 1,9 miljoen km en vervoerde 1,6 miljoen passagiers. De netlengte bedraagt 197 km, waarvan 11 km in een half-uurdienst wordt bereden, 86 km in een uurdienst, 97 km in een twee-uurdienst, en 59 km in een meeruurdienst. Het hoofdkantoor te Lwd. heeft bijkantoren in Wommels en Bolsward.

LEEUWARDER AUTOBUS ONDERNEMING N.V. (*L.A.B.O.*). Na een lokale autobusdienst in Lwd. (1924) exploiteerde de heer H. Tolman in 1925 een autobusdienst Lwd.-Berlikum-Minnertsge-Harlingen. Tolman nam al in 1933 andere autobusdiensten* over en legde zo de grondslag voor het huidige net. In 1955 is het bedrijf omgezet in een n.v. onder de naam *L.A.B.O.* Het verzorgingsgebied van *L.A.B.O.* wordt na 1943 in het zuiden begrensd door de weg van Lwd.-Franeker-Harlingen, in het oosten door de weg Lwd.-Stiens-Hallum,, zodat *L.A.B.O.* N. W. Frl. bedient. Het bedrijf heeft 25 autobussen waarmee in 1956 ruim 985000 km werden gereden en 1,2 miljoen passagiers vervoerd. De personeelsterkte is 42 man. Van de totale netlengte wordt 57 km in uurdienst bereden, 83 km in twee-uurdienst en 26 km in meeruurdienst. Het hoofdkantoor te Lwd. heeft in Minnertsge een bijkantoor.

LEEUWARDER COURANT. Opgericht 29.7.1752 door A. Ferwerda*. Oorspronkelijk weekblad, dan (1757) tweemaal, later (1869) driemaal per week, en ten slotte (1879) dagelijks verschijnend. Het blad wilde actueel, veelzijdig, betrouwbaar en neutraal zijn. Na 1850 kreeg het een liberale tint, na *W.O. II* werd het progressiever. De *L.C.* is het oudste der zelfstandig in Nederland verschijnende couranten.

Eerste redacteuren waren de predikanten J. A. Courtonne* en P. L. Stadius Muller*. Na 1813 J. W. J. Steenbergen* van Goor. Het blad verscheen met twee onderbrekingen, tijdens de Franse tijd (1811-13) en tijdens *W.O. II* en de eerste jaren daarna (12.9.1942-31.12.1946), beide keren door fusie met een ander blad. In 1957 ruim 40000 abonnees. Hoofdredacteuren sedert 1892 waren (zijn): A. J. Bothenius Brouwer (1893-1910), W. Graadt van Roggen (1911-11), W. F. M. van Schaik (1911-35), Jhr. J. W. J. Witsen Elias 1935-48), C. van Beem (1945-55), J. Piebenga (1945-), E. Evenhuis (1955-). De krant wordt in Lwd., Baarderadeel, Idaarderadeel, Leeuwarderadeel, Menaldumadeel en IJlst door meer dan de helft der bevolking gelezen, z Courant, Friesche.

Zie: Twee eeuwen. *L.C.* (1952); Reg. *L.C.* (1952).

LEEUWARDERVALLAAT. Schutsluis te Lwd., gebouwd 1507, onderdeel van waterscheiding de Zwette(dijk), tussen Ooster- en Westergo. Opgeruimd 1859.

Zie: Binnendijken en Sliepdijken I, 179.

LEEUWEBEK (Fr.: *liuwebekje*). Plant. Muur-*L.* hier en daar op oude muur of dam, ook op zeedijken. Vlas-*L.* algemeen op zand, op ruige plaatsen en in bermen. Kleine *L.* en akker-*L.* slechts adventief*.

LEEUWEN, Jacob van, griffier (Nieuwkoop 29.4.1737-Lwd. 12.7.1857). Geen academische vorming, trad in Lwd. sterk naar voren. Schreef 1826 overzicht der overstromingen van 1825. Met A. v. Halmael* richtte hij het gezelschap 'Constanter*' op. Beoefende de Fr. geschiedenis en deed mee in het Fr. Genootschap*. Werd archivaris-bibliothecaris (1840). Gaf o.a. de *Beneficialboeken** uit (1850), ordende de bibliotheek van de Franeker Hogeschool, stelde een catalogus (1854) samen; ook een register op het Charterboek (1857) en een register op de openbare werken 1571-1803 (1860).

Zie: N.B.W. IV, 888-889; Leeuw. Cour. (29.4.1937); Repert., 101-102; Reg. Leeuw. Cour., 18.

LEEUWETAND (Fr.: *hynstebitter*). Plant. Herfst-*L.* is op grazige plaatsen algemeen; op zilte plaatsen vaak een aparte vorm. Ruige *L.* adventief*.

LEFEBRE, Louis Joseph, kunsthaarwerk- en diamantzetter, werkte te Lwd. (1830). Kwam van Alkmaar en vertrok 1841 naar Amsterdam. Werk in Fr. Aluseum.

LEGAAT. In verschillende Fr. dorpen worden op vaste tijden aan armen en behoeftigen uitkeringen gedaan. Zeer rijke mensen stichtten gast*- of weeshuizen*. Wie minder kon doen gaf een *L.* Te noemen zijn o.a. Van Stratenfonds, Ameland; Brouwersfonds, Berlikum; Baeijemuoisjild* en Renemafonds, Winsum; 'It Bisprek*', Wirdum.

Zie: Leeuw. Cour. (16.2.1957).

LEGAUKE. Streek ten zuiden van Opeinde (Smallingerland) aan het Opeinderkanaal.

LEGE-EIN. Buurschap onder Boornbergum, W. van het dorp.

LEGE GEAËN, LEGEAN (lage streken). Streek in Rauwerderhem en Wymbritseradeel, met de dorpen Offingawier, Gauw, Sybrandaburen, Terzool, Poppingawier. Lage kleistreek tussen de hogere gronden langs de oude Middelsee en het Snekermeer. Afwatering naar het oosten en zuiden. Tegen Snekermeer beveiligd door de Groene Dijk.

LEGEMEER (Fr.: *Legemear*). Dorp in Doniawerstal (56 inw). Naam klopt niet met de hoge ligging. In 1543 heet het dorp ook Nijmeer. Van de kerk is niets over: er staat een klokhuis. *L.* ligt N. van Sint Nicolaasga, waaraan het o.a. Huis ter Heide moest afstaan. Tot 1952 werden kerkvoogden op grond van de lang verouderde floerenplichtigheid (z. Floeren) door de grondbezitters gekozen.

Zie: Hepkema Memories, 409.

LEGENDEN. Gewijde overleveringen uit het leven van heiligen en vromen over wonderen en

godelijk ingrijpen, verbonden aan kerken en kloosters, worden in de kloosterkronieken der M.E., de 'vitae' van bijv. Liudger*. Wulfram, Siardus, Frederik en Doda*, de *Dialogus Miraculorum* herhaaldelijk vermeld.

Hiervan leeft weinig meer. *L.* in de volksoverlevering van 19de en 20ste eeuw spreken van Bonifatius* (stenen broden), wonderbaarlijke beelden en klokken*, door hogere macht aangewezen plaatsen voor kerkbouw*, door goddelijke wraak getroffen zondaars, spotters en godloochenaars. Naast de *L.* uit M.E. en contra-reformatie (Van der Heyden, Tiara) ook prot. *L.*, bijv. de meermalen opgetekende *L.* van het onheilige avondmaal: kroeglopers parodiëren dit, maar nemen angstig de benen als een onbekende binnentreedt en zwijgend de attributen van de spot van de herbergtafel werpt.

Zie: S. J. v. d. Molen, Fr. Sêgeboek in (Assen 1943).

LEGER DES HEILS. Deze 1865 te Londen begonnen beweging (sedert 1878 The Salvation Army) heeft ook in Frl. soldaten. Frl., deel van de Noordnederlandse Divisie (hoofdkwartier te Groningen), telt 802 soldaten, verdeeld over zes korpsen: Drachten (32 soldaten), Franeker (82), Harlingen (146), Heerenveen (32), Lwd. (404) en Sneek (106). Bekende Friezen zijn Bouwe Vlas* en de chef-secretaris van de territoriale leider van Nederland, kolonel W. F. Palstra.

LEGERHERVORMINGEN. Maurits en Willem* Lo-dewijk hebben getracht handiger met het voetvolk te manoeuvreren dan tevoren mogelijk was. Willem Lodewijk bestudeerde de linietactiek met zijn vrienden Everhard van Reyd* en Johan van der Corput* o.a. te Lwd. en beoefende ze, ondanks spot, op de Zailanden ten zuiden van de stad. Hij bestudeerde ook de krijgstactiek der Romeinen. Ook met loden soldaatjes oefende men. Ten oosten van Lwd. werd de graaftactiek beoefend.

Zie: Rondom de Oldehove (1952), 117 e.v.

LEGGER (ligger). Register (vast- of losbladig), door waterschapsbestuur bijgehouden, omtrent die vaste goederen waarop reglementaire verplichtingen aan dit waterschap rusten. In de herv. kerk bijv. lijst waarop de onderdelen van het predikantstraktement vermeld staan.

LEICESTER, Robert Dudley graaf van (? 24.6.1532-Cornbury 4.9.1588). De kerkelijke partij in Frl. was zeer op de hand van deze landvoogd (dec. 1585-dec. '87). *L.* zocht bij hen steun, toen hij merkte dat de Staten hem wantrouwden, en bekrachtigde de kerk-orde* van 1586. De kerkelijken wilden Elizabeth de soevereiniteit aanbieden en zonden haar een adres (synode Sneek, 1587) tegen de wil van Willem* Lodewijk, die het pleit won.

Zie: Reitsma, H. J., 236-247; D. Kalma, De Roardisten (1934).

LEIDSE LAP. Oud volksrijm: 'De Leidske lape, de Haerlemmer tape en de skiere iel bringe Fryslân yn 'e wiel': De Leidse weefsels en het Haarlemmer bier (zucht naar uitheemse weelde) brengen met de Schieringers (partijtwisten) Frl. in verwarring, z. Aal. **LEIDIJK**. In Frl. verdwenen type van lage

dijk, die cultuurgrond beschermd tegen van het hoogveen lopend water.

De *Len* lagen op het veen, dicht langs de rand. Door verving* van aangrenzende dorpen uit werden de *Len* dikwijls verlegd en had men soms twee of drie dijken achter elkaar. De eigenaar van de grond moest de *L.* onderhouden. Ze kwamen voor van Achtkarspelen tot in Weststellingwerf. Hier en daar (Opeinde, Ureterp, tussen Duurs-woude en Donkerbroek) is *L.* toponiem geworden, z Leijen.

LEIKER, Sjoerd Pieters, journalist (Drachten 28.5. 1914-). Chef-redacteur van 'Het Vrije Volk' te Lwd.; schrijver in het Nederlands; zijn novellen en romans spelen deels in de Fr. Wouden.

Wrk.: Zwarte Jan (1941); Drie getuigen (1944, clandestien onder pseud. Menno van Haarsma, vertaald in het Amerikaans, Duits en Fr.); De voorspelling (1953). Schreef ook in Fr. tijdschriften.

LEISNIG (Leysenick, Lysnick enz.), Hugo graaf van (ca. 1458-2.3.1538). Stadhouders der Saksen te Franeker (1500-04). Met W. von Schaumburg* onderwierp hij het oosten van Fr. Hij begon hier orde te scheppen, maar had moeilijkheden met Groningen, ook met de financiën en met zijn gezondheid. Opvolger W. Truchses* von Waldburg (1504).

Zie: N.B.W. II, 805-809.

LEKKUM (Fr.: idem, misschien 'dorp bij de Luts'. z Leek). Dorp N.O. van de stad in gem. Lwd. (605 inw., tegen 150 in 1811). Aan weg naar Trynwalden* en aan Dokkumer Ee; buurschap Snakkerburen. Herv. kerk (1778), neutrale kleuterschool, openb. lagere school. Kalkfabriek aan de Dokkumer Ee. Na W.O. II in toenemend aantal forensen uit Lwd. Geboorteplaats van Ev. Wassenbergh*.

Zie: Repert., 200; Pompebl. XXIX (1958), 114-116.

LELIETJE-VAN-DALEN (Fr.: *maeijeklokje*). Plant. Soms veel in bossen op het zand.

LELY, Frederik Jarichs van der, zilversmid (Lwd. ?- na 1707). Meester in 1669. Leerling van zijn vader Jarich Gerrits van der L., broer van Tjeerd. Brandewijnkom (1704) in Fr. Museum.

Zie: Voet, 45, 46.

LELY, Gabinus van der, zilversmid (Lwd. P-1754). Meester in 1731. Leerling van zijn vader Johannes van der L. Werk in Fr. Museum.

Zie: Voet, 92.

LELY, Jarich Gerrits van der, zilversmid (?-Lwd. na 1667). Meester te Lwd. in 1628. Leerling van Obe* Clasen. Hij leverde 1650 21 penningen op de Vrede van Munster aan de Staten van Fr.

Zie: Voet, 37.

LELY, Johannes van der, zilversmid (Lwd. ?-na 1.12.1749). Meester in 1695. Zoon en leerling van Frederik van der L., kleinzoon van Jarich Gerrits van der L. Werk in Fr. Museum, Rijksmuseum Amsterdam, Museum Boymans.

Zie: Voet, 52.

LELY, Tjeerd Jarichs van der, zilversmid (?-Lwd. ca. 1705). Meester te Lwd. in 1669. Zoon en leerling van Jarich Gerrits van der L. Bierkan in Fr.

Museum.

Zie: Voet, 44.

LEMEGO, Johan Harmensz. van, brouwer (Lemgo, Lippe, 1440-Groningen 1498/1501). Schreef 1478-94 een *Kroniek van Frl.* (1110-1478), in omwerking bewaard bij Sicke Beninga*.

Zie: H. Reimers, Die Quellen der Rerum Frisicarum Historia des Ubbo Emmius (1907), 113-121, 138-141; Romein, Noordned. Ge-schiedschr. (1932), 150-160; H. Bruch, Kroniek der Fr. kronieken (1952), 16; Romein-Bruch, Supplement (1956), 63.

LEMKE, Georgius (Jurjen), theoloog (Oldeholtspade 4.4.1721-Harlingen 12.2.1792). Predikant te Eksmorra c. a., Kornjum, Sint Anna Parochie en Harlingen (1766-92). 'Verlichtings'-predikant, leerling van H. Venema* ; bereidde voor Frl. de psalmberijming van 1775 mee voor. Oefenaars* (o. a. J. Mecima*) ageerden tegen hem.

Zie: B.W.P.G. V, 732-735; Leeuw. Cour. (12.4.1950).

LEMKE, Hobbo, theoloog (Oldeholtspade 21.1.1731- Wier 8.10.1806). Broer van Georgius L. Predikant te Wier (1806). Schreef o. a. *Verhandeling over de waarzeggerijen, duivelbezwingen, toverijen en spokerijen* (1801).

Zie: B.W.P.G. V, 735-736.

LEMMMA. (Vast) punt op de Synodale agenda der geref. kerk tijdens de Republiek. Hiertoe behoorden bijv. paapse* stoutigheden, socinianisme*, sabbatsprof anatie*.

In de patriotentijd het L. Oranje Nassau. In 1784 ontstond spanning in de Fr. kerk, toen de patriottische classis Dokkum voorstelde bij de voorbede de soevereine Fr. Staten te noemen vóór de erfstadhouder. In 1785 is in die zin besloten.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven II, 205-207; Diest Lorgion, 293-298.

LEMMER (Fr. : *De Lemmer*; de naam lamer, lemmer nog niet verklaard). Hoofdplaats van Lemsterland, aan het IJselmeer (4659 inw.). Gemeentehuis (ca. 1800). Ned. herv. (1716), geref., r.k. en apostolische kerk, neutrale en chr. kleuterschool, openb. lag., chr. lag., r.k. lag. school, openb. en chr. ulo-school, chr. lag. technische school. In de 19de eeuw vissersplaats (Lemster aken en bokking, z Aak), maar de visserij gaat achteruit. *L.* heeft betekenis als loshaven (overslag) voor de binnenvaart (sinds het tot stand komen van de Prinses-Margrietsluizen alleen schepen naar en uit de Noordoostpolder). Industrie neemt toe: scheepsbouw, emballage, netten, marmarcompositie. In 1957 werd de Vissersburen gedempt en werd een nieuwe Riensluis gebouwd, geschikt voor coasters. In het centrum kwam een plein. Een omvangrijk wegenplan wacht op uitvoering. Aan het IJselmeer is een strand aangelegd, dat 's zomers druk wordt bezocht. Van *L.* leidt de Fr. weg door de Noordoostpolder naar Emmeloord en verder. Voor het wapen → Dorpswapens, z Stoombootmaatschappijen.

Zie: Hepkema Memories, 434; Reg. Leeuw. Cour., 54; Repert.,

200; Algra, De Historie I, 246-264.

Lemmer hengst. In Zeeland voorkomende kruising van een hengst (Zeeuws scheepstype) en een Lemster aak*, met de eivormige waterlijnen en het naar voren en naar achteren getilde vlak van de laatste. Zeeland kende de Lemster aken, doordat op Zuidfr. werven ook voor Bruinisser rekening aakvormige vissersschepen ('jachten') gebouwd werden. Lemmer hoogaars. In Zeeland voorkomende kruising van een hoogaars (Zeeuws vissersschip) en een Lemster aak*.

LEMONON, Johannes, theoloog (Pont de Vesle, Frankrijk, 4.2.1653-Franeker 16.1.1716). Leraar bij de Waalse gemeente (1686) en hoogl. (1688) in de Franse taal te Franeker. Polyglot.

Zie: Boeles I, 2de dl., 319-330.

LEMSTER AAK, z Aak → Scheepstypen.

LEMSTERLAND (Fr.: *Lemsterlân*). Gem. in het zuiden, vroeger de zesde grietenij van de Zevenwouden. Tot de gem. behoren behalve de hoofdplaats Lemmer, Oosterzee, Echten, Follega, Eesterga, Bantega en Schoteruiterdijken.

GEMEENTEWAPEN : 'van zilver, beladen met een arm van keel, komende van de rechterzijde des schilds, dragende op zijn hand een wereltkloot van goud. Het schild gedekt met een gouden kroon. → Grietenijwapens, z Doniawerstal (geschiedenis).

BEVOLKING. In 1744 bijna 1200 inw., in 1848 4729, in 1939 7575 en op 1.1.1958 8095. Er is een langzame groei en een groot vertreksaldo. Van 1947-55 emigreerden er 330 personen. Er was een vertrekoverschot van 987 personen met binnenlandse bestemming. De voornaamste bron van inkomsten is de veeteelt (in 1956 10106 runderen, 477 paarden, 783 schapen, 844 varkens en 5328 hoenders). De industrie neemt toe (zuivelfabriek te Oosterzee, houtindustrie te Echterbrug en vooral te Lemmer). In totaal werken 231 personen in industriële bedrijven met meer dan tien man personeel. *L.* telde in 1950 115 winkels (256 personen). In 1950 waren in de handel werkzaam 376 personen, in industrie met inbegrip ambacht 848, in verkeer (met inbegrip Horecabedrijven) 222 personen. In de landbouw in 1947 985 personen. Van het totale inkomen werd in 1950 verkregen uit nijverheid 27,9 pct., landbouw 35,8, handel 11,9 en visserij 4,3 pct.

KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE. In 1947 behoorde 44,5 pct. der bevolking tot de Ned. herv., 21,4 tot de geref., 7,1 tot de r.k. en 0,4 tot de doopsgez. kerk; 22,1 pct. was buitenkerkelijk. Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1956 verkreeg de P.v.d.A. 38,5 pct., de C.H.U. 21,3, de A.R.P. 19,8, de C.P.N. 8,1, de K.V.P. 6,1, de V.V.D. 3,9 pct. De gemeenteraad telt 13 leden, van wie 4 P.v.d.A., 3 A.R.P., 3 C.H.U., 1 K.V.P., 1 V.V.D., 1 C.P.N. (1958). TAAL. In 1955 sprak slechts 79 pct. van de schooljeugd Fr., 13 pct. sprak

Nederlands, 7 pct. dialect. Deze dialectsprekers wonen in Bantega en Echten: nakomelingen van de Overijsselse en Stellingwerfse veenarbeiders, die zich hier in de 19de eeuw vestigden. De positie van het Fr. in Lemmer is in meer dan een opzicht verzwakt.

VORM. *L.* heeft een enigszins ovale vorm; het reikt van Takozijl in het westen tot Schoterzijl in het oosten en van een punt Z. van Spanenburg tot in de Noordoostpolder bij Lemmer. De grootste lengte (Takozijl-Tjonger) bedraagt 14 km, de grootste breedte (Spanenburg-Lemmer) 6,5 km. De grenzen van *L.* zijn deels natuurlijk (Ee, Brandemeer en Kromme Ee in het westen, de Tjonger in het oosten), deels kunstmatig (rechte grens door het Tjeukemeer en langs enkele wateren, zoals de Follegasloot). *L.* grenst in het westen aan Gaasterland, in het noorden aan Doniawerstal, in het oosten aan Haskerland en Weststellingwerf, in het zuiden aan Overijssel en de Noordoostpolder. De opp. is 66,17 km*.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. De lijn van N.A.P. beweegt zich alleen in de polder Buitendijksveld (in het uiterste zuidoosten, op de grens met Overijssel) op het gemeentegebied. Verder ligt geheel *L.* beneden de nullijn, plaatselijk tot —1,9 m (polder Kleine Brekken bij Lemmer en in de Veenpolder van Echten). Het laagste punt ligt —2 m (ten westen van Bantega). De gem. telt enkele grote plassen, zoals de Grote Brekken, die geheeten het Brandemeeren het Tjeukemeer, die deels tot *L.* behoren. Hier wordt gezeild en gevestigd. Dooide aanleg van de Afsluitdijk heeft de natuurlijke afwatering van *L.* door sluizen op de Zuiderzee praktisch niets meer te betekenen. Het voornaamste boezemwaterschap zijn de Lemster Polders (1534 ha), de enige Veenpolder is die van Echten (2376 ha), terwijl de Lemstersluis (bijna 3000 ha) een zeeverend waterschap is.

GRONDSOORTEX. De W. helft van *L.* bestaat uit jonge zeeklei op veen, de O. helft uit laaggelegen venen met in de Veenpolder van Echten restveengronden. Langs de Tjonger ligt weer kleigrond, die bij Schoterzijl met een tong naar het noordwesten opdringt. Aan de voormalige Zuiderzeekust jonge zeekleigronden (slik- of plaatgronden en Zuiderzeegronden). Door verdroging heeft de kuststrook ten oosten van Lemmer na de inpoldering van de Noordoostpolder ernstige schade opgelopen.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Nagenoeg geheel *L.* is in cultuur gebracht, waarvan 97,1 pct. grasland. Boomgroei is er zeldzaam buiten de straatweg Lemmer-Sneek en het joodse kerkhof bij Takozijl (eigendom van It Fr. Gea). In 1956 was 167 ha met akkerbouwgewassen beteeld. 5159 ha was grasland en 1 ha werd als tuinbouw (volle grond) gebruikt.

GESCHIEDENIS. *L.* komt in de oudste bronnen voor als 'Oosterzeeingerland' (1399: Oosterzeemster landt, 1456: Aestersemeraland), genoemd naar Oosterzee, welk dorp reeds in 1132 voorkomt. Eerst in 1505 wordt van 'Lemster Vyffghae' gesproken (Lemmer, Eesterga, Follega, Oosterzee en Echten). Nog later komt de huidige naam op. *L.* sluit in 1395 met andere Zuidfr. gebieden een verbond met de bisschop van Utrecht. In 1413 lijdt *L.* door de bisschop schade. De ligging aan de Zuiderzee maakte *L.* ook kwetsbaar bij aanvallen van Hollanders. *L.* wordt vrij vaak onder Hollandse

invloed gebracht, zoals in 1197, toen graaf Willem (later Willem I) wegens voortdurende strijd met de heer van Kuinre in Oosterzee een slot liet bouwen. Jan* van Beieren bouwde in 1421 een kasteel in Lemmer, in 1521 liet de Gelderse stad houder er een blokhuis zetten: het laatste bolwerk van Karel* van Egmond, dat hij in 1523 aan de Bourgondiërs verloor. In 1581 werd Lemmer (met Sloten) op de Spanjaarden veroverd. In 1672 lukte het de bisschop van Munster niet het dorp, dat hij had opgeëist, te bezetten. In 1799 beleefde de grietenij opnieuw spannende dagen door een landing van Engelse troepen, tegen wie bij Follegabrug nog gevochten is. De Britten werden als bevrijders begroet en het volk plunderde tijdens de raid de huizen van prominente patriotten, z VijfgaM., S. J. v. d.

Zie: Hepkema, Memories, 432; Leeuw. Cour. (28.6.1930); J. S. Veenbos, De bodemgesteldheid van het gebied tussen Lemmer en Blokzijl in het randgebied van de Noordoostpolder. Versl. Landbouwk. Onderzoek 55, 12 (1954).

LEMSTERPOLDERS, De. Boezemwaterschap* in Lemsterland (1339 ha). Opgericht 1877 voor bemaling en zorg voor vaarwater. In 1917 is het waterschap uitgebreid. In 1944 is de waterschapssluis vervangen door een dam.

LEMSTERSLUIJ. Waterschap, gerekend tot de zeeverende, omdat de in Lemmer gelegen sluis, met aansluitende korte stukken zeevering bij de L. in onderhoud, deel is van de oude Zuiderzeedijk.

De sluis (al in 1511 genoemd) was eerst patroongoed (z Patroon), later in onderhoud bij floreenplichtigen* van Eesterga, Follega en Lemmer. Als enige scheepvaartsluis bij Lemmer leverde ze winsten op, daar onderhoudplichtigen met concessie van de Staten, later van de Kroon, tol hieven. Winstuitdelingen onder onderhoudplichtigen deden Prov. Staten besluiten de instelling als waterschap te reglementeren (1858). Het arrest van het Prov. Gerechtshof van 13.4.1870 beëindigde het verzet der eigenaars. Bij een reorganisatie van zeevering, havenen sluis is zeewaarts een nieuwe, de thans nog bestaande, sluis met afzonderlijke stroomsluis gebouwd (1884). De prov. de 'Zeven* Grietenijen en stad Sloten' en de gem. droegen in de kosten bij. Een prov. garantie beperkte de financiële aansprakelijkheid van het waterschap. De stroomsluis werd overbodig door de Afsluitdijk, de scheepvaartsluis door de Prinses-Margrietsluis. In 1952 besloten daarom Prov. Staten het waterschap op te heffen, en werken en bezittingen over te dragen aan de gem. Het waterschap procedeert hier tegen.

Zie: A. Schrijver, De L., een merkwaardig waterschap (Prov. Bibliotheek).

LENAERT DANCKERTS (Danzo), zilversmid (?-Lwd. na 1598). Meester te Lwd. in 1564. Kokosbeker in Fr. Museum.

Zie: Voet, 13.

LENIGE, Cynthia, schrijfster (Makkum 6.11.1755-3.10.1780). Dochter van Dirk L. Evenals haar vader lid van het Makkumer dichtgenootschap 'Kunst kweekt het menscheijk geluk', schreef

zelden Fr. Over haar werk wordt sinds de studie van U. J. Boersma in Donum Natalicium G. A. van Es 1954 gunstiger geoordeeld.

Zie: N.B.W. IV, 901; Repert., 259.

LENIGE, Dirk, schrijver (Makkum 20.8.1722-ca. 1798). Doopsgez. koopman en zeilmaker, beoefende in de tweede helft van zijn leven ijverig de dichtkunst in het Nederlands en in het Fr.: veel gelegheidsrijmen, natuurgedichten, herdersverzen; paste als eerste de sonnetvorm toe in het Fr., d.w.z. in het Makkumer dialect.

Zijn werk is ongelijk van waarde, maar L. was niet zonder aanleg; hij toont de kunstopvattingen van zijn tijd en de invloed van de Hollandse literatuur in zijn dichtgenootschap; bovendien: van geen Fr. dialect is zoveel werk uit zo vroege tijd bewaard. De Fr. gedichten worden nieuw uitgegeven (1958).

Zie: N.B.W. IV, 901; Repert., 259; Piebenga (1957), 62.

LENNEP, Van. Riddermatig geslacht. In de 15de eeuw kwam een tak uit Didam naar Drente en (later) naar de overige N. provincies. De Leeuwarder tak, afstammende van Johannes v. L., daar 1668 advocaat geworden, stierf 1790 als laatste uit. Meest officieren, behalve Johannes Daniel v. L.*

Zie: hs. geneal. Gem, Arch. Lwd.

—, **Jacob van,** Nederlands letterkundige (Amsterdam 24.3.1802-Oosterbeek 25.8.1868). Zocht en vond zijn vertelstof pok in het Fr. verleden. Kende Frl. van een voetreis in 1823 (*Nederland in den goeden ouden tijd*, Utrecht 1942). Voor *De Roos van Dekema* uitkwam (1836) bezocht hij Frl. nog eens. In *Onze Voorouders I-V* (1838-45) staan Fr. gegevens, bijv. 'De Friezen te Rome', 'De koorknaap of Fr. bouwmeester'.

—, **Johannes Daniel van,** classicus (Lwd. 18.11.1724-Burtscheid, bij Aken, 6.2.1771). Hoogl. te Groningen (1752), in het Grieks te Franeker (1767). Propagandist van de analogiegedachte in de taal in de geest van Hemsterhuis.

Zie: J. G. Gerretzen, Schola Hemsterhusiana (1940), 312-329.

—, **Jhr. Maurits Jacob van,** historicus (Amsterdam 23.5.1921-). Gemeentearchivaris en directeur Stedelijke Bibliotheek te Lwd. (1953). Schreef over genealogische en historische onderwerpen.

Zie: Repert., 102.

LENSTRA, Abe, voetballer (Heerenveen 27.11.1920-). Munt uit door briljante techniek en tactisch inzicht. L. was de eerste Fries in het Nederlands Elftal (1940), speelde (tot 1956) daarin 34 wedstrijden. Motor van 'Heerenveen', dat 1942 een lange reeks van Groningse kampioenschappen in het noorden onderbrak en daarna nog achtmaal noordelijk voetbalkampioen werd. Na invoering beroepsvoetbal semi-beroepsvoetballer van sportclub 'Enschede'. Enkele malen door het Nederlandse publiek gekozen als sportman van het jaar.

Zie: Klaas Peereboom, A. L. (1948); F. L. Schoustra, A. L. (1950).

LEONTIUS, Theodorus, classicus (Sloten 1573-Franeker 1617). Rector te Sneek (1596), hoogl. in Latijn en welsprekendheid te Franeker (1615).

Zie: Boeles I, 2de dl., 94-96.

LEO SIBRANDUS (Berlikum ca. 1560/70-?). Wrsch. zoon van Sibrandus* Leo. Maakte of kopieerde (ca. 1595) een manuscriptkaart van Frl. (in Kon. Bibliotheek Den Haag), merkwaardig om de Fr. namen. *L.S.* woonde te Menaldum en kopieerde geschiedwerken, z Kaarten.

Zie: D. A. Wumkes, Sibrandus Leo's Abtenlevens... (1929), 85-87.

LEPELAAR (Fr.: *leppelgâns*). Ooievaarachtige vogel. In Frl. zwerfvogel langs de kust, soms in het binnenland.

LEPELBLAD (Fr.: *leppelblêd*). Engels *L.* overall langs de kust. Deens *L.* vooral op zeedijken en in de duinen. Gewoon *L.* veel zeldzamer dan Engels *L.*

LEPELTJEHEIDE (Fr.: *leppeltsjeheide*). Plant. Zeer wrsch. door schipbreuk op Terschelling gekomen. De soort heeft zich daar weten uit te breiden. Van Terschelling overgebracht naar de andere eilanden. Alleen op Vlieland raakten uitgestrekte pannen begroeid. Ook in het Buiten veld bij Veenwouden komt *L.* voor, evenals (nog?) bij Makkinga, z Cranberry.

Zie: Ned. Kr. Arch. (1928); Vanellus (1950).

LEPPA. District* van Winninghe*, nl. de zuidelijke niogene* van dit Oostergo* in engere zin. De *L.* omvatte: Leeuwarderadeel, Tietjerksteradeel (en Smalingerland), Idaarderadeel (en Rauwerderhem). Evenals bij de Vijfdelen* bleef in de 15de eeuw slechts het waterstaatsaspect over.

Leppawillekeur. Statuut voor het district de *L.*, wrsch. 13de of 14de eeuw. Oudfr. tekst overgeleverd in codex* Unia.

Zie: M. P. van Buijtenen, De *L.* (1944), speciaal 7-24; 111-112.

Leppa-, (Leppe-)dijk, *a.* binnendijk die tot 1877 Oostergo beschermd tegen opgewaaid water uit Zevenwouden. Begon bij Irnsum (in de Boorne de Irnsumerzijl), volgde de N. oever van de Boorne tot N. van Oosterboorn, liep over Warniahuizen naar de grens tussen Smalingerland en Opsterland en langs die grens oostwaarts tot de hoge gronden bij Beets.

Het dijkvak O. van Warniahuizen heette Oude Leppedijk of Zijde-wend; vervangen door de meer Z. gelegen Nieuwe Leppedijk (1831). Het dijkvak Irnsum-Oosterboorn is wrsch. van voor 1000; voortzetting van de O. Middelzeedijk langs de Boorneslenk. Na de opslibbing van de Middellzee en het graven van de Oude Wetering (voor afvoer van het Boornewater) werd de *L.*-dijk binnendijk. De dijk O. van Warniahuizen bestaat wrsch. uit vakken van oude dorpspolderdijken. Het beheer van de dijk was aan de *L.* In 1877 besloten de Staten tot openstelling van de zijlen in de *L.*-dijk.

b. boezemwaterschap in Idaarderadeel en Utingeradeel (1300 ha). Opgericht 1913. Doel: regeling waterstand en aanleg van twee wegen, nl.

van Akkrum, langs de Boorne naar de weg Grouw-Irnsum, gedeeltelijk over de

Leppedijk, en een weg van de Leppedijk over Birstum naar Grouw. De laatste is later door de gemeenten overgenomen. Het Prinses-Margrietkanaal splitst het waterschap in twee delen, elk met eigen elektrisch gemaal, zodat het stoomgemaal onder Grouw nu buiten werking is. Lepezijl, z Dantumazijl, Klaarkampsterzijl.

LETHMATE, Herman van, inquisiteur. In 1550 met Sonnius* aangesteld. Gematigd, voorstander van de vrijheid der Nederlandse kerk. Overleed in 1555, opgevolgd door W. Lindanus*. z Inquisitie.

LETTERDOEK, z Merklap.

LEUGENBANK (Fr.: *ljeagenbolle* of *-bank*). Overdekte bank aan de haven (Makkum, Hindeloopen, Workum), waar schippers, vissers en bejaarden een praatje maken en over het water kijken. Een nieuwe *L.* is na W.O. II door de gem. Dokkum gebouwd. Opschrift: 'Je mutte mar hore wie 't seit'.

LEUWY, Hartog (alias Petrus Werner Neuman C. J., of Nieuwman, of Bernard N.). Noemde zich 'geweeseene Rabbi der Jooden te Lwd.'. Zijn ambtsperiode moet tussen 1734-40 liggen. Ging ca. 1740 tot het christendom over en vestigde zich als onderwijzer in de oosterse taal te Utrecht.

Wrk.: Het ligt ten tijde des avonds (vertaling uit het Hebreeuws, 1741); Sefer seder chadasch. Hebreeuwse grammatica en beknopte Aramese dito (hs. Stedelijke Bibliotheek Lwd.); Tafelen der Hebreeuwsche conjugatie (Amsterdam z.j.).

Zie: Nieuw Isr. Weekbl. (1951), nr. 42-46; Jacobus Bosch, De ware Hope en Verwachtinge Israels (1747, '1873).

LEVENSBOM. Primitieve boom, symbool van het opgaande leven. Vroeger veel op merklappen* (met Adam en Eva), randen van kledingstukken, knotte-doeken*, panelen van de Hindeloper kast, middeleeuwse klokken.

L.en werden bij de geboorte van kinderen geplant (vgl. Wilhelmina-of Julianabomen). In de rode eeuw schijnt de *L.* via Italiaanse stalenboeken weer ingeburgerd te zijn. z Meiboom, Palmpassen.

LEVERKRUID (Fr.: *leverkrûd*). Plant. Veel in opgaande begroeiing in moerasgebied.

LEVY, Salomon, koopman (Hessen 1750—Lwd. 17.3. 1798), Duitse jood, gezien als één der stamvaders van de handelsmensen uit Zwaagwesteinde. Kwam daar als marskramer (ca. 1780). Als één der raddraaiers bij het Kollumer* oproer ter dood gebracht.

Zie: K. Sikkema Sr. en K. Sikkema Jr., Zwaagwesteinde (1954), 160-163; Leeuw. Cour. (24.3.1958).

LEX FRISIONUM (wet der Friezen). Oudste Fr. wet, wrsch. opgesteld op de rijksdag te Aken (802-803). De *L.F.* is misschien nooit geldig geweest, maar wrsch. ontwerp voor een ons onbekende versie. De Latijnse *L.F.* bevat vooral boetebepalingen; het slot is een toevoeging der

'wijzen' Wlemarus en Saxmundus, die ook bij enkele artikelen kanttekeningen hebben geleverd.

De *L.F.* heeft in eerste instantie betrekking op Westerlauwers-Frl.; enkele uitzonderingsbepalingen voor de gebieden tussen Zwin en Vlie enerzijds en Lauwers en Weser anderzijds zijn opgenomen. Sommige bepalingen nauw verwant aan die uit andere Germaanse leges, vooral uit de *Lex Alamannorum*.

Uitgaven: De enige overlevering is de druk bij Herold, *Originum ac Germanarum antiquitatum libri* (Basileae 1557), 131-148; daarnaar gedrukt: M.G.H.L.L. in (1925); K. von Richthofen, *De L. F.... bezorgd door het Fr. Gen.* (1866); Ph. Heek, *Die Entstehung der L. F.* (Stuttgart 1927).

Zie: Mem. dell' Acad. Torino (1893), ser. II, t. 43; Neues Archiv f. altere deutsche Geschichtsforschung, 32 (1907), 265 e.v.; Repert., 345, 369.

LEY, Jan bij de, onderwijzer (Hallum 29.5.1864—Drachten 22.9.1936). Was 40 jaar onderwijzer te Jubbega-Hoornsterzwaag. Veel ontwikkelingsarbeid (drankbestrijding). Werkte mee aan Fr. tijdschriften. Schreef toneelstukken.

Zie: Slj. en Rj. (1922), 524-526.

LEY, Jan Hendrick Jarichs van der (? ca. 1566-Dokkum 20.3.1639). Ontvanger geestelijke goederen? Later (1599) ontvanger-generaal der admiraliteit* te Dokkum.

Schreef zeevaartkundige studies (*Het gulden zeeghel des groten zeevaerts... 1615; Gesicht des grooten zeevaerts*, 1619), die bestreden werden. Beoefende later de theologie.

Zie: N.B.W. III, 766-767 (met lit.).

LEY, Rienk Jans van der, chirurgijn (Hijum 20.11. 1768—Ferwerd 15.10.1846). Gedurende 55 jaar chirurgijn en vroedmeester te Ferwerd.

LEIJEN, *a.* al voor 1500 aanduiding van de geheel of gedeeltelijk van het hoogveenpakket ontdane ondergrond, vroeger onderscheiden in rauwe en toegemaakte *L.*

In Ooststellingwerf (langs de Haulerwijk) verstaat men onder *L.* het stuk tot cultuurgrond gemaakte dalgrond tussen twee wijken. Met de Fr. turfgravers is het woord doorgedrongen in het Gronings Westerkwartier en in het aangrenzende Drentse gebied (z Vervening). Ook algemener: laagland waar een waterloop (leije) doorloopt. Zo: Oude Leije, Leije bij Oppenhuizen.

Zie: Fr. Plaknammen I (1949), 59; Earebondel O. Postma (1958).

b. meer in O.-Frl., op de grens van Smallingerland en Tietjerksteradeel (ca. 300 ha). Ligt omringd door hoge zandgronden in een komvormige laagte, waarin zich veen had gevormd dat in twee etappen is vergraven, nl. vóór 1700 het veen boven de grondwaterspiegel, in de 18de eeuw het resterende. Buiten de vaargeul is de *L.* slechts 1 m diep; de plas heeft daardoor rijke plantengroei, vooral in het noordwesten. Botanisch, ornithologisch en

landschappelijk belangrijk (natuurmonument). Ook voor de recreatie is de *L.* van grote betekenis.

Zie: J. T. de Jager, *It lijen yn'e Leijen* (Assen 1944).

LEIJE POLLE. Eilandje tussen Heegermeer en Fluessen.

LEJEZIJL. Vroegere uitwateringssluis te Oude Leije voor N.-Leeuwarderadeel en Z.W.-Ferwerderadeel. Door aanleg Oude Bildtdijk (1505) binnenzijl*. Na opheffing Nieuwe Bildtzijl (1655) in verval. Ter plaatse nu brug over Hijumervaart.

LIAUCKAMA. Hoofdelingengeslacht te Sexbierum. Uitgestorven 1656; Z.,-state vererfde aan het geslacht Van der Laen*. Een tweede geslacht *L.* (ook Lieuckama) uit Makkum (16de eeuw) stierf 1745 uit.

Zie: Stb. I, 246; II, 168.

—, **Eelco**, abt (Sexbierum ca. 1270-Boksum 22.3. 1322). Uit adellijk geslacht, pastoor te Berlikum, abt van klooster Lidlum.

Voorbeeld van vroomheid in een ruwe tijd. Versterkte de positie van het klooster. Raakte verwickeld in de strijd tussen Schieringers* en Vetkopers* en werd door zijn eigen conversen* op de uithof* Ter Poorten doodgeslagen. Door de norbertijnen als zalige vereerd. Het geslacht *L.* bleef r.k.

Zie: J. Kronenburg, *Neêrlands heiligen in de M.E. in* (Amsterdam 1900), 155-160; N.B.W. VI, 946-948.

LIBERALISME. Economisch staatkundig beginsel en groepering. Naam uit de 19de eeuw. Begrip uit Spanje: Liberalos zijn vrijzinnigen, die een constitutie eisen. Op economisch terrein voorstanders der Manchesterschool, op theologisch terrein meest vrijzinnig. Voorstanders van openbaar onderwijs.

Grootste liberaal in Nederland J. R. Thorbecke*, die vele connecties in Frl. heeft. In zijn tijd is de intellectuele bovenlaag in Frl. vooreen groot deel liberaal. Hun kandidaat B. Albarda* in drie districten verkozen (1848). Tussen 1850-80 zijn gemeenteraden, Prov. Staten en afgevaardigden naar de Tweede Kamer liberaal. Zo ook de pers: Leeuw. Cour., Oostergo, Drachtster Courant. Na 1880 aanval van twee zijden: A.R.P. en opkomend socialisme*. Na grondwetsherziening (1887) gaan enkele districten verloren (Schoterland o.a.). Ook de verkiezingen van 1901 brengen grote winst aan anderen (Troelstra, Talma). In 1905 volgt gedeeltelijk herstel. Na W.O. II zijn de liberalen (V.V.D.) een kleine, hoewel groeiende minderheid (1946 5,1 pct., 1956 8,4, 1958 10,6 pct.). In 1958 grootste aanhang in Baarderadeel, Leeuwarderadeel, Rauwerderhem, Menaldumadeel, Opsterland, Het Bildt.

Zie: Repert., 331.

LICHTAARD (Fr.: *Lichtaerd*; werd*-naam). Dorp (132 inw.) in het oosten van Ferwerderadeel. Een der vlieterpen*. Herv. kerk. De schrijver R. Brolsma* werkte hier als huisschilder.

Zie: Fr. Dagbl. (6, 13, 20, 27.7.1957).

LICHTER, z Pootaardappelen.

LICHTMISBROOD. In Bergum werd volgens Tsj. G. van der Meulen* (1887) op 2 febr. de

opbrengst van een bepaald perceel kaphout onder de dorpsarmen verdeeld in de vorm van roggebrood. Later vervangen door geld, tot ca. 1950 de nieuwe bewoner der betrokken boerderij te Noordermeer met de traditie brak. z Maria Lichtmis.

Zie: Leeuw. Cour. (30.1.1953).

LICHTSCHIP EN LICHTTORENS, z Kustverlichting. **LIDLUM** of Mariëndal. Norbertijnenabdij, gesticht 1182, dochterklooster van Mariëngaard*, aan zee bij Tjummarum. De nonnen kregen een klooster in Baijum. L. is landinwaarts verplaatst (1234). In 1290 600 bewoners, verschillende uithoven*; er waren 18 parochies aan verbonden, meest door incorporatie*. In het dekenaat* Winsum was de abt aartsdiaken*. Toppunt van ernstige misstanden in L. was de moord op abt Eelco Liauckama*. Na verwoesting door de geuzen (1572) bleef L. vnl. bestaan in het refugiehuis te Franeker en in de parochies, waar Sibrandus* Leo zijn kroniek schreef. Bij de opheffing (1580) week de abt met vele monniken uit. Nu dorp in Barradeel (95 inw.).

Zie: Rapport Barradeel (1955), 58-63, 79-109; Reg. Leeuw. Cour., 54; Repert., 200; Algra, De Historie III, 187-205.

LIDSTENG (Fr.: *krûpelreid*). Plant. Plaatselijk veel in sloten, op de klei. Ook op de eilanden.

LIEDERENBUNDELS, Friese, z Boerensjonger, Doaitse mei de Noardske balke, Fryslân sjongt, Lieteboek, Sang, Sangstikjes, Sankjes, Sjong mar ta.

LIEFSTING, Fokko, theoloog (Groningen 1747-Rauwerd 30.1.1824). Predikant te Rauwerd (1795-1824); schreef, gedeeltelijk anoniem, vele boeken van vrijzinnige strekking. In zijn dagen een omstreden figuur.

Zie: B.W.P.G. VI, 14-16.

LIEFTINCK, Franciscus, theoloog (Odoorn 8.6.1835-Haarlem 7.7.1917). Predikant te Buil en Kimsward. Sedert 1879 liberaal lid Tweede Kamer voor Lwd., later voor Franeker.

LIES. Wegbuurt op Terschelling onder Hoorn (145 inw.). Zuivelfabriek, lag. landbouwschool.

LIETEBOEK. Nieuwe verzameling Fr. liederen, bezorgd door K. Dijkstra*, P. Folkertsma*, J. L. de Jong*, J. Slofstra* en H. K. Schippers* (1948). Bevat naast zeer bekende ook nieuwe volks- en kunstliederen. Alle bewerkt voor één middenstem niet pianobegeleiding, zodanig gezet dat ze ook als zelfstandig pianostukje gespeeld kunnen worden. Bij de 104 liederen zijn 27 geestelijke.

LIETEBOEK, Frysk. Bundel met 73 Fr. liederen, verzameld door J. van Loon* en M. de Boer, in twee-, drie- en vierstemmige zetting, met pianobegeleiding van M. de Boer. Eerste druk (1876), de tweede bezorgd door T. E. Halbertsma* en W. Faber*, vermeerderd met enkele liederen van D. A. G. Draper (1899), de derde met 96 liederen bezorgd door W. Faber, S. v. d. Burg* en Jm. Nieuwenhuis (1914) en de vierde, met 104 liederen,

door laatstgenoemde twee met J. Paardekoper* (1930). z Nij Frysk Lieteboek.

Zie: B. (1945), 13-16 en 24-32.

LIEUWE GEERTS, geelgieter (werkzaam te Dokkum na 1750). Werk: lezelaars op preekstoelen te Driesum (1772) en Dantumawoude (1776). **LIEVEVROUWEBEDSTRO** (Fr.: *frouwebêdstrie*). Plant. Komt o.a. te Driesum en Ternaard voor, misschien stinsflora*.

LIEZEBRUG. Vaste brug O. van Finkum in de planweg* Stiens-Hijum—Holwerd over de Finkumervaart.

LIGNON, Pierre du (Marvéjois ca. 1030-Den Haag 18.2.1681). Een der labadistische leiders te Wieuwerd (1675-81), ondervraagd door H. Witsius*. z Labadisten.

Zie: B.W.P.G. VI, 33-37.

LIKEDELERS. Zeerovers. Hielpen eerst de Hanze tegen Denemarken; na de vrede (1395) uit de Oostzee verjaagd, vonden ze een schuilplaats bij Oostfr. hoofdelingen (in Jever bij Edo Wiemken, in Marienhaf e bij Widzel torn Broke).

Wisselden in de strijd tegen Albrecht* van Beieren meermalen van partij. Aangevallen door de Hanzeaten o.l.v. Hamburg (1401-08) en deels vernietigd. Er lagen L. als bondgenoten van Jan* van Beieren in Dokkum en Ezumazijl (1422) (2 Ukena, F.). Daarna bestreed de Hanze* hen opnieuw in Oostfrl. (1433).

Zie: U. Freyhoff, Seeräuber in Ostfrl. (Leer 1952).

LILLE, Christiaan Everhard de, medicus (Den Haag ca. 1725-Franeker 20.7.1795). Arts te Zwolle (1752), hoogl. in anatomie, chirurgie (1757-79) en botanie (1779) te Franeker.

Zie: Boeles I, 2de dl., 539-543.

LIMBURG STIRUM, Van. In de 17de-19de eeuw hebben verscheidene leden van dit geslacht als officier in Fr. dienst gestaan.

Graaf Frederik Willem (1649-1727), luitenant-admiraal van Fr. en Groningen, uit wiens huwelijk in 1683 met Lucia v. Aylva alle latere L.S.s stammen. Otto Ernst Gelder, graaf v. L.S. (1752-1826), luitenant-generaal, was gouverneur der residentie Lwd. Hij woonde op Vaartzicht te Oudwoude.

Zie: Stb. I, 260; II, 175; Ned. Adelsboek (1943-48), 357.

LINDANUS, Willem, geestelijk commissaris, 'inquisiteur' (Dordrecht 1525—Gent 2.11.1588), Geleerd man, schrijver van een 70 werken, bevriend met Joach. Hoppers*.

Kwam 1557 in Fr. als geestelijk commissaris, opvolger van H. v. Lethmate*. Trachtte gematigdheid en strengheid te combineren. Als agressief niet-Fries in botsing met de Fr. geestelijkheid (o.a. Ysbr. v. Harderwijck*). Zo spoedig ongewenst, ook bij de roomsen. Slachtoffer van de Fr. vrijheidszin. Kwam in verzet tegen de onzedelijkheid der Fr. geestelijken. Doordat hij hun rechten aantastte, moest hij tenslotte wijken (r 560). Opgevolgd door de Fries Hajo* v. Wommels. Later bisschop van Roermond (1563). z Inquisitie.

Zie: B. III (1941), 103-125.

LINDE (Fr.: *linebeam*). Boom. Vroeger veel

aangeplant langs dorpsstraten en bij woningen, vaak 'geschoren'. Nog steeds vrij talrijk.

LINDE, *a.* riviertje in Z.O.-Frl. Vroeger een vrij naar de Zuiderzee afstromende rivier, thans de gedeeltelijk gekanaliseerde Boven-L. van Tronde tot de Driewegsluis en de Beneden-L. van die sluis tot Kuinre.

De Boven-L. verzorgt de afwatering van de *L.*-vallei, het overtollige water komt in de Fr. boezem door een stoney-sluis bij de Driewegsluis. De Beneden-L. ligt gemeen met de boezem van het waterschap Vollenhove. Het onland aan het wijde van de *L.* (moerasbos en rietland, 5 ha) is een belangrijk broedterrein, eigendom It Fr. Gea*.

b. boezemwaterschap in Oost- en Weststellingwerf (ruim 14000 ha). Opgericht 1918 ter bevordering van de waterregeling en de verkeersgelegenheid. Voornaamste onderhoudsobject de rivier *L.*, die bij Kuinre sinds 1842 door een sluis loosde op de Zuiderzee.

In 1922-27 is de rivier *O.* van de Helomavaart op kosten van rijk, prov. en belanghebbenden verbeterd en gekanaliseerd tot snellere afvoer van het water en om *de* situatie voor de scheepvaart te verbeteren. Bovendien zijn het Fr. en het Overijselse deel van de *L.* door de Driewegsluis gescheiden, zó, dat het water van het Fr. deel voortaan afvloeide naar de Fr. boezem. Aan het opgerichte waterschap *De L.* zijn onderhoud en beheer van de gekanaliseerde rivier en de kunstwerken opgedragen en betaling van een deel der verbeteringskosten. Alleen de belanghebbende gronden in Frl. zijn in het waterschap opgenomen, ofschoon ook andere op dit deel der *L.* afwateren. Tot het gebied van de *L.* behoren ook de gronden in de afzonderlijke boezemwaterschappen de Eersteling, de Meenthe, de Weeren, de Merriemaden, de Stroomkant. Het uit drie personen bestaande dagelijks bestuur wordt benoemd door Ged. Staten. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

Zie: Dossiers prov. griffie; Wouda, Afwatering van Frl.; Reg. Leeuw. Cour., 54; Repert., 201; Schönfeld, Waternamen, 263-264, 272.

Lindelinie, of 'Fr. linie'. De verdedigingslinie, die H. W. v. Aylva* 1672 in Z.O.-Frl. vormde, z → Schansen.

Zie: W. E. v. Dam v. Isselt, De verdediging van Frl. in 1672/73 (Den Haag 1931).

Lindesas. Sluis in de *L.*, onderdeel van de Nieuwe *L.*-dijk, aanvankelijk keersluis, sinds 1870 schutsluis. Doet geen dienst meer.

Lindevallei. Natuurmonument aan de *L.* ten zuiden van Wolvega, eigen aan It Fr. Gea*. Het dal is hier ca. 1,5 km breed; hierin heeft zich moerasveen gevormd, vnl. uit zegge; de veenlaag is bij de *L.* meer dan 3 m dik en wigt naar de dalwanden uit. Binnen de *L.*-dijken is dit veen vooral in 18de en 19de eeuw vergraven en zijn vele veenputten (petgaten) ontstaan, met een rijke flora van open water tot rietvelden en moerasbos (elzenbroek).

Ook de fauna is hier rijk aan soorten en individuen: otter; als broedvogels o.a.: zwarte stern, purperreiger, roerdomp en snor; voor enkele jaren ook dwergmeeuw. De *L.*-vallei bestaat uit drie

delen, nl. N. van de *L.*: *a.* W. van de Rijkstraatweg de Driessenpolder van ruim 52 ha en de Gorterspolder van ruim 45 ha; *b.* ten oosten van de spoorbaan de Helomapolder c.a. van ruim 82 ha, door een oud veensluisje, thans gerestaureerd, in verbinding met de *L.* Tegenover *b.* ligt Z. van de *L.* het Dr. Botkereservaat (40 ha). Landschappelijk is de *L.*-vallei bijzonder mooi; buiten de broedtijd vrij toegankelijk langs wegen en dijken.

LINDEN, Cornelis Over de, scheepsbouwer (Den Helder 11.1.1811—22.12.1873). Deed in zijn jeugd verre reizen (o.a. naar Hongkong), schreef over scheepstimmerbouw. Begaafd autodidact, vrijdenker en vrijmetselaar, vol Fr. stamtrots. *L.* was 1833-73 werkzaam op 's rijks marinewerf. Door velen beschouwd als de auteur van het Oera* Linda Boek.

Zie: N.B.W. VI, 954-955; J. J. Kalma, Thet Oera Linda Bok, bibl. (1956).

LINDEN, Johannes Antonides van der, medicus (Enkhuizen 13.1.1609-Leiden 5.3.1664). Arts met zijn vader (1636) en Inspector Collegii Medici (1637) te Amsterdam, hoogl. (1639) en bibliothecaris (1642) te Franeker, te Leiden (1651). Volbloed anticartesiaan; deed veel moeite voor demonstraties van secties op lichamen; meer theoreticus dan practicus; vurig vereerder van Galenus en Hippocrates, ondanks de sterk veranderde inzichten op medisch gebied; uitgever o.a. van Hippocrates en Celsus.

Zie: Ned. Ts. v. Geneesk. LXXX (1936), 4317, 5436.

LINGBEEK, Caspar Andries, theoloog (Sloten, Amsterdam, 5.2.1867—Voorthuizen 14.6.1939). Leerling en geestverwant van Ph. J. Hoedemaker*. Predikant te Reitsum c.a. (1919-25), kamerlid voor de Herv. (Ger.) Staatspartij (1925-31, 1933-37).

LINNAEUSKLOKJE (Fr.: idem). Plant. Bij Appelscha in naaldbos.

LINNEWIEL, Meyer, standwerker (Lwd. 13.6.1867-Amsterdam 26.5.1934). Noemde zich Professor Kokadorus. Bekend om de wijze waarop hij op het Amstelveld en elders zijn waren aanpreef, vol ruige volkshumor en politieke toespelingen. Trad zelfs voor het koninklijk gezin op en noemde zich daarna 'hofleverancier'. De familienaam luidde in 1811 Luneville.

Wrk.: Op het Amstelveld. Memoiren van Prof. Kokadorus (1909); Kokadorus op het oorlogspad (1915).

LIOEDMERSDAM, ook Ludmersdam. Vroegere naam voor Bergumerdam*. Lioedmer is persoonsnaam.

LIOESSENS (Fr.: *Ljussens*; ens*-naam). Dorp (593 inw.) in Oostdongeradeel. Strekt zich uit ten westen van een terpje. Ten zuiden van *L.* een zuivelfabriek. Herv. en geref. kerk.

Zie: Fr. Dagbl. (5, 19, 26.10; 2.11.1957).

LIONS (Fr.: *Leons*, ouder: *Liowens*; ens*-naam). Kleinste dorp van Baarderadeel (44 inw.). Tweelingdorp met Huins, ook in verenigingsleven. In net Fr. Museum bevindt zich een Romeins

bronsje van de godin Fortuna uit *L.* z Godenbeeldjes.

LIPPENHUIZEN (Fr.: *Lippenhuzen*, uit geslachtsnaam Luppinga; in de M.E. ook *Kobunderhuzen*). Streekdorp in Opsterland (1233 inw.). Dorpskom al in 1622 aanwezig. Herv. kerk (1743), openb. lag. school. Vroeger een rechthuis. Watertoren. Bezienswaardig: het → Stoephuis*, coll. archaeologica van wijlen H. v. d. Vliet*.

Zie: Leeuw. Cour. (30.7.1954); Repert., 201.

LISDODDE (Fr.: *tuorrebout*). Plant. Kleine *L.* in moerasgebied algemeen. Grote *L.* hier minder talrijk, wel op klei en zand. Beide soorten op de eilanden.

LISSABON. Met hulp van Fr. kruisvaarders op de Moren veroverd, 1147 op latere kruistochten* bezocht. Over Fr. handel op de specerijmarkt van *L.* in de 16de eeuw is nog niets gebleken. De schokken van de aardbeving* die *L.* 1.11.1755 verwoestte, zijn in Frl. gevoeld.

Zie: V. A. (1845), 140-146.

LITS (Fr.: *Luts*). Vroeger riviertje dat het water van de Folgera-venen langs Oostermeer afvoerde naar het Bergumermeer. Bij de ontginning der venen om Rottevalle gekanaliseerd: door de vervening van de Leijen* in twee delen gesplitst. Thans in Rottevalle gedempt, het water wordt *Z.* om het dorp heengeleid. Ook elders in Frl. waternaam, z Leek, Luts. Litsdijk. Vroeger binnendijk (nu vergraven) bij Haskerconvent*. Beschermde de kloosterlanden.

LITTENSERZIJL, z Kromme Zijl.

LIUDGER (Ludgerus), bisschop (Wierum? 742/743-Werden 26.3.809). De grootvader van *L.*, Wursing, moest als vijand van Redbad* vluchten en werd christen. *L.* werd leerling van Gregorius* te Utrecht en van Alcuin te York.

Priester gewijd in 777, werkzaam te Deventer en bij Dokkum (778-783/784). Hier sticht hij kerk en kloosterschool. Gaat tijdens de Saksische opstand onder Widukind* (783) naar Italië. Daarna weer in het noorden werkzaam (genezing en bekering van Bernlef*). Bezoekt Fositesland*. Eerste bisschop van Munster (802-05). Sticht klooster Werden* (796), waar hij 809 sterft. Misschien is Werden naar zijn geboorteplaats 'Werthon' genoemd. Dit kan de buurschap Weerd in Oostdongeradeel zijn, waar later ook een klooster kwam. Misschien leeft de naam nog in 'Wartenawiel'. Leven van *L.* beschreven door Altfried*.

Zie: Repert., 260.

LO. Namen op *lo* wijzen op bosachtige omgeving. In Frl. zeldzaam: Elslo, Fochtelo.

Zie: Moerman, 146-151.

LOBBEDIJK (*lobbe*, drassig land). Deel van Slaperdijk* (armdijk*) op grens Ferwerderadeel en West-dongeradeel, genoemd naar boerderij Dijkslombe aan de voet van de Oude Dijk, waar de *L.* erop aansluit.

Zie: Moerman, 145.

LOCHTENREK (*locht*, *lucht*, (tuin)grond).

Hakhoutbos (ca. 0,75 ha) aan de Tjonger, onder Makkinga. Vondsten uit het Jongpaleolithicum. Eigen aan It Fr. Gea*.

LODEWIJK graaf van Nassau-Dillenburg (Dillenburg 10.1.1538-Mokerheide 14.4.1574). Broer van Willem van Oranje. Moest 1568 door Groningen en Frl. naar Holland trekken. Versloeg Aremberg* bij Heiligerlee* (21.5.1568), maar bleef voor Groningen wachten, zodat Alva tijd kreeg. *L.* moest terugtrekken en is bij Jemmingen* (20.7.1568) verslagen.

Zie: P. v. Herwerden, L. v. N. (1939).

LODEWIJK, Harmen, aardappelgrossier (Oosterbierum 31.9.1907-). Schreef chr. volksverhalen en toneelstukken. Woont te Sneek.

Wrk.: Om it heechste (1945); Hinke fan Jap (1946); Thúskomst (1946); Tink om 'e bocht (1948, 1949); Yn oare wei (1949); Hwat jowt it in minske (toneel) (1950) en De iepen doar (toneel).

LOET. Laag, slecht land, bijv. O. van Oudega (Smallingerland).

Zie: Fr. Plaknamen I, 60-61; Schönfeld, Veldnamen, 46.

LÖFSTEDT, Ernst M. H., Zweeds filoloog (Kristianstad 13.12.1893-). Hoogl. in Uppsala. Schreef over Fr. taalkunde.

Wrk.: Die Nordfr. Mundart des Dorfes Ockholm und der Halligen (Lund 1928); Nordfr. Dialektstudien (Lund 1931); Zwei Beitrage zur fr. Sprachgeschichte (Lund 1932); Beitrage zur nordfr. Mundart-forschung (Lund 1933); Zur Morphologie der nordfr. Mundarten (Lund 1958); artikelen in: Niederdeutsche Mitteilungen II (1946), 63; III (1947), 29; IV (1948), 74; V (1949), 136; XI (1955), 93; XIII (1957), 5.

LOÏNGA (Fr.: *Loaijngea*; oorspr. um*-, later ga*- naam). Terpdorp in Wymbritseradeel (87 inw. op verspreide boerderijen). Veeteelt. Kerkhof met klokkestoel. Aan de weg Sneek—Lwd., in de buurschap Pasveer een grasdrogerij.

Zie: Hepkema Memories, 237.

LOLLE JELTIS, zilversmid (Bolsward ?-na 1661). Meester in 1624. Hoofdwerk: gegraveerde beker in Fr. Museum.

Zie: B. XVII (1955), 148.

LOLLEMANSTIP, of Lollumerstip. Uit schapemelk met wat boter en stroop gemaakte saus voor meelspijs (potstruif). Wordt gekookt tot het dik is.

LOLLUM of Ruigelollum (Fr. idem; um*-naam). Terpdorp in Wonseradeel (531 inw., gedeeltelijk te Beijum). Herv. kerk van 1225 (in 19de eeuw veranderd), geref. kerk, chr. lagere school. Veeteelt. Tot 1870 geïsoleerd.

Zie: Algra, De Historie II, 211-226.

LOMBOK. Stukken land o.a. onder Sint Jacobi Parochie en Bergum (Huis ter Heide). Herinnering aan de tijd van de *L.*-expeditie (1894).

LONGENPROEF. I.v.m. een vermeende poging tot kindermoord ontstond 1739-41 in Frl. een pamflettenoorlog, waaraan B. Idema*, R. Roukema*, J. H. Croeser en P. Idema* deelnamen. Het ging hierbij 'over het drijven en zinken der

longen van een nieuwgeboren kind'. De Stedelijke Bibliotheek te Lwd. heeft deze pamfletten compleet.

LONGERHOUW (Fr.: *Longerhou*; *long*, *lang*). Terpdorp in Wonseradeel (152 inw.). Herv. kerk uit 13de eeuw met zadeldaktoeren. Rijk gesneden preekstoel. z Hou.

Zie: Hepkema Memories, 164; Leeuw. Cour. (9.3.1926).

LONGKRUID (Fr.: *longkrûd*). Plant, uit stinsflora*.

LONGZIEKTE bij rundvee. Besmettelijke ontsteking van het tussenkwabbig bind weefsel der longen. Heerste in Frl. in geringe mate van 1842-49, heviger tot 1865, eindigde pas in 1881. De sterfte was het hoogst in 1857 (gestorven 3553, als verdacht afgemaakt 4004 runderen). Het prov. bestuur greep krachtig in; onderlinge veefondsen werden opgericht.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 471 e.v.

LOO, Van. Hollands ambtenarengeslacht (15de eeuw). In de 16de eeuw waren enkele leden rentmeester der domeinen, o.a. Boudewijn v. *L.* In de 17de eeuw vrij talrijk geslacht, samenhang niet geheel duidelijk. Van Clemens (van) *L.*, gardenier te Pietersbierum, 1707 te Bergum (overleden aldaar 1727) stamt het latere geslacht van die naam te Doezum (boeren), Heerenveen, Baard en Lwd. (smeden en kleermakers, 19de eeuw naar Utrecht en Rotterdam).

Zie: Stb. I, 265; II, 176; artikelen in Ned. Leeuw, Nav. en Fr. Adelaar; hs. geneal. Gem. Arch. Lwd.

—, **Boudewijn van.** Raad in het Hof van Frl. en rentmeester der domeinen (1550). Bezat met zijn zwager P. v. Dekema venen in Schoterland. In 1583 even gevangen. Bleef in zijn ambten (tot 1588). Overleden 1596. Hij heeft het huis laten bouwen, dat later stadhouderslijk hof werd.

Zie: v. d. Aa XI, 603-604; Eekhoff, Gesch. beschr. II, 295-297.

LOODSWEZEN. Geregeld *L.* bestaat in Nederland sedert begin 17de eeuw, in 1795 rijkszaak. De 'Dienst van het loodswezen, de betonning*' en bebakening en de kustverlichting*', ressorteert thans onder het ministerie van Marine. De dienst *L.* in Harlingen, waar sedert 1924 het commissariaat zetelt van het eerste district (Eems en Fr. Zeegat) en het tweede district (Terschelling en het Vlie), heeft de zorg voor de veiligheid van de scheepvaart langs de Fr. en Groningse kust en naar en van de Fr. en Groningse havens.

Het *L.* heeft twee loodsbotten voor de Eems en één voor het Vlie, verzorgt de betonning van de mijnenrijke vaargeulen op de Noordzee X. van de Waddeneilanden (de ET- en ST-routes), van de banken voor de kust, van de zeegaten en van de geulen op het Wad, is belast met de kustverlichting, dus ook met de zorg voor de vuurtorens op de eilanden (het lichtschip Terschellingbank* ressorteert onder het derde district te Den Helder), heeft op Terschelling bovendien een radiopeilstation ('Gonio') voor de scheepvaart op de Noordzee, dat in samenwerking met de peilstations te Den Helder, IJmuiden en Hoek van Holland een om

een peiling vragend schip in ca. één minuut via radio Scheveningen de juiste positie meldt. Een belangrijk onderdeel is verder de kustwacht, een waarnemings- en waarschuwingdienst, die de hulpverleningsorganisaties (reddingwezen*, bergingsbedrijf*, opsporings- en reddingdienst van de marine e.d.) alarmeert als schepen of vliegtuigen in nood verkeren. Kustwachtstations zijn o.m. de vuurtorens van Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog, dag en nacht bezet, en de vuurtoren van Vlieland, alleen 's nachts bemand. De loodsdienst voor het Vlie werd verzorgd met een van de rederij Doeksen* op Terschelling gecharterd schip; tot het *L.* in 1956 de beschikking kreeg over een eigen loodsboot voor het Vlie, gestationeerd op Terschelling. Zeeloodsen zijn geplaatst te Terschelling, binnenloodsen te Harlingen.

LOODZAND, z Podzol.

LOOFHOUTBOS. De opp. opgaand *L.* is in Frl. gering; volgens de bosstatistiek in 1942 slechts 676 ha of 11 pct. van de bosopp. in Frl. een percentage, vrijwel gelijk aan het landelijke.

Dit *L.* dankt zijn bestaan aan de mens. Ruim 75 pct. is eikenbos en van deze eikenbossen is weer 75 pct. zeer jong, gevolg van de geleidelijke hervorming van hakhout tot opgaand bos, Meestal wordt het hervormd tot naaldhoutbos, maar waar de eiken goede groei vertonen, worden niet zelden bij de periodieke velling de mooiste eiketelgen gespaard. Zo zijn te Beetsterzwaag en Oldeberkoop en in Gaasterland veelbelovende jonge eikenbossen tot stand gekomen. Naast opgaand eikenbos komt een kleine opp. beukenbos voor en hier en daar een berkenopstand, evenals de jonge eikenbossen meestal ontstaan uit hakhout.

LOGKRUID (Fr.: *sâltkruûd*). Plant. Op de eilanden. Adventief* bij Eernewoude. Een enkele maal langs de IJselmeerkust.

LOOK (Fr.: *lok*). Plant. Das-*L.*, soms in de stinsflora*. Kraai-*L.* herhaaldelijk in bermen, bij boerderijen en op kerkhoven. Berg-*L.* vrij veel tussen Beetgum en Beetgumermolen. Bies-*L.* bij Noordbergum.

LOOK ZONDER LOOK (Fr.: *sifelkrûd*). Plant. Op klei, zand en veen herhaaldelijk in beschaduwde bosjes en wallen.

LOON, Van. Geslacht van procureurs, notarissen, secretarissen e.d., afstammend van Jan v. *L.* (?-Lwd. 1605). Verbleef enige generaties te Meppel, Oldemarkt en Kuinre, doch kwam met Everhardus v. *L.*, sedert 1796 secretaris van Het Bildt, weer in Frl., waar zich takken Glastra v. *L.*, Potter v. *L.* en Swartte v. *L.* noemden.

Zie: A. A. Vorsterman v. Oyen, Stam- en Wapenboek II (1888), 238.

—, **Folkert Nicolaas van,** scheepsbouwer en werktuigkundige (Harlingen 6.12.1775-13.12.1840). Na in verschillende functies reeds amateur-scheepsbouwer te zijn geweest, werkte hij 1824-40 als zodanig praktisch te Harlingen. Schreef boeken.

Zie: Leeuw. Cour. (2.3.1841; 8.11.1947).

— **Jz., Jacobus van,** steenfabrikant (Sint Anna Parochie 30.12.1821-Lwd. 7.2.1903). Steunde

moreel en financieel de Fr. zaak; met T. R. Dykstra* en H. Sytstra* oprichter van liet Selskip* 1844, voorzitter (1862-96), erevoorzitter (1896). Bezorgde met M. de Boer het Fr. Lieteboek (1876), waarin enige liederen van zijn hand. IJverde voor het Fr. Woordenboek*, voor de prov. bibliotheek* en voor de waterstaat. Redacteur 'Fr. Volksalmanak'* 96).

Liberaal politicus: statenlid (1850-90), secretaris van Baarderadeel (1851-60), gedeputeerde (1860-1901). Zijn 'panwerk' stond te Huins. Op zijn graf is in 1907 door het Selskip 1844 een gedenksteen opgericht.

Zie: N.B.W. IX, 619; Tinkboek Selskip, 126, 157-158.

LOONSMA, Stephanus Theodoor van, 18de-eeuws organist. Op titelbladen zijner uitgaven in 1741 en 1754 staat 'organist te IJlst'. Schreef *Musicaal A.B. boek* (Amsterdam 1744) en *Cantata of het beroemde Te Deunt* (1743, ²1747).

Zie: A. Komter-Kuipers, *De muzyk yn Fryslân* (1935); *Mens en Melodie* (1948), nr. S, 229 e.v.

LOOPSTRA, Jan Johannes, filoloog (Oosterend 11.11.1894-). Promoveerde 1935 te Amsterdam op *De assibiliatiê in de Oudfr. oorkonden* (de eerste keer dat in de Amsterdamse aula Fr. werd gesproken). Lange jaren leraar en rector gymnasii te Hilversum. Voorzitter krite Meppel (1924-30), voorzitter krite Hilversum (1935-57), lid hoofdbestuur Boun* om Utens (1935-57).

LOOS, Theodorus van der, onderwijzer (Amsterdam 11.1.1843-Heerenveen 26.3.1935). In 1875 hoofd van de r.k. school in Sint Nicolaasga, in 1885 te Blauwhuis. Schreef over betere landbouwmethoden in de 'Sneker Courant', redacteur van 'Ons* Noorden', secretaris van de 'Fr. Bond' (1897-1922).

Zie: H. Oldenhof- M. Ydema, *De parochie Blauwhuis* (1951), 68-73, 131-134.

LOOTSMA, Sipke, historicus (Roordahuizum 9.1.1888-Zaandam 15.5.1940). Schreef over de Nederlandse walvisvaart (1937), de handel van Hindeloopen (1940), nam het initiatief tot het plaatsen van de grafsteen van P. J. Kley* in de Wargaaster meer (1939).

LOOXMA. Geslacht van zilversmeden (17de eeuw), te Sneek waar (18de eeuw) enkele leden in de magistratuur kwamen. Tegen 1800 naar Lwd. als (vermogende) olieslagers. Verwerven het, 1843 door hen herbouwde, landhuis Staniastate* te Oenkerk. Door huwelijk van de laatste, 1911 overleden Looxma, met W. J. van Weideren baron Rengers*, kwam het goed in dit laatste geslacht.

Zie: *Ned. Patr.*, 22 (1935-36), 223.

LOPENSTAL (Fr.: *ljippenstal*). Verouderde bouwlandmaat (nog in toponiemen), bijna uitsluitend in de Wouden gebruikt, in de 19de eeuw ongeveer gelijkgesteld met één pondemaat.

'Ytlycke acker es omtrent een lopen stal groet, daer in te sayen' betekent dat voor één L. één lopen of zak (0,833 hl) zaad nodig

was. Het L. was gefundeerd op de roggebouw ('lopenrogstal'), maar in de maat kon, zelfs binnen één dorp, een speling van ca. 0,16 ha zijn.

LORÉ, Willem, waterstaatkundige (Lwd. 1679—Franeker 22.5.1744). Landschapslandmeter, instructeur te Franeker in wiskunde, krijgswaard- en sterrenkunde.

Vermaard om door hem ontworpen brede dijken met lange glooiing, afsluiting Dokkumerdiep met Dokkumer Nieuwe Zijlen (1729), Suriger Slaperdijk, Koudumer Slaperdijk met sluiswerk. Op zijn beoordeling en schatting van dijkplicht en onderhoud berust de gemeenmaking der dijken (1718 e.v.). Leermeester o.a. van Nicolaas Ypey*. → Hogeschool.

Zie: J. W. de Crane en W. Eekhoff, *W. L. en zijne dijken en sluisen* (1835); Boeles I, 2de dl., 370-373.

LORENTZSLUIZEN. Tien uitwateringssluizen in de Afsluitdijk te Kornwerderzand. Overtollig IJselmeerwater wordt o.a. hier geloosd.

LORGION, Evert Jan Diest, kerkhistoricus (Lemmer 30.8.1812-Groningen 1876). Predikant te Hallum (1834-42), Stiens (1842-43) en Groningen (1843-60), hoogl. aldaar (1860). Gaf de eerste belangrijke kerkhistorische studies over Frl., bijv. *Gesch. der kerkhervorming* (1842), *De Ned. herv. kerk tot 1795* (Groningen 1849), *B. Bekker* (Groningen 1848, '50) en andere werken in de geest der 'Groninger* richting'.

Zie: N.B.W. X, 240-241.

LORIÉ, Jan, geoloog (Rotterdam 30.6.1852-Utrecht 5.1.1924). Promoveerde 1879 te Utrecht, privatdocent in de geologie (1884). Na Staring de beste kenner van het kwartair van Nederland. Publiceerde o.a. over grondboringen in Frl. en over de Middellzee.

Zie: T.K.N.A.G. 1924; *Repert.*, 104.

LORK, z Lariks.

LOT. De eeuwen door is het L. geworpen (voor de M.E. z Godsoordeel). De jaarlijks verhuurd wordende aandelen in de gemene weide (z Meenschar) heetten vroeger *Loten*. De dag waarop voor de militie geloot moest worden (lottersdei) was tot in onze eeuw berucht (z Ameland in de volkstaal). In de 18de en 19de eeuw kende men de 'lotsmouzen', rondreizende lotenverkopers, vaak joden.

Zie: *Slj. en Rj.* (1936), 450-453, 465-468.

LOTZE, Johannes Anthony, theoloog (Amsterdam 30.8.1769-15.12.1832). Predikant te Maartensdijk (1791), hoogl. te Franeker (1804-12), te Harderwijk (1816-18). Had o.a. conflict met J. H. Regenbogen*.

Zie: Boeles I, 2de dl., 718-723.

LOURENS THOMAS, zilversmid (?-Lwd. na 1650).

Meester te Lwd. (1597). Een collecteschaal (1639), waarop o.a. de naam van Wybr. de Geest* in Fr. Museum.

Zie: Voet, 20.

LOUW. Voorlopige inspectie van een waterstaatswerk door het bestuur vóór het jaarlijks onderhoudswerk.

LOUWSMEER. Voormalig meertje W. van Tietjerk, drooggemaakt in 1780 (oudste octrooi 1672), geïnundeerd 1784, opnieuw drooggemaakt 1847-48. Opp. ca. 40 ha, laagste terreinhoogte ca. 2,2 m —N.A.P. Eerst twee molens, later één, vervangen door elektrisch gemaaltje (1926). De L.-polder valt sinds 1956 onder het nieuwe waterschap de Kleine* Geest.

LOVER, Reinier de, medicus (Sneek ?-Amsterdam ? ca. 1713). Arts te Naarden (1698-1702), daarna te Amsterdam. Bevriend met B. Bekker*, schreef Hollandse en Fr. verzen.

Zie: N.B.W. X, 528-529; Leeuw. Cour. (13.4.1951).

LUB, Pieter, onderwijzer (Enkhuizen 14.5.1838—Garijp 13.11.1922). Hoofd chr. school te Garijp, had als leraar aan de chr. normaalschool te Bergum grote invloed.

LUBACH, Hendrik, tingieter († Lwd. 8.5.1842). Huurde 1804 de zaak van Jan Koers*. Werk: Avondmaalskan herv. kerk Minnertsga.

LUBBERTUS, Sibrandus, theoloog (ca. 1556-Franeker 1625). Kwam in 1583 op aandringen van M. Alting* uit Oostfrl. als een der eerste Franeker hoogleraren (1585). Stond in de gunst bij Willem* Lodewijk, gaf de toon aan in de Fr. godgeleerdheid, regelde ook kerkelijke zaken en ijverde voor goede zeden. Een geleerd veelweter en rusteloos polemist (tegen Rome, socinianen, arminianen). Ook strijd met zijn collega's Drusius* en Maccovius*. L. is in zijn tegenstrijdigheden zeer moeilijk te tekenen.

Zie: N.B.W. 11, 843-849; B. I (1939), 172-193; B. XIV (1952), 126-127.

LUCERNE. Vlinderbloemige plant. Tot voor enkele jaren weinig in Frl. In 1956 bedroeg de opp. ca. 40 ha (Nederland 6229 ha).

Voedergewas, gebruikt óf in groene toestand óf in de vorm van hooi of meel (gemalen kunstmatig gedroogde L.) als wintervoeder. Ook veel in mengvoeders gebruikt, voor export. Eiwitrijk gewas, rijk aan vitamine A. Grasdrogerijen in de Fr. kleibouwstreek stimuleren de teelt. In Frl. is L. tussenvrucht van aardappelen (aardappelen, twee jaar L., aardappelen). Een goed gewas L. levert in drie sneden 10 000 kg hooi. Door de lange penwortel en de grote hoeveelheid organische stof, die gevormd wordt, is de invloed op de structuur van de grond zeer gunstig.

LUCHTBASIS LEEUWARDEN. Militair vliegveld*, ontstaan uit een 1938 geopend burgervliegveld, dat de Duitsers voor militaire doeleinden gebruikten en sterk uitbreidden.

LUDINGAKERK (Fr.: *Lúntsjerk*). Abdij van augustijner* koorheren, gesticht 1157, hoofd van de Fr. regulieren, zelf afhankelijk van Rolduc. In de partijtwesten vetkopers*. De kloosterhervorming* (1423) schafte de abtswaardigheid af, maar bracht geen duurzame verbetering. Verwoest in 1517, overgebracht naar Achlum (1530).

Zie: Leeuw. Cour. (10.11.1881); Vr. F. XLIII (1957), 130-173; Mon. Bat. II, 116-118.

LUERSMA. Hoofdelingengeslacht te Ferwerd (15de en 16de eeuw).

Zie: Stb. I, 98; 11,65.

LUINJEBERD (Fr.: *Lúnbert*; uit geslachtsnaam en berd*). Dorp in gem. Heerenveen aan de Streek (626 inw.). Op het kerkhof een klokkestoel, de kerk is ca. 1745 gesloopt. Coöp. zuivelfabriek. Z. van de begraafplaats stond het nonnenklooster Steenkerk*. Voor het wapen → Dorpswapens.

LUKSWOUDE (Fr.: *Lúkswâld*, uit persoonsnaam *Lukas* en woud*). Dorp in Opsterland (452 inw.). Onder L., aan Rijksweg 43, Luisterhoek. In de 16de eeuw kerkelijk al onder Gersloot, ca. 1750 klein. Door de lage verveningen* is het sterk gegroeid (1749 9, 1815 311 inw.). Thans één dorp van arbeiders en boeren. Hoogste percentage buitenkerkelijken van de gem.: 71.

LUNE, Die, of Ter Luin. Kasteel aan het Dokkumerdiep N. van Kollum, versterkt door Willem* van Oostervant (1399). Van hieruit werden de Ommelanden bedreigd. L. is een waternaam (ook o.a. N. van Wartena) van onbekende betekenis.

Zie: Fr. Plaknammen I, 61-62.

LUNGERSIM. In de Wilkerren van Utingeradeel (1450) is L. met Akkrum een der drie gebieden, waarvoor het zgn. kleine recht gold. Wrsch. lag het O. van Akkrum als deel van Nes.

LUPINE. Plant. Vanouds gezaaid op ontginningsgronden en op zeer lichte zandgronden als groenbemester. In Frl. wordt nagenoeg geen L. uitgezaaid (in 1931 10 ha).

LUPUS. Frankisch veldheer, treedt ca. 570 met een leger van Franken en Friezen op tegen Denen en Saksen, die met een vloot in de Zeeuwse waters binnendrongen.

LUTHERSEN. Hoewel geschriften van Luther in Frl. dadelijk gelezen zijn en studenten naar Wittenberg togen, was de hervorming* in Frl. niet luthers. Lutheranen komen er pas na 1600. In de 17de eeuw groepen te Lwd. (1681 bouw, 1775 vernieuwing van de kerk; z Leeuwarden), Harlingen (1714 eerste vaste predikant) en op Ameland.

Duitse militairen en handelaars werken mee. Duits blijft tot ca. 1750 voertaal. Te Lwd. is ca. 1750 veel beweging in de gemeente (z Muller, Statius, Ph. L.). Er is dan ook een groep te Balk. Te Workum heeft 1840-90 een gemeente bestaan, te Harlingen een hersteld evang.-luth. gemeente (1801-1952). Na 1952 alleen te Lwd. en Harlingen lutherse gemeenten.

Zie: J. Loosjes, *Gesch. der lutherse kerk* (1921); Repert., 402, 409.

LUTJE BLEEK. Terrein Z. van het Grootdiep te Dokkum, in 1586 door het Blokhuister Espel (thans wijk D) als bleekveld aangekocht.

De opbrengst van het gras werd op kopermaandag* onder de wijkgenoten verdeeld. De L.B. (in de wandeling: *Lutske Bleek*) is

nu bebouwd, maar een gem. uitkering van *f* 2 aan de ca. 235 gezinnen is gehandhaafd.

Zie: Leeuw. Cour. (11.1.1955).

LUTJEPOST (Fr.: *Lytsepost*). Tot 1945 dorp in Achtkarspelen. Nu deel van Buitenpost. Naam naar een brug over de Oude Ried (z Post). In 1581 11 huizen, in 1848 nog drie. Kerk en klokhuis lang verdwenen. Een der acht kerspelen*.

Zie: Leeuw. Cour. (8.2.1952).

LUTKEWIERUM (Fr.: *Lytsewierrum*; *lutke*, klein; z Wierum). Terpdorp in Hennaarderadeel (115 inw.). Herv. kerk (1537), gewijzigd 1850. Veeteelt. N. van *L.* de buurschap Rien, nu meestal als dorp genoemd.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 54.

LUTS. Waternaam (z Leek, Lits). *a.* vaarwater van Slotermeer over Balk naar Kippenburg, gegraven 1820-30. Van weinig betekenis.

b. boezemwaterschap *Z.* en *Z.W.* van het Slotermeer, omvat haast heel Gaasterland en kleine delen van Hemelum Oldeferd, Sloten en Wymbritseradeel. Na verzoek daartoe bij de prov. (1908), opgericht in 1914 met het oog op waterstand en verkeer. Opp. 7900 ha (nu 7975, plan 1908: 1272). Onderhoud van o.a. de *L.* (voornaamste doel in 1908). Sedert 1955 aan de gem.; wel verzorgt *L.* andere vaarten en wegen, sedert 1919 ook bemaling.

LYCKLAMA À NIJEHOLT. Geslacht afstammend van Lyckle* Eables, erfelijk grietman van Weststellingwerf. Toch bleef daar het ambt slechts tot 1558 in zijn geslacht (en 1623-39).

Het geslacht bekleedde het grietmans-, resp. burgemeestersambt o.a. in Ooststellingwerf (1610-1773, 1841-75), Opsterland (1693-1781, 1853-81), Utingeradeel (1757-95, 1816-67). De familienaam *L.* werd in de 17de eeuw aangenomen o.a. door Pyer (1611-79), wiens zoons 'a N.' toevoegden: I. Lubbert (1639-97), secretaris van Ooststellingwerf, grietman (1661), gedeputeerde (1668). Zijn betachterkleinzoon Tinco Martinus (1766-1844), grietman van Ooststellingwerf (1788), van Utingeradeel (1790-95), lid van het departementaal bestuur (1802), kwartierdorst van Heerenveen (1807), sous-préfet (1811), lid Tweede Kamer (1815-31) en Eerste Kamer (1835) (conservatief), werd in 1817 geadeld. Zoon Jan Anne. Met diens kleinzoon Jan Arme Augustinus Cornelis Schelto (1855-1917) stierf deze tak, die een grote rol heeft gespeeld in de Opsterlandse Veencompagnie, uit. 2. Augustinus (Auke) (1642-1715), wiens tak in de boerenstand in Frl. meest in de Zuidwesthoek voortleeft. Een achterkleinzoon van de stamvader was wellicht Joseph Lyckles († voor 1614) te Nijeholtpa, wiens betachterkleinzoon Lyckle Lubberts (ca. 1655-1740) de naam *L. d N.* aannam. Van zijn oudste zoon Jacobus († 1742) stamt de prot. tak af, tot 1923 in Frl. vertegenwoordigd, thans nog in Nederland en Ver. Staten, van de jongste zoon Lubbertus († 1774) de r.k. tak, in Frl. in mannelijke lijn uitgestorven, voortlevend in de Ver. Staten.

Zie: Stb. I, 250; II, 170; v. d. Aa VIII, 236-239; N.B.W. VIII, 1083-1085; IX, 630-636; Sminia, Naamlijst, passim; Andreae,

Nalezing, 113, 120, 122, 124-125, 127; Sminia, Naamlijst 1816-51, 33, 43; Ned. Patr. XV (1925), 285; Ned. Adelsboek (1943-48), 452; J. Visser, Inventaris van het aren. der Opsterlandse Veencompagnie (1957), 74.

—, **Jhr. Jan Anne**, politicus (Oldeboorn 3.12.1809-Den Haag 19.4.1891). Zeeofficier (1832-35), assessor van Opsterland (1837), wethouder (1851), burgemeester (1853-81), lid Prov. Staten (1841-62, 1865-86). Specialiteit in waterstaats- en landbouwzaken, waarover hij enige verhandelingen schreef.

Zie: N.B.W. IX, 633.

—, **Marcus**, jurist (?-Nijeholtpade 9.8.1625). Advocaat te Lwd. (1597), hoogl. te Franeker (pandecten) (1604), grietman van Oost- (1610) en Weststellingwerf (1623). In ambassade naar Denemarken (1621). Juridische geschriften (1608-17). Curator hogeschool. Meermalen lid Staten-Generaal.

Zie: N.B.W. II, 858; Boeles I, 2de dl., 78-80.

—, **Petrus** (Bolsward 25.8.1842-Zwolle 15.6.1913). Zeeofficier; burgemeester van Franeker (1868), Leeuwarderadeel (1882), Lwd. (1883), Rotterdam (1891); commissaris der Koningin in Overijsel (1893-1909). Hij stelde voor, één zeeverend waterschap voor geheel Frl. in te stellen.

LYCKLAMA-BOSSEN (ook Star Numanbossen). In Gaasterland van Kippenburg tot Nijemirdum (ca. 300 ha). Vroeger deel van de bezittingen der familie Van Swinderen*. Nu eigendom van de dames Van der Hoop van Slochteren- en Heidring-Star Numan. Voor het grootste deel uitgeleefd hakhout, waarin steeds grotere open plekken ontstaan. *Z.* van Kippenburg een mooi complex oude vliegdennen. Toegankelijk met wandelkaart.

LYCKLE EABLES. Stamvader van het geslacht Lycklama à Nijeholt. Afkomstig van Steenwijk, vestigt zich te Nijeholtpade. Grietman van Stellingwerf (1512), van Schoterland en Weststellingwerf (1517), erfelijk van Weststellingwerf (1524-34). Sak-sisch-Bourgondisch gezind, z 'Deugd allinne'.

Zie: N.B.W. V, 145-147.

LYDIUS, Martinus, theoloog (Lübeck ca. 1540-Franeker 27.6.1601). Predikant te Antwerpen (1579), Amsterdam (1580), hoogl. en eerste rector te Franeker (1585).

Zie: Boeles I, 2de dl., 34-36; N.B.W. VIII, 1088.

LIJEMPF N.V. (Leeuwarder IJs- en Melk Producten-Fabrieken). Opggericht 1912 door de Groningse grootindustriële J. E. Scholten. De *L.* beschikt in het noorden over negen zuivelfabrieken, waarvan drie in Frl. (Lwd., Drachten en Augustinusga), en is medeigenaar van één zuivelfabriek in N.-Holland. Te Lwd. werken ca. 250 personen. Een der grootste melkverwerkende industrieën in Nederland. Geleidelijk werd het accent van boter en kaas verplaatst naar gecondenseerde melk en andere melkproducten.

Verreweg het grootste deel der produktie gaat naar het buitenland, vooral naar de tropen. In het binnenland tellen naast boter en kaas vooral ijsmix-composities en geëvaporeerde melk.

LIJFSTRAFFEN. In de oudste tijd alleen op te leggen aan onvrijen. Langs twee wegen zijn ze ook voor vrijen mogelijk geworden: als verzachting van de doodstraf* en, i.p.v. boete, bij insolventie.

De *L.* hebben in Frl. alleen in de steden enige betekenis gehad. Als *L.* kwamen voor: afhouden van handen of voeten, uitsteken der ogen, ontmanning (*verminkende L.*), en geseling, brandmerking (*straffen aan hoofd en haar*).

Zie: R. His, *Das Strafrecht der Friesen im M.A.* (Leipzig 1901).

LJKDEUR. Opvallende, monumentale en ook vrij eenvoudige deur aan oude boerderijen, vooral in de Bouwhoek. Volgens de overlevering vroeger begrafenissen en bruiloften gebruikt.

De *L.* is vrij nieuw, maar houdt wrsch. verband met de zeer oude gewoonte, om de dode door een gat in de muur uit te dragen. Er was vrees voor de terugkerende dode, in het algemeen voor mensen die taboe waren. Vandaar ook de gewoonte om de deur bij bruiloften te gebruiken.

Zie: B. IX (1947), 153-162.

LJKPREDIKATIES. In de geref. kerk was het lang niet geoorloofd over de doden te preken (synode Middelburg 1581, Den Haag 1586). Het was roomse superstitie evenals het luiden over de doden en het drinken bij het bekleden (z. Begravenisgebruiken). B. Bekker* heeft meegeholpen hierin verandering te brengen (ca. 1664). De begravenis behoort nog niet tot de ambtsplichten van de predikant.

Zie: Diest Lorgion, 133-135.

LYK RJOCHT FOAR HEAR EN FEINT (Gelijk recht voor heer en knecht). Slagzin door het 'Fr. Volksblad*' gebruikt tijdens de Agema*-zaak.

LJKSTOET (Fr.: *lykstaesje*, *lykstnme*, *lykprehaesje*). Het visioen van iemands *L.* kondigt diens aanstaande dood aan. In de overgebleven verhalen van foartsjirmerij* neemt de *L.* een voorname plaats in.

LJKVAART. Vaart, waarbij de onderhoudplichtigen een gelijk (Fr.: *lyk*) aandeel hadden in het onderhoud. *L.en* vroeger te Abbega en Goingarjip. Naam niet meer in gebruik. Ook vaart waarlangs lijken werden vervoerd o.a. te Sneek, z. Lijkweg.

LJKVERBRANDING, z. Dodencultus.

LJKWEG. Reeds in de oude Fr. wetten vermelde vaste weg (*lykwei*), waarlangs de doden werden gedragen. De *L.* berustte op traditie en vormde niet steeds de kortste verbinding met het kerkhof. In verschillende dorpen zijn de *L.en* nog wel bekend (Drachten, Ureterp, Kortezwaag), maar vaak is 'lykwei' tot eigennaam geworden, een enkele maal zelfs officieel vastgesteld (Goutum, Buil). 'Lykwei' kan echter ook wijzen op het (ge)lijke aandeel van

onderhoudplichtigen in het onderhoud, z. Lijkvaart.

Zie: De Haan Hetteema, O.F.W. II, Iste stuk, 125; Beekman, D.W.R. II, 1086; Leeuw. Cour. (22.12.1951).

LJKZANGEN. In de heidense tijd werden lijkzangen of 'dadsisas' over de doden aangeheven. Het christendom verzette zich daartegen, maar soortgelijke *L.* leefden nog in de 17de eeuw. z. Lijkpredikatie.

Zie: B. V (1943), 68-72.

LYNDEN, Van. Gelders riddermatig geslacht. Reinhard v. *L.* (Utrecht 6.5.1742—Beetsterzwaag 26.1.1819) stichtte door huwelijk in 1778 en benoeming tot grietman van Opsterland (1781) een 1896 uitgestorven Fr. tak.

Zie: Stb. I, 264; II, 176; Ned. Adelsboek (1943-48), 489.

LYNDENSTEIN. Landgoed te Beetsterzwaag, gebouwd 1821 door Frans Godard Ayzoo Boelens, baron van Lynden (1821). De bezitting kwam aan de erfgenamen, onder wie Cornelia Johanna Maria, baronesse van Lynden (18.5.1860-26.5.1880), de enige dochter van Reinhard v. *L.* Volgens testamentaire beschikking moest *L.* later ten goede komen aan zieke Fr. kinderen. Zo ontstond 18.5.1915 de Cornelia-stichting*. De buitenplaats is voor dit doel verbouwd. De tuinaanleg (ca. 1825) is van L. P. Roodbaard*; veranderd door Leon. Springer (1915).

LJSTER. Vogel. Het meest komen voor: merel of zwarte *L.*, grote *L.* (Fr.: *kreaklyster*), zang-*L.*, (*bûnte lyster*), bef-*L.* (*domenylyster*), koperwiek (*noarmantsje*) en kramsvogel (*fjildlyster*, *blaukop*). De eerste drie broeden in Frl., de laatste drie zijn doortrekkers en overwinteraars.

Ljstervangst. Vroeger mocht men okt.-dec. (trek) *L.s* vangen (Jagtwet 1857). *L.* vooral in Z.W.-Frl.

Men deed het met driehoekige, van wilgetenen gebogen 'beugels', niet lager dan 1 m aan boomtakken opgehangen. In de twee opstaande zijden werd een paardeharen strik bevestigd, waarvan de lussen elkaar ontmoetten boven de, met een trosje *L.*-bessen geaasde basis. De vogels verhingen zich in deze strikken. Er waren vaak grote vangsten. Uitvoer naar België en Frankrijk. Na 1913 (Vogelwet 1912, art. 49) werd de *L.*-vangst nog vijf jaar toegestaan. De termijnen werden steeds korter, tot een algeheel verbod intrad.

Zie: H. Twerda, *Gaesterlân* (Assen 1948).

LJSTERBES (Fr.: *koetsebeibeam*). Boom. In het oosten der prov. en op zandgronden in het zuidwesten is de *L.* algemeen in wallen en bosjes. Ook in moerasbos en op de eilanden. Vrij vaak op oude knotwilgen, in dakgoten of op schuurtjes. Vroeger werden de bessen verzameld voor de lijstervangst in strikken.